

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

П. М. Петровський

**Методологія наукового дослідження
в галузі державного управління**

Навчальний посібник

**Львів
ЛРІДУ НАДУ
2015**

УДК 35:001.2
ББК 67.99(2/1)
П 308

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
ЛРІДУ НАДУ заборонено*

Рецензенти:

М. В. Кашуба, д. філос. н., проф., завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівської Національної музичної академії ім. М. Лисенка;

М. П. Альчук, д. філос. н., проф., проф. кафедри теорії та історії культури філософського факультету Львівського Національного університету ім. Івана Франка;

О. Я. Красівський, д. іст. н., проф., завідувач кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 6/16 від 26 травня 2015 року)

Петровський П. М.

П 308 Методологія наукового дослідження в галузі державного управління [Текст] : навч. посіб. / П. М. Петровський. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. — 240 с.

ISBN 978-617-644-028-4

Узагальнено та систематизовано методологічні підходи до дослідження проблем державного управління. Розкрито специфіку останніх як об'єкта наукового пізнання. Розглянуто низку філософських, загальнонаукових та конкретнаукових концепцій і методів аналізу державно-управлінських процесів. Запропоновано рекомендації з організації дослідницької роботи.

Для слухачів, аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників Національної академії державного управління при Президентові України, а також для практиків органів державного управління.

УДК 35:001.2
ББК 67.99(2/1)

ISBN 978-617-644-028-4

© П. М. Петровський, 2015
© ЛРІДУ НАДУ, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Наука і методологія: історія та сьогодення	8
1.1. Наука як духовно-практичний феномен сучасності	8
1.2. Основні віхи становлення науки та наукової методології	18
1.3. Основні методологічні концепції сьогодення	30
1.4. Рівні, методи та форми наукового дослідження	39
<i>Література</i>	49

РОЗДІЛ 2. Особливості наукового дослідження проблем державного управління	51
2.1. Логіка формування та розвитку наукового знання	51
2.2. Наукові дослідження у вищій школі	61
2.3. Державне управління як об'єкт наукового дослідження	71
2.4. Основні характеристики магістерської роботи з державного управління	77
<i>Література</i>	85

РОЗДІЛ 3. Особливості наукового пізнання державно-управлінського процесу	88
3.1. Державне управління як система суспільно-владних відносин	88
3.2. Об'єктивна даність і методи її пізнання в ДУ	96
3.3. Інституціоналізм як методологія дослідження державного управління	104
3.4. Категоріальна визначеність (основні рубрики) наукового дослідження	113
<i>Література</i>	119

РОЗДІЛ 4. Можливості використання методології суміжних наук	122
4.1. Міждисциплінарне спрямування науки державного управління	122

4.2. Методологія менеджменту та їх значення для державного управління	126
4.3. Методологічні особливості застосування висновків юридичної науки в державному управлінні	135
4.4. Методологічний потенціал психології у контексті теорії та практики державного управління	147
<i>Література</i>	157

РОЗДІЛ 5. Державно-управлінський формат застосування

загальнонаукових методологій	161
5.1. Проекція діяльнісного підходу на державне управління	161
5.2. Парадигма як модель розуміння і здійснення державного управління	168
5.3. Особливості застосування принципу детермінізму в теорії та практиці державного управління	179
5.4. Культурологічний аспект дослідження державного управління	188
<i>Література</i>	199

РОЗДІЛ 6. Державно-управлінське знання в контексті

модернізаційних викликів сьогодення	202
6.1. Особливості знання галузі “Державне управління”	202
6.2. Науковий дискурс як чинник модернізації державного управління та його методологічне значення	209
6.3. Формування та інституціоналізація наукового знання галузі “Державне управління”	218
6.4. Методологічна культура дослідника та практика публічного управління	226
<i>Література</i>	234

ВИСНОВКИ	237
-----------------------	-----

ВСТУП

Сучасна модернізація української держави, розвиток громадянського суспільства та публічного управління вимагають належного науково-методологічного супроводу, використання передового досвіду трансформаційних змін демократичних країн. Велика увага до методології наукового дослідження зумовлена тим, що суспільно-політичні цілі не досягаються спонтанно, для їх реалізації потрібні практичне втілення теоретично обґрунтованих та практично апробованих концепцій. Відповідно, процес управління – це свідомо видозмінена дійсність, в якій переплетені матеріальні та духовні чинники, діють позитивні та негативні тенденції, беруть участь представники різних політичних і соціальних сил. Завдання науки державного управління полягає у розкритті основних тенденцій розвитку суспільства, формулюванні реалістичних стратегій і програм діяльності та визначенні шляхів досягнення успішних результатів. Необхідною умовою виконання вказаних завдань має бути наукове дослідження реальних процесів, сформована на його основі істинна картина та передбачені можливі наслідки тих чи тих управлінських дій.

Методологія наукового дослідження формувалася разом із становленням філософії та конкретних наук як результат відповідей на сукупність питань про сутність знання, способи його досягнення та оптимізацію шляхів подальшого дослідження. На сьогодні вона представляє великий масив знань, що враховує концепції, моделі, підходи, принципи, методики, методи тощо. Українська наука державного управління проходить перші етапи свого становлення та формує власний інструментарій дослідницького пошуку й досягнення істинного знання. Цей пошук відтворює складний процес суспільно-владних відносин, набуває рис самодостатності й кристалізується в систему власних методологічних підходів.

Методологія наукових досліджень у галузі державного управління сприяє досягненню потрібних результатів – отриманню об'єктивної картини дійсності, врахуванню широкого спектру передумов діяльності та вибору оптимального набору засобів реалізації цілей. Методологія – це особлива сфера знання, що визначається як система принципів і способів організації наукового дослідження та практичної діяльності.

У навчальному посібнику обґрунтовується думка, що науковою методологією дослідження державно-управлінських процесів має бути система настанов, що акумулює досвід пізнання соціальних і

гуманітарних наук і доповнює його врахуванням специфіки суспільно-владних відносин. Тому значна увага приділяється можливостям застосування підходів і методів окремих суміжних наук, зокрема менеджменту, юриспруденції, психології. Розкрито також значення емпіричних методів фіксації фактів, що використовуються в статистиці, економіці й соціології. Встановлено цінність загальнонаукових підходів, серед яких виокремлено діяльнісний, парадигмальний і культурологічний, а також розкривається можливість застосування в теорії та практиці державного управління принципу детермінізму.

Концептуальною основою методології дослідження в галузі державного управління є досягнення філософських шкіл класичного й посткласичного періоду, а саме: філософії науки, структуралізму, феноменології, герменевтики, школи комунікативної раціональності та інших. Реалізована основна тенденція розвитку соціальної науки загалом та державно-управлінської зокрема на вивчення проблем людини, що є передумовою покращення суспільно-владних відносин.

Навчальний посібник послідовно орієнтований на досягнення головної мети вивчення навчальної дисципліни “Методологія сучасного наукового пізнання в галузі державного управління” – формування методологічної складової професійної компетентності державних управлінців як дієвого інструмента формування і здійснення політики демократичного врядування. У цьому контексті в роботі вирішуються низка завдань:

- систематизувати знання основних історичних та сучасних методологічних концепцій;

- засвоїти сукупність підходів, принципів, методів і форм наукового пізнання як методологічного інструментарію дослідження специфіки державного управління;

- визначити сучасні тенденції розвитку суспільства, особливості його пізнання та можливості управлінського впливу на перебіг подій;

- сформувати практичні навички та вміння вираженого й критичного ставлення до наявної сукупності знань як теоретичної основи практики управління;

- формулювати наукову та прикладну проблему, визначати відповідний інструментарій її вирішення та оцінювати ефективність усталеної методології дослідження, розуміння і здійснення державного управління;

- володіти основними принципами та прийомами самостійного проведення наукового дослідження, підготовки та публічного захисту магістерської роботи з державного управління.

Вивчення курсу слухачами магістерської підготовки дозволить їм сформувати основи методологічної культури, тобто знати основні характеристики історичних та сучасних методологічних концепцій, розуміти сформовані в них і в сучасній науці парадигми, підходи, принципи, рівні, методи й форми пізнання та можливості конкретного застосування різних наукових підходів у дослідженні державно-управлінської проблематики. А також уміти системно аналізувати здійснювані соціальні трансформації, пропонувані програми розвитку та досягнутий стан окремої сфери управління, упроваджувати в практичну діяльність результати здійсненого наукового дослідження, науково обґрунтовувати об'єктивність, ефективність і результативність кожного управлінського рішення, використовувати наукову методологію для здійснення й оптимізації власної управлінської діяльності.

РОЗДІЛ 1

Наука і методологія: історія та сьогодення

1.1. Наука як духовно-практичний феномен сучасності

Людина здійснює багато різних видів діяльності. До їх переліку належать: виробництво матеріальних предметів, виробництво духовних і культурних цінностей, релігійна, художня й пізнавальна діяльність. Наукове мислення – це найдосконаліший і найвишуканіший вид цієї останньої.

Діяльність таким чином передбачає протиставлення людини дійсності, остання має бути перетворена, по-новому сформована, відповідно до потреб і прагнень першої. Будь-яка діяльність вміщує в собі свідомий (ідеали, мотиви, цінності, цілі тощо) і матеріальний (об'єкт перетворення, засоби та фізичні зусилля) компоненти, є їх обов'язковим поєднанням у конкретно виявленій формі. Діяльність людини є її невід'ємною характеристикою, джерелом і реальним ствердженням всієї культури, рушієм суспільного розвитку. Атрибутивною властивістю діяльності є усвідомленість, що враховує визначення мети, засобів, об'єкту, а також теоретичної основи, тобто сукупності знань, що розкривають можливості реального процесу перетворень.

Ефективність людської діяльності досягається оптимальним поєднанням багатьох чинників, зокрема: існуючої системи знань, технологічних засобів і досягнутої культури працівників. Управління у всіх його різноманітних варіантах – це майстерність такого поєднання заради можливих успіхів. Таким чином, управління є синтезом теоретичної і практичної діяльності, ідеально існуючої системи знань і вмінь людей та реальних матеріальних засобів праці. Отже, наука – це теоретична основа управління, важливий чинник досягнення ефективних змін кожної окремої ланки суспільства. Як самостійна сфера людської діяльності наука відрізняється продукуванням й теоретичною систематизацією істинних знань.

Наукова діяльність характеризується дослідженням окремих предметів та їх зв'язків, пошуком відповідей на складні життєві проблеми. Її зміст і досягнуті результати значною мірою зумовлюються якостями вказаних предметів і важко піддаються домінуванню загально значимих алгоритмів і стереотипів.

Можна констатувати, що результати наукових досліджень – знання – визначаються багатьма соціальними й особистими чинниками, де поряд із матеріальними закономірностями та соціальними зумовленостями діють також і особистісні, такі як відвічна

зацікавленість людини, її прагнення пізнати, заглянути за “горизонт” відомого тощо.

У сучасному розумінні поняття “наука” має декілька значень, а саме:

- соціально-визнана діяльність із продукування сукупності істинних знань;
- система перевірених знань про закономірності зовнішнього світу;
- потужний засіб домінування людини над природою та соціальною стихією;
- соціальний інститут – сукупність закладів, об’єднаних для виконання спільної пізнавальної мети.

Кожне із вказаних значень потребує окремого розгляду, уточнення власної генези, змістовного наповнення в конкретному контексті тієї чи іншої галузі знань, соціально продуктивної функції тощо. У первинному своєму значенні термін “наука” тотожний знанню як перевіреному, загальноприйнятому розумінню певного кола предметів. Знання можна поділити на побутове, доннаукове й наукове. Побутове знання формується в процесі індивідуальної практики, коли окремий дослід, подія, фіксований зв’язок тощо узагальнюються, набувають значення правила, переростають у досвід. Шлях від досліду до досвіду – це обов’язковий процес індивідуального пізнання й руху до його наукових форм. Народження науки як особливого виду пізнавальної діяльності має свою передісторію і своє продовження. Окрема людина зупиняється у своєму розвитку, тому що вона, звичайно, смертна. Людство розвивається постійно. Наука є результатом особливої пізнавальної діяльності людства і тільки в аналізі цієї неперервної й акумулюючої діяльності як певної соціальної системи можна знайти ключ до таємниць науки.

Наука як особлива діяльність має передусім особливу мету. Очевидно, що метою наукової діяльності є отримання (виробництво) знань. Лише в науці виробництво знань є головною метою, яка визначає всі інші. Знання, продукovanі наукою, видрізняються тим, що вони відповідають апробованим (перевіреним і схваленим) критеріям. Існує певна сукупність критеріїв науковості, використовуючи які вчені відрізняють наукову роботу від ненаукової. Наукова робота пов’язана з систематичністю, з прагненням обґрунтувати знання численними перевірками через спостереження й експерименти, через аналіз статистичних даних тощо. Наука як особлива діяльність прагне виключити із результатів наукової діяльності все суб’єктивне, пов’язане

з особливостями самого вченого та його світоглядом. Цим вона радикально відрізняється від інших видів діяльності, наприклад від діяльності над створенням творів мистецтва, для яких характерний обов'язковий відбиток особистості автора.

Наукова діяльність має обов'язковий компонент – творчість, яка нині мислиться не лише як художня чи суто науково-винахідницька, а пронизує все людське життя. Творча діяльність – це створення нових конструкцій, планів, стратегії й тактики, інновацій у менеджменті, оперативні заходи диспетчера й управлінця, розслідування злочину тощо – діяльність, що потребує неординарного підходу, вільної уяви та синтетичного мислення. Наука про творчу діяльність називається евристикю. Її завдання – не тільки пізнання закономірностей творчого мислення, а й розробка методів, шляхів управління інноваційними процесами. Евристика особливо актуальна в сучасну епоху, коли масштабність знань і можливості їх примноження (чи поширення на нові сфери діяльності) безмежно збільшилися.

Евристична діяльність – це специфічна мисленєва операція, яка створює нову систему дій, відкриває нові закономірності світу. Вона намагається збагнути, як з'являється нова ідея, що таке осяяння, яке приходить після довгих пошуків, “мук творчості”.

Ще у 17 ст. філософи-раціоналісти Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.-В. Лейбніц виділяли важливі елементи творчого мислення. Їх ідеї про інтуїцію досі цікаві: у складі інтелектуальної діяльності людини є істини, які розум знаходить не на основі логічних доказів, роздумів, а шляхом особливого “інтелектуального бачення”. Р. Декарт вважав, що такими істинами є аксіоми науки. Вони відкриваються безпосередньо розумові, без логічних операцій, силогізмів, доведень. Інтуїтивне осягнення істини Р. Декарт вважав вищою формою пізнання.

У людському мисленні є компоненти, які неможливо звести до доказу. Це ствердив А. Ейнштейн. Він визнавав інтуїцію і вважав інтуїтивні процеси творчим компонентом дослідницької діяльності в теоретичній фізиці. Логічні роздуми не завжди прямо сприяють відкриттю нових істин, вони досить часто доповнюються уявою, образним і підсвідомим схопленням суті складних процесів.

Евристика як наука про творчу діяльність передбачає формування нових схем діяння, а не просто відбір із готових, як це робить комп'ютер. Проблема творчого мислення – не лише наукова, а вона чисто практична, оскільки нині у світі бракує нових ідей у всіх галузях діяльності і життя людини. Успішно розвивається експериментальна евристика, яка базується на молекулярній біофізиці

й біохімії, експериментальній психології, вдосконалюється евристичне програмування.

Зміст евристичної діяльності не до кінця зрозумілий, оскільки нові ідеї чи шляхи вирішення проблем знаходять люди, які не мають певного досвіду в даній галузі знання. У цьому головна відмінність людини і машини. Якщо комп'ютер обов'язково потребує певних параметрів інформації й здійснює їх аналіз за певною програмою, то діяльність людини у проблемних ситуаціях різноманітна.

Людина – це складна система, яка самоорганізовується і тому процес управління нею не може бути алгоритмізований. Складність поведінки цієї системи пов'язана з нерегулярними зовнішніми впливами, не можна передбачити навантаження системи, а отже, її розвиток. Для управління людиною, як і кожною великою системою, необхідне оперативне мислення. Нині математичні моделі, технічна психологія, високоавтоматизовані системи враховують психофізичний апарат людини. Особливо актуальною є проблема “людина – велика система”, розподіл функцій людини і машини, зв'язок психології і техніки. Людина завжди може керувати краще, ніж машина. Машина запрограмована на певний вибір, людина оперативно реагує на зміну ситуації. Людина може працювати в умовах нечітко сформульованих задач, сама може формулювати задачі і знаходити шляхи їх вирішення. Внутрішні процеси, які проводять до прийняття рішень у складних ситуаціях, недоступні математичному аналізу. На основі цього виникло евристичне програмування. Діяльність управління автоматизується. Проте машина не може все врахувати. Залишається таємницею: як навчити творчості?; як управляти творчістю?; як стимулювати творчість?; як підвищити її ефективність?

Єдиного способу здобуття нового знання в сучасній науці немає. Науково-дослідна діяльність розмаїта: експериментальна, теоретична, теоретико-математична, винахідлива, системотворча. У кожній – свої способи, прийоми, методи здобуття нового знання. Але є й загальні – це внутрішня логіка розвитку науки як спосіб створення нового знання. Загальноприйнятий шлях – заперечення старого, заміна старої моделі дослідження й розуміння новими, більш продуктивними.

Доречно додати, що основні способи здобуття нового знання в сучасній науці можна класифікувати так:

- генерування ідей;
- висування гіпотез;
- створення наочних образів-моделей;
- формування нових понять;

- конструювання штучних або формалізованих мов;
- розробка нових методів науково-пізнавальної діяльності;
- інтерпретація науково-пізнавальної діяльності та її результатів – наукового знання;
- теоретичний синтез різних типів і видів наукового знання, виникнення нового типу наукового знання (інтегративного, міждисциплінарного, метатеоретичного);
- моделювання або надання певному об'єкту дослідження нових функцій, непридатних йому за суттю, внаслідок чого виникає нове знання.

Створення нових наукових понять, з погляду на евристику, має, окрім етапу безпосереднього його формування, ще й етап логічного аналізу засобами формальної логіки. Так, логіко-лінгвістична процедура введення в науку нового терміна передбачає згодом його наповнення конкретним змістом і предметним значенням. Основою процесу створення нових понять лежить науково-пошукова діяльність учених.

Генерування нових ідей означає у сучасній науці оформлення певної думки, суб'єктивного судження, форм теоретичного пізнання словами певної мови. Виникнення ідей є результатом проникнення в сутність явищ і речей, проявом інтуїції, уяви, здогаду.

Інтерпретація наукових понять – один із творчих прийомів мислення з метою їх використання в інших науках методом екстраполяції. Введення в іншу науку здійснюється на принципах конкретності, інваріантності, відбору. Наукові поняття в певній системі знання здатні до саморозвитку, наростання інформаційного обсягу, що дозволяє екстраполювати їх у інші галузі наукового знання.

Побудова **системи наукового знання** (системотворчість) – категоріальний синтез знання у формі теорії, наукової чи філософської картини світу. Система формує теоретичний розум суб'єкта, який обирає метод і принцип, на підставі якого здійснюється зв'язок ідеї в одне ціле – це необхідний момент і прояв творчого продуктивного мислення. Створення системи знання – це синтез понять і категорій на підставі певної ідеї. У сучасній науці розповсюджені інтегративні процеси, які по-новому ставлять проблему категоріального синтезу. Нове знання здобувається різними прийомами або методами, зокрема:

- дедуктивний спосіб – нове знання виводиться із аксіом;
- математичне моделювання;
- індуктивний спосіб;
- висунення гіпотез та підтвердження або спростування (гіпотетико-дедуктивний);

- інтуїція, гра уяви, винахід нових понять;
- логічне обґрунтування нового знання.

У наші дні наука пронизує усі сфери діяльності людини. Вона стала могутнім фактором розвитку в найрізноманітніших галузях. Що ж таке наука? При наявності в світовій літературі великої кількості визначень науки, основну роль у них відіграють, і тому є своєрідними інваріантами змісту поняття, три її аспекти:

- 1) особлива форма суспільної свідомості (поряд з релігією, мораллю, правом, мистецтвом тощо);
- 2) система нагромадженого соціально значущого знання;
- 3) особливий соціальний інститут для поповнення й поглиблення цього знання.

Органічний взаємозв'язок та взаємодія цих трьох основних площин і породжує той неповторний сплав, яким є наука. Одне з прийнятих її визначень таке:

Наука – це інтегральне позначення спеціалізованої людської діяльності з пізнання світу для використання отриманих результатів у практиці, а також системи логіко-гносеологічних, методологічних та соціально-організаційних утворень соціальної культури.

Вельми істотним є питання про методи наукового пізнання світу. Логічно, що наука уважно вивчає свої методи, постійно приділяє цій стороні наукової діяльності значну увагу. **Методологія науки** (в традиційному розумінні терміна) – це і є вчення про методи і форми наукового пізнання, їх теорія. Та на рубежі ХХІ ст. виникло й друге значення поняття, органічно пов'язане з першим – сама сукупність цих методів і форм у житті як певна наукова діяльність.

У складі наукового знання виділяють два рівні: емпіричний і теоретичний. Найважливіші методи отримання емпіричного знання є спостереження і експеримент. Емпіричний рівень служить для збору якнайрізноманітнішої та всебічнішої інформації і її первинної обробки. На теоретичному рівні учений прагне побудувати струнку систему знання, яка, враховуючи невелику кількість вихідних принципів і законів, змогла б пояснити усю різноманітність явищ, що належать до певної предметної галузі.

Наука на сьогодні є сукупністю величезної кількості різноманітних дослідницьких інститутів та організацій, що діють як у масштабах окремої країни, так і на міжнародному рівні. Сучасну науку прийнято називати “великою наукою”. Якщо у 1900 р. в світі було приблизно 100 000 учених, то наприкінці 2000 р. їх більше 5 млн. Близько 90% усіх наукових відкриттів і винаходів, будь-коли здійснених людством,

припадає на XX ст. Кількість світової наукової інформації подвоювалась за останнє століття кожні 10 – 15 років. Майже 90% учених, які будь-коли проживали на Землі, є нашими сучасниками.

Прогрес наукового знання супроводжує нагромадження нових даних, оперування якими неможливе без певної систематизації, що передбачає встановлення ієрархії у низці окремих явищ, відшукування загального в окремому, постійного у змінному тощо.

Єдиного поняття системи не існує, хоча у найзагальнішому значенні передбачається сукупність взаємозалежних елементів, які утворюють складу цілісність, певну єдність або органічне ціле, яке більше, ніж сума його окремих частин. Відповідним є й уявлення про системний підхід до дослідження. В його межах передбачають, що напрямок думки йде „від цілого до частин і знову до цілого”, тобто має місце зосередження на взаємозв'язках та взаємовпливах окремих частин. Явища природи та суспільства вивчають при цьому як складні об'єкти, які мають власну структуру й функціонують за умови зворотнього зв'язку.

Як загальнометодологічний принцип системний підхід використовують у різноманітних галузях науки, хоча ґносеологічною підставою при його формуванні стали біологічні закономірності. Початок загальної теорії систем, як і сучасних понять “системний підхід”, “системний аналіз” покладено австрійським біологом Людвигом фон Берталанфі. Спочатку як систему він розглядав живі організми, узагальнивши цей досвід у книзі “Сучасна теорія розвитку” (1929 р.). Набагато пізніше Берталанфі переніс розроблену ним теорію на явища суспільного життя. У його працях “Роботи. Люди та свідомість” (1967 р.), “Загальна теорія систем” (1969 р.) ця теорія вже окреслена як загально дисциплінарна наука. Призначення цієї науки Берталанфі вбачає у пошуках структурної схожості явищ різноманітної природи. Лише на основі цього можливі формулювання загальносистемних закономірностей і розробка відповідної теорії, яка б пояснювала поведінку системи, незалежно від її різновиду та складників, була б підставою синтезу наукового знання шляхом виявлення ізоморфізму об'єктів, що належать до різних сфер реальності.

Від того часу вчення про системи інтенсивно розвивалось, виникали численні напрямки відповідного знання, і нині непросто сформулювати чіткі і загальноприйняті обриси цієї науки. До головних **принципів системного аналізу** звичайно зараховують:

– цілісність, що дає змогу одночасно розглядати систему як одне ціле та як підсистему стосовно вищих рівнів;

- ієрархічність побудови, тобто наявність множини (принаймні двох) елементів – вищого та нижчого рівня, наприклад керуючої та керівної підсистеми у будь-якій організації;

- структуризацію, тобто такий взаємозв'язок елементів системи, за рахунок якого її функціонування визначене не так властивостями окремих елементів, як їх ієрархічною супідрядністю;

- множинність, що дає змогу використати різні (кібернетичні, економічні, математичні) моделі для опису системи загалом та окремих її елементів;

- зворотний зв'язок, тобто інформацію про зміни (результати тих чи інших дій) в окремих ланках загальної системи, яку використовують для їх вдосконалення.

Істотним є практичний бік справи. Системний підхід допомагає встановити причини неефективних рішень, надає засоби та технічні прийоми для покращення планування та контролю. Крім того, так зване системне мислення сприяло розвитку нових уявлень про організацію. Зокрема, особливу увагу почали приділяти інтегрованому типу підприємства. Першочергове значення надавалось використанню інформації, розроблено також математичні засоби оцінки управлінської ситуації, шляхи оптимізації рішень на всіх рівнях. Хоча не можна не помічати, що системне мислення все ще не посіло належного місця серед сучасних методів наукового обґрунтування управління. Великомасштабні системні об'єкти є дуже складними, і непросто розібратись у тому, як зовнішні чинники впливають на внутрішні, не завжди вдається збагнути й складну взаємодію останніх. Межі окремих підсистем не визначені досить чітко, через те, що важко добути інформацію, а також прийняти та виконати рішення, ґрунтовані на ній.

Нині опрацьовується окрема наукова дисципліна – системологія, яку можна розуміти як спеціальну методологію, що безпосередньо служить меті наукового пізнання, але покликана відповідати й на власні специфічні питання (А. Колен).

Ще одним своєрідним продовженням системного підходу, відображенням цілісності складних об'єктів дослідження є **синергетика** – сучасна методологія врахування цілісної суті об'єкта дослідження.

У результаті історичного розвитку наука стала важливим соціальним інститутом, набула чітко визначеного соціального статусу та виконує низку важливих функцій, до яких потрібно зарахувати такі:

- пізнавальна – розкриття глибинних характеристик багатоманітної дійсності, продукування нового знання;

- акумулююча – збереження досвіду й набутого знання та передача їх новим поколінням;
- виробнича – застосування знань у технологіях, посилення впливу знання на практичну діяльність людей;
- аксіологічна – ствердження істини як важливої соціальної істини;
- комунікативна – забезпечення взаємопорозуміння людей в процесі спілкування;
- нормотворча – вплив (разом із іншими соціальними інститутами) на формування правил і вимог діяльності та взаємовідносин людей;
- освітньо-виховна – соціалізація молодих людей через засвоєння знання і раціональних способів взаємодії.

Цей перелік можна продовжувати, вказуючи на інші, не менш важливі функції. Так, пізнавальна функція науки полягає у все більш повному відтворенні в знанні об'єктивних характеристик світу. Це відтворення має бути узагальнене і достовірне, розкриває постійні й необхідні зв'язки певних процесів. Це своєю чергою дозволяє передбачати хід подій, за загальними тенденціями розуміти окремі явища і події майбутнього. Саме передбачення дає змогу впливати на перебіг подій, контролювати їх і керувати ними. Таким чином, наукове знання стає засобом формування майбутнього, теоретичною основою ефективної діяльності та управління нею. Окрім передбачення, пізнавальна функція доповнюється такими важливими підфункціями, як критична (деміфологізуюча), термінологічна, інтелектуально-креативна тощо. Ці останні мають важливе значення для практики управління, оскільки розкривають дійсні властивості певної сфери дійсності, спростовують і відкидають різні хибні уявлення, що спираються на віру в чудо, у міфи тощо.

Виконання низки важливих соціальних функцій, ствердження цінності істинного знання, формування високого критерію науковості забезпечує науці присутність у різних сферах суспільного життя, робить її невід'ємним чинником управління. Наука як особлива діяльність має передусім особливу мету. Очевидно, що метою наукової діяльності є отримання (продукування) знань. Лише в науці виробництво знань є головною метою, що визначає всі інші. Наукове знання є цілісною системою, що враховує велику множину підсистем – структурних одиниць. Попри всю свою різноманітність (від математичних теорем до політичних доктрин, від опису фактів до строго доведених законів), всі структурні одиниці знання відповідають чітко визначеним критеріям

науковості. До таких критеріїв належать об'єктивність, предметність, доказовість, системність, концептуальність. Так, об'єктивність як критерій науковості фіксує важливість відтворення предмета дослідження таким, яким він є сам по собі, незалежно від його сприйняття суб'єктом пізнання й можливих при цьому (суб'єктивних) спотворень.

Предметність знання, на відміну від визначення “об'єктивність”, вказує не лише на залежність знання від предмету, але й на вплив суб'єкта пізнання на предмет. Останній – це фрагмент об'єктивної дійсності, відтворений інтелектуальними засобами, тобто знаний нами і тому можливий до подальших змін. Проблемність наукового пошуку та його результату полягає у тому, що на вирішуване питання немає готових відповідей, а також у тому, що знайдені відповіді розкривають горизонт невідомого, знаходять шляхи вирішення практичних, зокрема управлінських, труднощів.

Доказовість у науці, на відміну від повсякденних підходів, характеризується прагненням дати цілісне й вичерпне обґрунтування певної тези, положення тощо. **Доказовість** – це системне використання певної емпіричної бази (фактів) і логічного доведення (аргументації) шляхом звернення до попередньо підтвердженого знання та логічних законів мислення. Інтерсуб'єктивна відтворюваність означає те, що наукові положення відкриті для критичної перевірки та є можливість повторити ситуацію дослідження. Водночас інтерсуб'єктивна відтворюваність акцентує увагу не на особистісних суб'єктивних аспектах сприйняття чи несприйняття певних висновків, емоційному ставленні до них, а на раціональній достовірності, перевірці досвідом тощо. Системність як ознаку науковості потрібно розуміти через зв'язок різних елементів – частин знання, їх впорядкованість, цілісність у відповідності із визначеними принципами. Домінуючим серед останніх може бути принцип відповідності (адекватності) знання предмету, тотожності мислення й буття, що вимагає систематизації знання за логікою відтворюваного у ньому предмета.

Концептуальність – критерій, що впливає із попереднього і вимагає не простого, механічного об'єднання різних фрагментів знання, а доведення такого об'єднання до узгодження різних фрагментів на основі суттєвих, істотних ознак предмета. Концептуальність можна інтерпретувати як осмисленість предмета пізнання за допомогою категорій “зміст і форма”, “сутність – явище”, де відповідні категорії дозволяють розрізняти головне й похідне від нього, бачити предмет глибше і з погляду на перспективу його змін.

Потрібно зауважити, що визначення критеріїв науковості знання (і відповідно виокремлення його від марновірства) було однією із найскладніших проблем для методології впродовж віків. Від фіксації вказаних критеріїв залежать розвиток пізнання та заперечення міфологічних вірувань, астрології, алхімії та інших псевдонаукових пошуків. На сьогодні, критерії науковості розуміються як позитивні норми, як високі стандарти інтелектуального пошуку.

Вже тому характеристика науковості знання не обов'язково співпадає із характеристикою його істинності. Істинність є характеристикою знання, а науковість – і знання, і відповідної діяльності – дослідження певного об'єкта за встановленими правилами. Істинність може бути визначенням донаукового (буденного), ненаукового (художньо-образного) і, частково, навіть псевдонаукового пізнання. Своєю чергою, історія наукового пошуку знає приклади, коли здобуте знання не завжди виявлялось істинним. Більше того, хибне знання відігравало важливу роль у розвитку науки. Так, висунення гіпотез, їх доведення та спростування є закономірним процесом досягнення достовірного знання і тому спростована гіпотеза (негативний результат дослідження) теж багато значить для науки. Водночас, істинність результату дослідження є центральною вимогою до нього, адже саме відповідність знання своєму об'єкту забезпечує виконання всіх соціальних функцій науки.

Контрольні питання

1. Відмінність наукового пізнання від індивідуального.
2. Визначення поняття “наука”.
3. Співвідношення понять “наука” і “знання”.
4. Особливості наукової творчості.
5. Інтуїтивний та раціональний шляхи до істини.
6. Основні шляхи здобуття наукового знання.
7. Системність наукового знання та способи її досягнення.
8. Соціальні функції науки.
9. Критерії науковості (істинності) знання.
10. Знання та міфи в соціальній практиці.

1.2. Основні віхи становлення науки та наукової методології

Виникнення науки сягає давнини. Якісною ознакою людського життя є пізнання навколишнього світу і (на цій основі) перетворення його відповідно до своїх потреб. Використання попереднього досвіду робило людський рід більш ефективним у боротьбі за виживання й

самоствердження. Життєвий досвід як уроки окремих дій (їх спочатку випадкових успішних результатів) передавався, поширювався, завдячуючи усталеним звичаям, традиціям, а пізніше писемності. Із врахуванням ролі науки вся історія людства може бути умовно поділена на донауковий і науковий періоди.

Донауковий період характеризується тим, що процес пізнання був безпосередньо залучений у практичну діяльність людей, коли нагромадження досвіду перетворення світу, його “олюднення” відбувалось спорадично, поряд із виконанням основних матеріально-біологічних функцій. Проте вже у цей період пізнання (часто випадкова фіксація потрібних властивостей речей і процесів природи) сприяло поліпшенню умов життя, полегшувало діяльність людей. Століттями нагромаджений досвід перетворення довкілля, раціональне використання окремих предметів природи через їх протиставлення іншим (камінь, вогонь тощо) передавався наступним поколінням, набував узагальнених форм, що ставали звичками, традиціями, віруваннями. Донаукове пізнання характеризується як:

- невідокремленість пізнавальних і практичних (господарських) граней діяльності;
- спорадичність пошуку знання;
- переплетеність знання із віруваннями;
- цілісне (синкретичне) бачення світу без врахування окремих його сфер;
- домінування безпосереднього спостереження як основного способу поповнення знання.

Саме результати пізнання забезпечили ствердження людини як домінуючої у світі істоти. Отже, якщо пізнання є невід’ємною характеристикою людини, то наука є ознакою її досить високого рівня розвитку.

До **джерел виникнення науки** як окремого соціального інституту потрібно зарахувати такі:

- значний розвиток виробництва і відповідний практичний досвід працівників;
- відокремлення розумової праці від фізичної, що дозволяло займатися потребами пізнання постійно;
- виникнення писемності як засобу фіксації й збереження знання та його подальшої передачі;
- розвинуті економічні і торгівельні зв’язки, формування спільного комунікаційного середовища;
- створення соціально-історичних умов переходу до відносно демократичних відносин і відповідний рівень свободи;

– внутрішня зацікавленість значної частини людей стародавнього світу у розкритті таємниць природи, у “погляді за горизонт”.

Зрозуміло, що достатньою мірою поєднання таких джерел відбулося у стародавній Греції, а це своєю чергою зумовило виникнення наукового рівня пізнання, перетворення науки в особливий соціальний інститут. Первинно наука античності утворювала єдину систему знання або мудрості, що відома під назвою натурфілософії. Лише у V ст. до н. е. із натурфілософії у самостійну галузь науки почала виділятися математика, у наступному столітті – астрономія й основи хімії. У давньогрецькій науці створювалися перші теоретичні системи із описом об’єктивних закономірностей на абстрактному, узагальненому або ідеалізованому рівні. До них можна віднести геометрію Евкліда, механіку Архімеда, астрономію Птолемея. Вершиною розвитку науки стародавньої Греції вважається “наука про природу” Аристотеля. Її особливості коротко можна окреслити так:

– прагнення охопити всю дійсність, сформувати цілісне бачення всього існуючого;

– побудова ієрархічної системи знання про природу, де кожна річ займає своє особливе місце (від руху небесних тіл до одиничних явищ);

– зведення всього існуючого до першопричини (деміурга) і приписування всьому існуючому внутрішньої мети (телеологізм);

– переорієнтація із генетичного пояснення природи речей і процесів на їх сутнісний, внутрішньо-змістовний аналіз, що дозволяла користуватися вищим рівнем абстрактності, вводити ідеалізовані об’єкти (знання про одиничне неможливе);

– поєднання наукового пошуку із чітко визначеною і взаємно узгодженою методологією – аналітикою, логічною процедурою доведення;

– поділ пізнання на наукове (фізичне) і філософське (метафізичне).

У стародавній Греції ствердились і такі важливі риси науки, як високий рівень теоретичності, узагальненості знань і самостійність та соціально визнана самодостатність діяльності науковців. Адже перші елементи науки суто практичного спрямування функціонували у таких країнах стародавнього світу, як Вавилон, Єгипет, Індія, Китай. Проте вони не вийшли за рамки стихійно-емпіричного процесу пізнання, а методологічні розробки окремих видів діяльності не набули самостійного, універсально-онтологічного значення. Науковість

пізнання у стародавній Греції полягала у створенні перших теоретичних систем у різних сферах (геометрія – Евклід, механіка – Архімед тощо). Більше того, істинне знання набуло самостійної ідеальної сутності, стало важливою соціальною цінністю.

Афоризм Аристотеля “Платон мені друг, але істина дорожча” свідчить про це, орієнтує на сприйняття істинного знання як нормотворчого ідеалу. Можна додати, що такий підхід – це констатація нового соціального виміру, нове центрування культури, що стало основою будови сучасної західної цивілізації.

Розгляд історії зародження науки має подвійне значення. По-перше, він є цінним сам по собі як знання про соціально важливу сферу. По-друге, у своїй історично визначеній формі, поширений на подальші більш складні процеси розвитку науки, дозволяє зрозуміти всю її складність та фіксувати суттєві впливи й механізми розвитку наукового знання. Так, виокремлені нами джерела зародження науки продовжують діяти в нових історичних умовах, їх поєднання дає потужний імпульс розвитку знання, а у підсумку і всього суспільства.

Період значного розвитку природознавства розпочався в епоху Відродження, де вказані джерела в силу поєднання багатьох соціокультурних чинників дали потужний імпульс науці про природу, започаткували експериментальні дослідження (Г. Галілей, Л. да Вінчі) і сприяли нагромадженню значного фактичного матеріалу. У XV – XVI ст. виникла нова геліоцентрична теорія побудови світу (М. Копернік), створюється аналітична геометрія (Р. Декарт). Як самостійні науки виникають ботаніка, геологія і фізіологія.

Новий час супроводжувався розширенням соціального значення науки. Це період творчої діяльності таких видатних вчених, як І. Ньютон, Г. Лейбніц, П. Лаплас та багатьох інших. Водночас практично здійснюється перша наукова революція, що принципово змінює ставлення людей до природи. Ознаками нового наукового світогляду стали такі риси, як акцентування уваги на дослідному вивченні природи (спостереження й експеримент), прагнення раціонально пояснити (а не сприйняти на віру) події реального світу, розуміння взаємозв’язку (на основі розвитку механіки) явищ і процесів дійсності. Винахід парової машини, яка перетворювала теплову енергію в механічну (Д. Уатт, Англія, 1784 р.) продемонстрував виробничу могутність науки і як сприяв її подальшому розвитку, так і був початком промислової революції кінця XVIII – початку XIX ст.

XIX ст. – це період бурхливого розвитку науки. Можна наводити безліч прикладів відкриттів у різних науках, наприклад відтворення

електричного струму і явища електромагнітної індукції у фізиці. Можна фіксувати виникнення значної кількості нових наук, таких, зокрема, як неевклідова геометрія, електрофізика, палеонтологія, соціологія, психологія тощо. Революційні зміни стають постійною ознакою науки. Сама ідея взаємозв'язку та розвитку поширюється на всю природу (еволюційне вчення Ч. Дарвіна).

На рубежі XIX – XX ст. відбувся новий революційний виток у розвитку природознавства. Відкриття електрону, доведення квантовою механікою принципової відмінності законів мікросвіту від макросвіту, відкриття теорії відносності А. Ейнштейном продемонстрували невичерпність природи й безкінечність її дослідження. Ця революція якісно змінила роль науки в суспільстві, підтвердила її невичерпні можливості. Вона започаткувала також перехід до нового періоду розвитку науки – посткласичного, суттєвою ознакою якого є відмова від претензій на досягнення вичерпного знання про певний об'єкт дійсності та утвердження принципу доповнювальності як визнання співіснування різних теорій тощо.

XX ст. – це століття панування науки, що проявилось у виникненні низки нових наук, реалізації науково-технічної революції. Остання продемонструвала не лише можливості науки використовувати скритий потенціал природи, але й синтезувати нові, штучні матеріали. Об'єктом наукового дослідження став не лише макросвіт, але й мікро- і мегасвіт. Значні зусилля науки сконцентровані на вивченні самої людини, її творчого потенціалу тощо. Водночас наука продемонструвала свої деструктивні впливи, розкрила не лише творчі, але й демонічні можливості людини (атомна бомба, екологічні й онкологічні проблеми тощо).

Сьогодення зробило очевидним те, що наука – це надпотужний інструмент і використання його повинне бути мудрим і гуманним. Нинішній стан науки характеризується як постнекласичний і до його істотних ознак можна віднести: визнання нелінійних (неоднозначно детермінованих), інваріантних зв'язків дійсності; поширення стохастичного (статистичного) розуміння дійсності, принципу комплементарності; широка гуманізація знання – перетворення його із засобу (сили) впливу на природу у засіб (силу) порозуміння між людьми.

Розвиток науки супроводжувався формуванням і розвитком методології. Можна стверджувати, що методологія формується на основі існуючого знання як усвідомлення (рефлексія) шляхів його формування, розвитку тощо. За критерієм типу свого об'єкта дослідження знання можна класифікувати як знання про світ (у всій

його об'єктивній різновидності) – онтологію, знання про знання (особливу частину суб'єктивного світу) – епістемологію, знання про процес пізнання (отримання знання про об'єктивний світ) – гносеологію та знання про людську життєдіяльність (процес опосередкування двох перших світів – практичний досвід, що зафіксований у певних правилах, стереотипах, імперативах, заборонах тощо) – праксеологію.

Відповідно, всі вказані сфери знання формують свої особливі методології – сукупність вимог і відповідних засобів, що забезпечують раціональну організацію діяльності.

Поняття “**методологія наукових досліджень**” потрібно розглядати як загальну теорію конкретного процесу пізнання, пошуку більш глибокого пояснення специфіки об'єкта пізнання, яка впливає на процес дослідження і визначає його основні характеристики. Методологію в широкому значенні можна розглядати як сукупність загальних установок і засадничих принципів, що регулюють наукову діяльність як таку, в її відносній відокремленості від практичної та духовно-практичної діяльності. У більш вузькому значенні термін “методологія наукового дослідження” стосується норм, правил і методів, що регулюють окремі дії пізнавальної діяльності, спрямовані на досягнення істинного знання у формі емпіричних даних, законів або теорій будь-якої науки.

Методологія виникла і розвивалась як результат теоретичного осмислення досягнутого рівня пізнання, випробовуваних методів дослідження дійсності. Теоретичність методології, її наднауковий щодо конкретних результатів пізнання рівень визначили її філософське походження.

Тобто, саме філософи на основі узагальнення розвитку науки, конкретних кроків суб'єкта пізнання, виявляли продуктивну роль методів у пізнанні світу, їх взаємозв'язок тощо.

Як свідчить історичний досвід становлення методології відбувалося через поєднання двох взаємодоповнюючих тенденцій – через філософські узагальнення і висновки представників окремих видів науки. Дійсно, наукова методологія є синтезом загальнотеоретичних і конкретно наукових положень. Більше того, успішна методологія повинна синтезувати в собі концептуальні визначення, принципи та ідеї і дійти до окремих, конкретно наукових методик і прийомів дослідження.

Процес осягнення закономірностей людського пізнання дійсності здійснювався різнопланово, на нього впливали вихідні

світоглядні позиції мислителів. Методологічні здобутки прийнято поділяти на фундаментальні (філософські), загальнонаукові та конкретно наукові.

Філософська методологія як комплекс правил для вивчення всього світу виникла у стародавній Греції й супроводжує весь історичний процес розвитку науки. Вона прагне розкрити пізнавальний процес як єдиний у всіх його проявах, встановити принципи розвитку наукового знання, закономірності проникнення у глибинну сутність складних природних і соціальних явищ. У спрощеному підході філософська методологія може бути зведена до декількох фундаментальних принципів. По-перше, це принцип взаємозв'язку, що вимагає брати наукову діяльність як одну із сфер людської діяльності, а знання як фрагмент культури, що відтворює свій предмет у повноті його визначень і опосередкувань. По-друге, це принцип суперечної сутності всього і наукового дослідження зокрема, що розриває процес змін через єдність і боротьбу внутрішніх протилежностей. У нашому випадку – це протилежності між істинністю і хибністю, предметом і знанням про нього тощо. По-третє, принцип розвитку, що відтворює необхідність змін від одного рівня до більш високого, досконалого. Звичайно, цими принципами не вичерпується весь потенціал філософської методології, вони є лише визначальними щодо інших.

Філософська методологія формує загальне розуміння будови світу, місця людини у ньому та її можливості стосовно впливу на діяльність. Ці основні моменти були геніально просто сформульовані І. Кантом у трьох питаннях:

1. Що я можу знати?
2. Що я повинен робити?
3. На що я можу сподіватися?

Відповіді на ці питання формують три важливих засади й чинники людської життєдіяльності – знання, моральність і віру.

У контексті нашого аналізу потрібно зафіксувати, що перше питання стосується знання і відповідь на нього визначає відповіді на інші питання. Отже, знання, за І. Кантом, є визначальним щодо моральності і віри.

Наповнення філософських принципів конкретних змістом є завданням стратегічного значення і від цього залежить визначення інших характеристик процесу дослідження.

Загальнонаукова методологія є важливою в силу актуалізації досвіду всієї науки, її відкриттів. Адже будь-яке наукове відкриття

виходить за свій безпосередній предметний зміст, впливає на загальне розуміння та понятійний апарат і є дотичним до методології пізнання.

Загальнонаукова методологія традиційно трактується як сукупність методів, застосування яких можливе у будь-якій сфері дослідження. До них належать метод єдності історичного та логічного підходів, метод руху думки від абстрактного до конкретного, метод системно-структурного аналізу, єдності аналізу й синтезу тощо.

Конкретнонаукова методологія – це сукупність досягнень певної науки, що кристалізуються у формі ідей, законів, методів і є основою для подальшого дослідження у цій сфері. Використання конкретнонаукової методології здійснюється шляхом посилення на загальнонауковій концепції провідних вчених, обґрунтування ними нових ідей і гіпотез. Тому обов'язковою вимогою написання наукової праці є аналіз наукових праць учених конкретної галузі. Специфічною рисою конкретнонаукової методології є використання особливої емпіричної бази експериментальних або статистичних даних тощо. Зрозуміло, що без їх використання дослідження губить якісну визначеність предмета дослідження, стає абстрактним, а в тенденції й схоластично пустим.

Ще однією гранню конкретнонаукової методології, особливо важливої для сфери дослідження управлінських процесів, є використання здобутків професіоналів-практиків, тих підходів, ідей, що втілюються у реальний процес діяльності.

Тим самим, ефективна методологія наукового дослідження є синтезом загальнонаукових і конкретно наукових підходів, результатом їх специфічного поширення на визначений процес пошуку більш глибокого знання.

У широкому розумінні методологія – це глибокий аналіз наріжних, ключових проблем будь-якої сфери діяльності людини. До таких проблем традиційно зараховують визначення об'єкта й суб'єкта діяльності, її змістовну й формальну структуру, цілі, засоби, методи й результати. Цей підхід досить часто вважається абстрактним і тому не вартий уваги. У цьому контексті спрацьовує позитивістськи спрощене бачення, коли цінним для результату є конкретно науковий аспект, чітке й однозначне знання. Врахування специфіки сфери управління, де об'єкт обов'язково включає суб'єктивний момент, є складною інтеграцією різних учасників соціальних процесів, полягає у тому, що ми не можемо абстрагуватись від загальнотеоретичних, філософських методологічних концепцій.

У вузькому і загальноприйнятому розумінні методологія наукового пізнання – це сукупність принципів, методів, методик,

прийомів пізнавальної діяльності, а також засоби впорядкування отриманого знання. Методологію науки можна визначити як систему основних ідей певної наукової галузі, що в детальнішому розумінні зводяться до характеристик логічних зв'язків предметів реального світу, до визначення пріоритетних завдань дослідження можливих способів і засобів досягнення результатів, а також принципів побудови (поєднання) здобутого знання у повну логічну систему.

В античній філософії проблеми методології не мали вирішального значення, оскільки на першому місці були онтологічні (пояснення світу) проблеми. Водночас, вже тоді закладались основи майбутніх методологій, формувались особливі підходи (загальні бачення) до пояснення світу й можливостей його перетворення. Домінує думка, що значним узагальненням досвіду наукового пізнання свого часу були праці Аристотеля “Органон” і “Метафізика”. Дійсно, розкриті Аристотелем форми і закономірності мислення мали фундаментальне значення для будь-якого наступного пізнання впродовж віків. Методологія Аристотеля – це єдність формальнологічного раціоналізму (силогістики), системності і енциклопедичності.

Проте потрібно пам'ятати, що значні методологічні досягнення були здійснені попередниками Аристотеля. Так, вимога пошуку першооснови античних натурфілософів, гносеологічний релятивізм софістів (Протагор), сумніви у досяжності істинного знання скептиків, майєвтика (метод підказування) Сократа та анамнези (пригадування) Платона можуть бути розглянуті як важливі методологічні напрацювання доарістотелівського періоду.

Період Середньовіччя характеризувався зміною світоглядних орієнтирів, зосередженням уваги на внутрішньому, духовному світі людини. В Європі наука була підпорядкована християнству, розум як пізнавальна властивість людини поступався вірі. Проте християнська теологія періоду схоластики поставила низку теоретичних питань, що вимагали наукового вирішення, вели до поглиблення самосвідомості людини, осмислення культури, удосконалення мистецтва теоретичних дискусій.

Важливими для науки здобутками Середньовіччя необхідно вважати вчення про подвійну істину, концепцію “симфонії розуму та віри” (Т. Аквінський) дослідження природи універсальних понять (номіналісти, реалісти та концептуалісти). Великий вклад у розвиток науки внесли вчені арабського середньовічного Сходу і середньої Азії: Ібн Сіна, Ібн Рушд, Біруні та інші.

Можна констатувати, що складний історичний період Середньовіччя сприяв підготовці умов для розвитку науки Нового часу та загального цивілізаційного оновлення.

У XIV – XVI ст. Європа переживала нову історичну епоху – епоху Відродження. Суттєва світоглядна переорієнтація здійснюється в напрямку підкреслення реальної цінності природи і земного життя людини. Відповідно до цього підвищується цінність пізнання природних процесів, поступово закладається фундамент класичної науки. Дослідження природи спиралось на теологічно-філософську ідею пантеїзму (світ є проявом сутності Бога, Бог у всьому), що давало людині можливість пізнавати світ. Найбільш видатними природодослідниками епохи Відродження вважаються Л. да Вінчі, М. Коперник, Дж. Бруно, Г. Галілей. За Л. да Вінчі завданням пізнання світу є розкриття лінії необхідності і формулювання законів. Мислитель за основу пізнання визнає відчуття та досвід, використовує експеримент як засіб перевірки теоретичних міркувань, фіксує роль математики як засобу надання достовірності знань. М. Коперник є автором геліоцентричної картини світу, що мала революційне значення для розвитку людини. Ця ідею доповнювалася баченням світу як цілісного, динамічного, де живе й діє людина – органічна частина природи.

Методологічні здобутки у царині пізнання суспільства й людини епохи Відродження належать таким мислителям, як: Д. Аліг'єрі, Ф. Петрарка, Н. Кузанський, Е. Роттердамський, Н. Мак'явеллі та багатьох інших. Вони можуть бути зведені до таких пунктів:

- піднесення гідності людини, порівнювання її до Бога;
- обґрунтування особливого, центрального місця людини у світі;
- визнання свободи як сутності людини;
- розкриття політики як домінування загального (зокрема, етичних норм) над індивідуальним (інтересом, благом тощо) і можливості використання будь-яких методів для досягнення високої державної мети (Н. Мак'явеллі).

Сказане свідчить, що поряд із методологією природознавства в епоху Відродження були закладені основи дослідження людини як природної, земної істоти, тобто основи антропологічної методології.

Розвиток науки Нового часу, її значні теоретичні й практичні досягнення зумовили посилення інтересу мислителів до методологічної проблематики. Пошуки всебічно обґрунтованого, ефективного методу були в центрі уваги Ф. Бекона і Р. Декарта.

Англійський дослідник Френсіс Бекон (1561 – 1626 рр.) вважається засновником **емпіричної методології** Нового часу, що значною мірою базувалася на вимозі того часу спиратися на факти. Згідно із цією методологією, джерелом знань є чуттєвий досвід, а знання є його описом чи трактуванням. Таким чином, за розумом залишається пасивна функція відображення існуючого. Емпірична методологія акцентує також увагу на необхідному русі думки від одиничного до часткового та загального (індуктивний метод), вимагає дотримуватися даних органів відчуття тощо.

На сьогодні емпіризм зберігається як тенденція довіряти фактам, не поспішати із висновками та довільними інтерпретаціями подій. Він знаходить своє продовження у більш сучасних, розвинutih методологічних підходах, таких, зокрема, як позитивізм і прагматизм. Його антиподом є раціоналізм, інтуїтивізм, але певною мірою також романтизм, демагогія тощо.

Яскравим представником **раціоналізму** Нового часу є французький філософ Р. Декарт (1596 – 1650 рр.). На відміну від представників емпіризму, Р. Декарт виступив із вимогою переглянути всю попередню філософію і науку з позиції розуму і самосвідомості.

У працях “Міркування про метод” та “Міркування про першу філософію”, Р. Декарт за основу своєї філософії бере принцип достовірності, що вимагає перевіряти будь-яке знання за допомогою розуму. Розум як невід’ємна властивість людського буття (“думаю, отже існую”) проявляє себе, насамперед, як сумнів. Тим самим “картезіанський сумнів” – це засіб критичного ставлення до існуючого знання і традицій, заперечення істин віри і водночас засіб формування нового знання. Творча здатність мислення спрямовується на побудову єдиної системи знання, що базується на безсумнівних (аксіоматичних) істинах. Знання про світ уподібнюється механіці, оскільки сам світ розглядається як досконалий механізм. Пізнання теж набуває форми конструювання ще одного варіанта механізму чи машини. Способом такого планомірного осмисленого конструювання є метод дедукції, взірцем якого є математичне доведення. Конкретними вимогами цього методу Р. Декарта є такі:

- починати потрібно із простого і очевидного (безсумнівного) як аксіоми математики;
- шляхом дедукції отримувати потрібні висновки;
- нічого не втрачати і проводити послідовну і вичерпну лінію умовиводів.

Гносеологічний раціоналізм Р. Декарта враховує у себе цінність умоглядного самопізнання, тобто мислення розглядається не тільки як таке, що спрямоване на зовнішній об'єкт, а як процес невід'ємний від його суб'єкта, як саморефлексія чи самоусвідомлення. Ще однією важливою методологічною ідеєю Р. Декарта є ідея психофізичної взаємодії, прагнення показати паралельність існування світу духу і світу матерії.

Пізнавальна могутність науки ствердилась у Новий час (XVII–XVIII ст.). Найбільшим методологічним досягненням класичної філософії XIX ст. є діалектика Г. Гегеля.

Термін **“діалектика”** походить від давньогрецького відповідника, що буквально означає мистецтво вести бесіду чи суперечку та відкривати істину через змагання різних поглядів.

Діалектика Г. Гегеля ґрунтується на концепції, за якою весь природний, історичний і духовний світ перебуває у постійному русі та розвитку. А рушійні сили цього розвитку мають внутрішнє для світу спрямування і визначаються як єдність і боротьба суперечностей.

Гегелівську діалектику як методологію пізнання і практичної діяльності традиційно розкривають через три основні закони – закон взаємного переходу кількісних, якісних змін, закону єдності і боротьби суперечностей і закону заперечення заперечення. Перший із них фіксує розвиток у рамках існуючих станів, де відбувається поступове кількісне нагромадження змін. Ці зміни переходять певну межу (міру), внаслідок чого порушується попередня поступовість і відбувається перехід до нової якості чи нового стану. Причиною таких якісних переходів є внутрішні суперечності всього існуючого, наприклад сталість і змінність певного явища, його кінечність і зв'язок із безкінечністю.

Закон заперечення заперечення демонструє взаємозв'язок етапів розвитку, наступність (спадковість) між окремими етапами процесу.

Окрім вказаних законів, діалектика має низку інших принципів, законів і правил. Виокремимо коротко лише 2 основних із них – принцип тотожності і принцип єдності багатоманітного. Принцип тотожності мислення й буття можна інтерпретувати як вимогу постійного самоусвідомлення своїх попередніх станів. Тобто, дійсність дається нам як чуттєвість, яку потрібно осмислити, зрозуміти. Але глибина розуміння досягається співставленням його із попередньою чуттєвістю (як визначення істинності чи хибності). Таке подвійне відтворення станів свідомості (про що ми думаємо і чи правильно ми про нього думаємо) є важливою умовою продуктивного, а саме адекватного мислення

керівника. Принцип єдності багатоманітності вимагає брати процес у всіх його проявах, не обмежуватись окремими (нехай і дуже важливими) чинниками, розуміти всю складну гаму соціально-управлінському процесів.

Закони і принципи діалектики мають прямий зв'язок із складними соціально-управлінськими процесами, вимагають дотримуватись внутрішньої логіки розвитку. Їх творчий потенціал спрямований також на подолання методологічних помилок, до яких, зокрема, належать еклектика і метафізика. **Еклектика** може бути визначена як частковий прояв метафізики і полягає у поєднанні непокданованого, у застосуванні різних критеріїв до подібних речей. Прикладом еклектичного підходу може бути використання подвійних стандартів у політиці та в управлінні. **Метафізика** – це явне чи скрите заперечення змін, підміна складного простим, абсолютизація окремих сторін багатогранного процесу розвитку. Прикладом метафізичного підходу до управління може бути надмірне відстоювання окремої позиції, небажання прислухатися до аргументів іншої сторони та йти на компроміси.

Контрольні питання

1. Відмінність донаукового і наукового пізнання та знання.
2. Основні джерела виникнення та розвитку науки.
3. Соціальна цінність істинного знання.
4. Класичний і посткласичний періоди розвитку науки.
5. Особливості становлення наукової методології.
6. Етапи розвитку методології, їх відмінності.
7. Основні вимоги емпіризму та його обмеження.
8. Методологія раціоналізму та її сучасне значення.
9. Діалектика Г. Гегеля як методологія пізнання.
10. Хибність еклектики та метафізики.

1.3. Основні методологічні концепції сьогодення

Розгляд основних історичних етапів розвитку науки й методології дає можливість більш глибоко подивитись на сучасний стан розвитку методології, її досягнення та можливості використання у сфері управління взагалі і державного зокрема.

Сучасна цінність методології визначається тим, що вона виконує важливі соціальні функції – регулювання й оптимізація процесу людської діяльності й, зокрема, управлінської, визначення раціональних шляхів досягнення істинного знання про досліджуваний

предмет та надання знанням логічної організації задля полегшення його використання в подальшій діяльності.

Функції сучасної методології наукового дослідження можна звести до таких:

- пояснююча – забезпечує адекватне, цілісне розуміння нового знання, демонструє його абсолютні і відносні грані;
- логіко-систематизуюча – уточнює, впорядковує й систематизує категоріальний (термінологічний) аспект науки;
- прогностична – розкриває горизонти розвитку науки, передбачає конкретні (досяжні на певному етапі) цілі пізнання;
- прагматична – визначає способи здобуття наукових знань, оптимальні шляхи руху до істини;
- креативна – сприяє вирішенню окремих проблем наукового дослідження, відкриттю нових знань.

Вказані функції роблять методологію невід’ємною частиною сучасної культури, або іншими словами, методологічна культура стає невід’ємною ознакою сучасного фахівця.

Методологія наукового пізнання стає більш зрозумілою через єдність різних її структурних частин, до яких належать: концепція, парадигма, методика, метод, прийом. Взаємозв’язок вказаних частин здійснюється насамперед через узгоджену лінію детермінації.

Ця лінія спадаючої зумовленості означає, що методологія осмислення дослідження розпочинається на чітко усвідомленій основі – концепції, яка своєю чергою визначає формування відповідної методики (підходу) і далі по ланцюгу.

Концепція – (від лат. conspectio – розуміння, система) як вихідний, ключовий елемент будь-якої методології полягає у способі розуміння об’єкта пізнання, провідного задуму пізнання та визначеності мети й завдань дослідження. Змістовно найбільш близьким до “концепції” є термін “ідея”. Остання у цьому контексті поєднує в собі певний рівень відображення об’єкта пізнання, усвідомлення мети (що потрібно досягнути?), мотиву наукової діяльності (заради чого?).

Таке розуміння ідеї близьке до іншого її значення, теж важливого в процесі пізнання. Йдеться про ідею як відкриття, що означає якісний стрибок думки за межі існуючого знання. Концепція може (хоч і не обов’язково) враховувати таке розуміння ідеї, проте акцентує увагу на глибині, суттєвості розуміння свого об’єкта, є квінтесенцією пізнання і основою подальших наукових пошуків, що реалізується як через підтвердження існуючої концепції, так і через можливу її заміну на іншу.

Необхідно зазначити, що конкретною формою реалізації методології є **парадигма** (від давнього. – приклад, зразок). На відміну від концепції, парадигма не є суто умоглядним мисленевим утворенням (ідеї у філософії Платон), тобто не просто репрезентує теоретичне знання суб'єкта пізнання, вона трансформує попередні концептуальні аспекти у зразок вирішення проблеми, дає відповідь на питання “як?” (як досягнути потрібного результату, поставленої мети?). Тобто парадигма розкриває мету й способи дослідження, визначає його пріоритети тощо. Можна сказати, що парадигма – це теорія (концепція), повернута обличчям до подальшого дослідження чи практичної діяльності.

Для більш повного розуміння складного поняття “парадигма” потрібно звернути увагу на такі застереження:

1. Попри всю подібність методології й парадигми, першу не можна зводити до другої, адже методологія належить до парадигми як родове поняття до видового, як загальне до часткового.

2. Парадигма включає в себе критерії науковості, що вимагає, насамперед, рухатися від досягнутого, “від того, що є”, на відміну від всіх можливих інших підходів, що прагнуть вкладати бажане за дійсне тощо.

3. Сучасне значення поняття парадигми сформувалось у контексті розуміння закономірностей революційної зміни способів пояснення світу у фізиці (Т. Кун “Структура наукових революцій”). З часом термін набуває більш широкого значення, вживається у загальнотеоретичному сенсі (у філософії і природознавстві) для визначення усталених типів пояснення певної сфери діяльності.

4. У філософії загальноприйнятим вважається розширення класичної (модерної) та некласичної (постмодерної) парадигми. Дійсно, сучасні філософські методології принципово відрізняються від прагнень філософів XVIII – XIX ст. дати вичерпну відповідь на всі існуючі проблеми, сформувати абсолютну систему знань, знайти єдино вірне пояснення тощо. Загальна, посткласична парадигма є плюралістичним поєднанням різних концепцій, динамічною й відкритою системою пошуку відповідей на актуальні проблеми без претензій на кінцеві істини. Внаслідок цього вона розпадається на низку відносно самостійних парадигм, що прагнуть дати своєрідне пояснення світу, формують власні концептуальні засади й відповідно до них визначають інструментарій впливу на соціальний розвиток. Тут потрібно зауважити, що XX ст. й початок XXI ст. характеризуються не лише посиленою динамікою соціальних процесів, прискоренням темпів

соціального життя, але й якісно новою мірою впливу свідомого чинника (історія стала рефлексивним процесом – Дж. Сорос). Рефлексивний, свідомо впорядковувачий напрям розвитку полягає у безпосередньому втручанні теоретичних узагальнень та інших відображень дійсності у практичний процес творення соціальних змін. Сучасне методологічне знання втратило свою академічність і через різні канали освіти й культури інтегрувалося у різноманітну за своїми проявами діяльність людей. Посткласичність такого знання, попри всю його строкатість і концептуальну різноманітність означає також те, що відбувся тектонічний зсув, який відкрив людиноцентризм всіх філософсько-методологічних пошуків.

До методологій, що орієнтуються на природничо-наукове знання, належать насамперед **позитивізм і прагматизм**. Вихідна теза позитивізму зводиться до того, що знання є основним чинником людської діяльності, а справжнє знання може бути отримане лише конкретними науками. Для фундатора позитивізму О. Конта (француз, роки життя 1798 – 1857 рр.) типовим було протиставлення “позитивного знання” метафізичному або філософському. На його думку, останнє не розкриває сутність речей, є абстрактним і спекулятивним. Сучасна форма позитивізму (неопозитивізм і постпозитивізм) зберегла свої вихідні положення і свої претензії на єдино вірну методологію. Для різних форм неопозитивізму спільним є аналіз мови науки, дослідження пізнавальної ролі її знаково-символічних засобів. Останнє, зокрема, передбачає два важливі методи перевірки знання – верифікацію і фальсифікацію.

Верифікація (від лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю) – поняття для визначення процесу встановлення істинності наукових тверджень шляхом їх емпіричної перевірки. Позитивне значення верифікації можна звести до таких пунктів:

- спрощення теоретичних положень науки, надання їм форми простих суджень;

- співставлення простих суджень із фактами;

- встановлення відповідності (невідповідності) суджень фактам.

Виявлена відповідність суджень засвідчує істинність суджень, а їх невідповідність (суперечність) фактам – їх хибність. Проте здійснення верифікації наукових ідей (законів тощо) продемонструвала неможливість їх зведення до фактів. Тоді неопозитивізм запропонував інший метод перевірки істинності наукових положень – **метод фальсифікації**. Останній полягає у тому, що складні наукові висновки є істинними, якщо їх не можна спростувати – заперечити певним

конкретним фактом чи їх сумою. Таке розуміння умовності істинності знання доповнювалося посиланням на “конвенцію” – спільну згоду науковців сприймати певне знання як істинне.

Продуктивне значення сучасного позитивізму щодо методології наукового дослідження сфери державного управління може бути зафіксоване так:

1. Наукове знання є відмінним від картини дійсності, яку воно представляє, є особливим логічним утворенням, реалізованим у мові науки.

2. Мова науки потребує особливої уваги та адекватного (співвіднесеного із своїм об’єктом) використання.

3. Наукове знання враховує як підтверджені фактами висловлювання, так і положення, що принципово не зіставляються із фактами (ідеалізовані об’єкти, принципи дослідження і побудови теорії тощо).

4. Наука як складне соціальне явище знаходиться у процесі розвитку, що зумовлюється системою економічних, соціальних, культурних та особистісних чинників.

5. Емпірична перевірка знання, попри всю свою відносність, є ефективним способом забезпечення його істинності.

Близькою до позитивізму є методологія прагматизму (від давньогрецького прагма – справа, дія), що сформувалась у США в кінці ХХ ст. і є типовим виявом американського способу життя. Прагматизм є близьким до позитивізму у своїй критиці філософії за відрив від життя (абстрактність, споглядальність, спекулятивність), а також за прагненням знайти раціональні підвалини людської діяльності взагалі і пізнання зокрема.

Ці два методологічні підходи є близькими і за своєю емпіричною основою, що у прагматизмі трактується як досвід або “потік свідомості”. Як методологія вирішення реальних проблем людської діяльності, прагматизм вказує на те, що об’єкт пізнання є для суб’єкта таким, яким він його знає, тобто опосередкований рівнем його осягнення. Прагматизм і похідні від нього ідеї американського менеджменту підпорядковують пізнання вирішенню практичних завдань і досягненню реального успіху. Звідси погляд на пізнання науки, мислення і знання як засоби орієнтації діяльності, вибору оптимальних способів досягнення позитивного результату. За однією із основних тез прагматизму, істинність визначається як корисність. Ця теза була предметом звинувачень прагматизму у суб’єктивності, ненауковості тощо. Проте важко заперечити, що для практики (зокрема, практики

управління) знання виконує роль інструменту і істинність знання в цьому контексті співмірна його ефективному впливові на результати діяльності.

Ще однією функцією пізнання є його вплив на суб'єкта пізнання з метою подолання сумнівів щодо пізнання і формування віри у дієвість свого знання, його цінність для досягнення успіху. Тут прагматизм базується на ідеї І. Канта про три види віри – моральну, доктринальну і прагматичну.

Моральна – це віра в Бога, добро і справедливість, доктринальна – у власні відносно істинні знання (доктрину) і прагматична – віра у ефективність використовуваних засобів. Зрозуміло, що така безсумнівність є важливим чинником, який мобілізує суб'єкта на більші зусилля, цілеспрямованість і, у підсумку, забезпечує досягнення потрібної мети. Можна констатувати, що методологія прагматизму спрямована на практичну діяльність і до його позитивних уроків, що можуть бути використані у практиці реалізації державного управління можна зарахувати:

- зорієнтованість на успіх та досягнення ефективного результату діяльності;

- основою практичної діяльності є не так реальний світ, як досвід конкретного суб'єкта, засвоєнні ним уроки життя, прагнення тощо;

- знання потрібні людині для покращання свого реального становища, для досягнення життєвого успіху і тому критерії їх цінності – це їх корисність;

- всі суб'єктивні (особистісні і ті, що стосуються суб'єкта) характеристики повинні бути застосовані в діяльності як її потенціал чи ресурс.

Близькими до природничої науки є системна методологія та методологія структурно-функціонального аналізу. Так, у сфері державного управління важливим є розкриття цілісності адміністративної системи як вертикального та горизонтального взаємозв'язку різних підрозділів, що функціонують як єдиний організм і виконують низку цінних для суспільства функцій.

Однією із методологій ХХ ст., що акцентують увагу на розкритті специфіки соціального та особистісного світів, є **феноменологія**.

Термін “феноменологія” (етимологічне значення – вчення про феномен – те, що з'являється) має декілька значень.

Для класичної філософії (прикладом може бути Г. Гегель) феноменологія – це вступна до логіки і метафізики частина, що вивчає явища, доступні чуттєвому пізнанню.

У сучасній посткласичній філософії і культурі феноменологія – це одна із течій, що має потужний методологічний вплив. Її виникнення пов'язане з іменем німецького мислителя Е. Гуссерля (1859 – 1938 рр.). В основі феноменології є розуміння феномену не як явища певної сутності, а як такого, що є самодостатнім, сам себе виявляє і безпосередньо дається свідомості. Остання має справу із феноменами, хоча в ній присутні і різні звички, стереотипи тощо і завдання дослідження полягає у очищенні сприйняття конкретного феномена від всього зайвого, побічного, що є присутнім у нашій свідомості. Таке очищення як звернення до суті предмету і розкриття його сенсу відбувається через відкидання нашарувань слів, оцінок, бачень і звернення до чистих, первинних принципів знання. Важливим тут є заперечення ролі природних наук, їх методології тоталізуючого (підпорядковуючого) узагальнення, домінування родової сутності над явищами, акцентування уваги на неповторності кожного природного і соціального явища, кожної події у житті людини тощо. Ці та інші характеристики феноменології знайшли своє широке застосування у мистецтві та інших сферах креативного прояву людини. Пізніше феноменологія була застосована екзистенціалізмом як єдино можлива методологія пояснення людського світу, оскільки кожна людина є неповторною (справжнім феноменом) і вимагає повноти свого дослідження, оцінки та розуміння.

До основних методологічних вимог феноменології потрібно також зарахувати такі:

- людину не можна звести до окремого відношення (прояву), вона є цілісністю (“нередукованою тотальністю” – Ж. Сартр), що відкрита новим стосункам;

- застосування до людини об'єктивного підходу, що стверджується через спостереження за зовнішніми проявами, далеко не завжди є виправданим. Людину швидше можна зрозуміти із середини (на основі інтроспекції – погляду в себе), через врахування її мотивів – свідомих спонук до певної поведінки та діяльності;

- ставлення людини до оточення продукуються більш-менш свідомо, вона сама вибирає свій шлях і долю. Тому важливою характеристикою людини є свобода дії, що у методологічному значенні спричиняє своєрідну невизначеність, альтернативність і відносну передбачуваність (непередбачуваність) діяльності;

- за екзистенціалізмом, людське буття далеко не завжди зумовлюється раціональним ставленням, має значний сегмент емоційності, психологічної невимовності і, навіть, абсурдності

(А. Камю). Відповідно, науково теоретичне його пояснення має свої межі, вийти за які частково дозволяє метод індивідуалізації, що властивий літературі, і в управлінні вимагає особистісного підходу.

Однією із найвідоміших методологій дослідження внутрішнього світу людини (і водночас близькою до позитивізму) є **методологія психоаналізу**. Вона була започаткована в кінці XIX – на початку XX ст. З. Фройдом і розвинута у працях Е. Фромма, К. Юнга, А. Адлера та інших представників неофройдизму. Основою цієї методології є концепція, за якою внутрішній світ людини складається із трьох частин: “воно”, “я”, та “над я”.

“Воно” – це найбільша, прихована і найпотужніша частина – позасвідоме, що є сутністю життєвих імпульсів, інстинктів, серед яких найвпливовішими є статевий потяг (лібідо).

“Я” – свідома частина психології особи, контролер інстинктів і посередник між ними (яке прагненнями задоволення) і “над я”. Останнє потрібно розуміти як норми та вимоги соціального життя, моральні табу та муки совісті.

Методологія психоаналізу ґрунтується на виявленні впливів вказаних трьох складових частин на поведінку та діяльність людей, на прагненні розкрити їх внутрішні рушійні сили. Будь-який психологічний прояв людини має бути розкритий у трьох взаємопов’язаних підходах: структурному, енергетичному і динамічному. Структурний підхід прагне показати, що домінує в людській поведінці: інстинкти, свідоме їх контролювання чи соціокультурні вимоги. Енергетичний – демонструє специфіку енергії (природної чи вільної), задіяної в тому чи тому процесі. Динамічний – зміну різних психічних сил, їх взаємодію, напрям розвитку (сублімація чи фрустрація).

До конкретних методів психоаналізу належать: метод трактування снів, аналіз описок і обмовок. Ці методи дозволяють проникнути у підсвідоме, виявити справжні, приховані прагнення та мотиви діяльності, а також манії і фобії окремих політиків і керівників. На врахуванні висновків і методів психоаналізу будується сучасні технології маніпулювання громадською думкою тощо.

Важлива у контексті державного управління проблема взаємодії індивідуального та соціального є в центрі уваги представників феноменології та інших сучасних методологій. Так, Е. Гуссерль пробував вирішити цю проблему шляхом “вписування” фактів чужого індивідуального життя у широкий фон особливостей певної культури. Іншими словами, взаємодія й взаємопорозуміння між конкретними особами можливі лише в рамках визначеної системи

загальноприйнятих значень культури. Теж саме стосується і пізнавальної реконструкції цих значень. Так, за М. Гайдеггером, життєвий світ людей трактується, насамперед, як мовна реальність. Якраз остання об'єктивує психологічно-суб'єктивну неповторність кожної людини, визначає можливості міжособистісного взаємопорозуміння й спільного (соціального) буття. Зрозуміло, що мовою буття є швидше всього багатозначні образи й символи, що потребують свого прояснення засобами **герменевтики**, яка була розвинута у працях Х. Гадамера, Ю. Габермаса, К. Алеля та інших.

Як одна із методологій сучасності, герменевтика має вплив на спілкування, на його перебіг і, зокрема, на управлінське. Термін “герменевтика” походить від давньогрецького відповідника (Гермес – ім'я бога) і означає роз'яснення або тлумачення. Герменевтика має вікові традиції, від пояснення людям волі богів Гермесом, інтерпретації символічних творів древніх поетів, через мистецтво розуміння значень пам'яток античної культури в епоху Відродження до сучасного значення методу інтерпретації історії та культури. Німецькі романтиками Ф. Шлегель і Ф. Шлейєрмахер надали герменевтиці загальнофілософського значення як методу вивчення й розуміння людської індивідуальності.

У ХХ ст. герменевтика стала важливим методом соціо-гуманітарних дисциплін. З подання німецького ученого В. Дільтея виникла філософська герменевтика, що наголошує на вивченні тексту для пізнання людини й суспільного життя. Пізнання духовного життя людини й суспільства відрізняється від пізнання природи: його можна досягнути через розкриття багатозначності тексту. Світ людини не можна описати у зовнішніх проявах, духовний світ відкривається внутрішньому чуттю. Людина, яка пізнає, водночас формує свій духовний світ. Пізнання й життя людини в культурі ведуть до інтерпретацій текстів (будь-яких мовних варіантів) і через них до розуміння духовного світу та до нових текстів. Життя людини по суті складається з інтерпретацій і розуміння – це сутність філософської герменевтики. Мета розуміння – перевести смисловий зв'язок світу іншої людини у свій власний. Тим самим долається суб'єктне-об'єктний підхід або протиставлення двох учасників спілкування, що досить часто спостерігається у його управлінському варіанті.

Основою такого подолання і врахування суб'єктності (рівності й значимості) іншого є розуміюча психологія – безпосереднє або інтуїтивне проникнення у цілісний світ людини. А в силу того, що духовне життя окремої особистості постає як окремий ізольований світ, пізнання

його є складним і проблематичним. Головна складність полягає в тому, що неповторність внутрішнього світу не піддається розкриттю на загальнозначимому рівні, не може однозначно кристалізуватися у понятійно-логічних формах. Проблема розкриття складного світу людини (у нашому контексті – учасника процесу управління) набуває у сучасній філософській інтерпретації різноманітних варіантів, де особливе значення надається вільній мотивації кожної особи.

Своєрідним продовженням герменевтики є **методологія комунікативної раціональності**, де акцент ставиться на комунікації як невід’ємній властивості суспільного існування. Загалом значущість комунікації досягається публічним обговоренням проблем, всебічною аргументацією, раціональним обґрунтуванням з боку різних соціальних суб’єктів. Ознакою сучасної цивілізованої спільноти є наявність розгорнутої комунікації у формі дискурсу звучання й врахування всіх точок зору для досягнення суспільної узгодженості у ставленні до норм і цінностей соціуму.

Дійсно, досягнення консенсусу або єдності у визнанні засад людського співіснування – важливий чинник розвитку суспільства та обов’язкова умова успішного управління ним.

Контрольні питання

1. Відмінність класичної і посткласичної методології.
2. Основні функції сучасної методології.
3. Вимоги методології прагматизму.
4. Позитивізм і можливості його застосування в державному управлінні.
5. Значення верифікації та фальсифікації для наукового пізнання.
6. Особливості феноменології як методології пізнання.
7. Можливості застосування психоаналізу в державному управлінні.
8. Герменевтика як методологія наукового дослідження.
9. Демократичне значення методології комунікативної раціональності.
10. Необхідність комплементарного підходу до дослідження державно-управлінських процесів.

1.4. Рівні, методи та форми наукового дослідження

У науковому пізнанні розрізняють два рівні: емпіричний та теоретичний. Вони відрізняються: глибиною, повнотою, всебічністю осягнення об’єкта, цілями, методами досягнення та способами

вираження знань; ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального моментів.

Результатами емпіричного рівня є наукові факти, певна сумарність знання, сукупність емпіричних даних, закономірні взаємозв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні знання фіксуються в формі сутнісних законів, теорій, теоретичних систем та системних законів.

Основні методи емпіричного рівня – це спостереження, опис, вимірювання, експеримент, індуктивне узагальнення. Теоретичний рівень використовує аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний методи, ідеалізацію, абстрагування, моделювання, екстраполяцію, дедукцію, єдність логічного та історичного тощо.

На емпіричному рівні здійснюється спостереження об'єктів, фіксуються та описуються факти, проводяться експерименти, встановлюються емпіричні співвідношення та закономірні зв'язки між окремими явищами. На теоретичному – створюються системи знань, теорій, концепцій, у яких розкриваються загальні та необхідні зв'язки, формулюються закони в їх системній єдності та цілісності.

Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання розрізняються також тим, з якого боку вони досліджують об'єкт, як отримано основний зміст знання, яке є логічною формою його вираження, науковою й практичною значимістю отриманого знання.

На емпіричному рівні наукового пізнання об'єкт відображається стосовно його зовнішніх зв'язків і проявів, що доступне, в основному живому спогляданню. Логічною формою вираження знання на емпіричному рівні є система понять, суджень та умовиводів, за допомогою яких формулюються закони, що відображають взаємозв'язки та взаємодії явищ дійсності у їх безпосередній даності. Практичне застосування знання, на такому рівні отриманого, досить обмежене, а щодо розвитку наукового знання загалом, то емпіричний рівень є початковим, вихідним для побудови теоретичного знання. Основний зміст знання на цьому рівні отримують із безпосереднього досвіду, з наукового експерименту, раціональними тут є форма знання та поняття, що становлять мову науки, якою виражені результати даного рівня наукового пізнання. На емпіричному рівні досягаються лише явища, а не сутність, тому практичне застосування цього знання часто призводить до помилок.

На теоретичному рівні об'єкт відображається стосовно його глибинних, внутрішніх зв'язків та закономірностей, які досягаються шляхом осмислення даних емпіричного пізнання, а суб'єкт у мисленні

виходить за межі того, що дається в безпосередньому досвіді, і здійснює перехід до нового знання поза чуттєвим досвідом. Абстрактне мислення є тут не лише формою вираження пізнавальної діяльності; а й засобом отримання нового знання.

На теоретичному рівні суб'єкт користується абстракціями більш високого рівня, ніж на емпіричному. Він здійснює сходження від чуттєво даних об'єктів до ідеалізованих (ідеальних об'єктів), застосовує поняття, які не мають емпіричних відповідників. Кожне ідеальне поняття асоціюється з певною сукупністю сприйняття, уявлень та наочних образів, тому теоретичний рівень має чуттєво-сенситивні компоненти. Уся наявна в чуттєвому досвіді інформація осмислена та засвоєна новими понятійними засобами більш високого рівня абстракції. Теоретичний рівень наукового пізнання здійснюється на ширшому, багатоманітнішому та складнішому емпіричному фундаменті, ніж звичайне емпіричне дослідження, засновується на перегляді, переосмисленні та розвитку попередніх теорій, що є однією з найважливіших його особливостей.

Гносеологічною спрямованістю досліджень емпіричний та теоретичний рівень наукового пізнання суттєво відрізняються. На емпіричному рівні пізнання орієнтується на вивчення явищ та видимих, чуттєво-фіксованих зв'язків між ними, без заглиблення в суттєві зв'язки та відношення. На теоретичному рівні головним гносеологічним завданням є розкриття сутнісних причин та зв'язків між явищами.

Розрізняються згадані рівні й пізнавальними функціями. Якщо головна пізнавальна функція емпіричного рівня – це опис явищ, то теоретичного – їх пояснення.

Третьою суттєвою відмінністю є характер і тип отримуваних результатів. Результатами емпіричного рівня є наукові факти, певна сумарність знання, сукупність емпіричних даних, закономірні взаємозв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні знання фіксуються в формі сутнісних законів, теорій, теоретичних систем та системних законів.

Четверта відмінність полягає у методах отримання знань. Основні методи емпіричного рівня – це спостереження, опис, вимірювання, експеримент, індуктивне узагальнення. Теоретичний рівень використовує аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний методи, ідеалізацію, абстрагування, моделювання, екстраполяцію, дедукцію, єдність логічного та історичного тощо.

Одна з основних відмінностей – співвідношення чуттєво-сенситивного та раціонального компонентів у пізнанні. На

емпіричному рівні переважає чуттєво-сенситивний компонент, на теоретичному – раціональний. Поняття “чуттєве” та “раціональне” характеризують пізнавальні здатності людини, а “емпіричне” та “теоретичне” – відносно самостійні етапи та рівні наукового пізнання. Чуттєві та раціональні компоненти пізнання як вираження пізнавальних здатностей людини завжди функціонують у єдності, хоча співвідношення їх на емпіричному та теоретичному рівнях є різним.

Емпіричний та теоретичний рівні, не зважаючи на суттєві відмінності, органічно взаємопов'язані і взаємообумовлюють один одного в структурі наукового пізнання. Виявляючи нові факти, нові дані спостережень та експериментів, емпіричне дослідження стимулює розвиток теоретичного рівня, ставить перед ним нові проблеми й завдання. Теоретичне ж дослідження, конкретизуючи теоретичний зміст науки, вказує на нові перспективи пояснення й передбачення фактів, і тим орієнтує чи спрямовує емпіричне пізнання. Теоретичний та емпіричний рівні мають лише відносну самостійність, межа між ними досить умовна, емпіричне переходить у теоретичне, а теоретичне на більш високому етапі розвитку стає емпірично доступним. Діалектична єдність емпіричного й теоретичного рівнів у процесі наукового пізнання базується на єдності наукової теорії та науково-дослідної практики.

Наукове пізнання має свої специфічні способи та методи здобуття знань, які вважаються істинними. Метод – шлях до чогось, спосіб соціальної діяльності, і не лише пізнавальної. **Методологія** – це і система способів, і вчення про цю систему. Методологія науки досліджує структуру й розвиток наукового знання, засоби й методи наукового дослідження, способи обґрунтування результатів, механізми реалізації знання.

Проблема методу завжди була у центрі уваги, нині її досліджують філософія науки, феноменологія, структуралізм, постструктуралізм, постпозитивізм. Специфіка соціальної методології досліджується в сучасній герменевтиці (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер та інші). Гадамер виділив навіть методологічну самосвідомість гуманітарних наук.

Отже, **метод** – це сукупність правил, прийомів, способів і норм пізнання та діяння. Метод розробляється на основі певної теорії. Теорія переростає у метод шляхом розробки, формулювання принципів, правил, прийомів, які з неї витікають. У науці істинним повинен бути не лише результат пізнання, а й шлях до нього – метод.

Різноманітність людської діяльності зумовлює розмаїття методів, які по-різному класифікуються: насамперед методи ідеальної, духовної

і методи практичної, матеріальної діяльності. У науковому пізнанні також є кілька поділів методів: змістові й формальні емпіричні й теоретичні, методи дослідження й викладу, якісні й кількісні, оригінальні й похідні, методи безпосереднього й опосередкованого пізнання тощо.

У сучасній науці прийнята багаторівнева концепція методологічного знання. Усі методи за сферою дії й ступенем загальності поділяються на п'ять груп:

1. Філософські методи: діалектичний, метафізичний, аналітичний, інтуїтивний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний тощо.

2. Загальнонаукові підходи й методи дослідження: системний, структурно-функціональний, імовірнісний, кібернетичний, моделювання, формалізація.

3. Конкретнонаукові методи – сукупність принципів пізнання в окремих галузях наук.

4. Дисциплінарні методи – система прийомів у будь-якій дисципліні певної науки, або на стику наук.

5. Методи міждисциплінарного дослідження – система синтетичних, інтегративних способів.

Отже, у науці функціонує складна система методів пізнання, усіх їх принципово неможливо охопити в одному викладі. Розглянемо найголовніші, які можна розділити на методи емпіричного дослідження та методи теоретичного дослідження.

На емпіричному рівні застосовують насамперед такі методи, як спостереження, вимірювання, експеримент, моделювання. **Спостереження** – це певна система фіксування та реєстрації властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта в природних умовах та в умовах експерименту. З розвитком пізнання на перший план у спостереженні дедалі більше виступають такі його сторони, як мета, план, теоретичні установки, осмислення результатів; зростає роль теоретичного мислення у спостереженні, особливо складним є спостереження у суспільних науках, де наслідки його залежать від світоглядно-методологічних установок спостерігача, його ставлення до об'єкта. Основні функції цього методу:

- 1) фіксація та реєстрація фактів;
- 2) попередня класифікація фактів на основі певних принципів, сформульованих на засадах наявних теорій;
- 3) порівняння зафіксованих фактів.

Вимірювання – це певна система фіксації та реєстрації кількісних характеристик досліджуваного об'єкта за допомогою різних апаратів та приладів. Основні функції методу вимірювання:

- 1) фіксація кількісних характеристик об'єкта;
- 2) класифікація та порівняння результатів.

Експеримент – це метод, коли явища вивчають за допомогою доцільно обраних та штучно створених умов, що забезпечують у чистому вигляді перебіг тих процесів, які необхідні для встановлення закономірних зв'язків між явищами. Експеримент застосовують також у соціальній практиці, де він відіграє значну роль у пізнанні та управлінні суспільними процесами. Експеримент дає можливість досліджувати об'єкти не лише в чистому вигляді, а й в екстремальних умовах, що сприяє проникненню в їх сутність. Його можна повторювати, поки не отримаєш достовірних даних. Завдяки цій особливості експериментальний метод набуває все більшої цінності.

Крім специфічних методів емпіричного рівня пізнання, тут застосовуються також загальнонаукові методи, які мають назву логічних, бо вони є всезагальними методами і засобами пізнання та мислення. До них належать аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, моделювання, екстраполяція, аналогія тощо.

Аналіз – прийом, коли об'єкт уявно чи практично розчленовується на складові елементи (ознаки, властивості, структурні частини), кожна з яких досліджується окремо. Є різні види аналізу, залежно від специфіки об'єкта. Найбільш розповсюджений в сучасній науці системний аналіз, коли об'єкт розглядається як структурно організована система, де всі елементи взаємопов'язані й впливають один на одного.

Особливий вид – логічний аналіз, підхід до знання на підставі законів логіки, з'ясування істинності чи хибності суджень у тексті, логічні експлікації понять тощо.

Синтез – уявне поєднання частин об'єктів, розчленованих у процесі аналізу, встановлення зв'язків, пізнання об'єкта як цілого. Способи поєднання наявного знання:

- еkleктика – механічне поєднання елементів (ідей, поглядів, визначень, теорій), не дає нового знання;

- емпіричний синтез – творче поєднання даних досвіду, експерименту; дає нове знання на рівні явища, а не сутності;

- теоретичний синтез – органічне поєднання елементів наукового знання в цілісну систему, в науці називається також категоріальним. Основні форми – теорія і картина світу, дозволяє проникати у сутність явища, дає нове знання.

Абстрагування – процес відокремлення певних властивостей, рис, ознак від конкретного об'єкта, саме вони цікаві у даний час.

Застосовується у буденному та науковому пізнанні, дозволяє детально вивчити окремі характеристики. У науці служить для побудови абстрактних об'єктів.

Ідеалізація – один із видів абстрагування. Результатом є поняття та закони – “логічні конструкти”, чисті поняття, якими оперує математик, який створює ідеалізовані об'єкти, ефективні для опису реальності: точки, лінії, кола, числа, функції, інтеграли тощо. Вільні витвори людського розуму ефективні для опису космічних, хімічних, природних процесів, соціальних явищ. Вимагає інтуїції, логічного мислення, уяви.

Узагальнення – операція встановлення зв'язків між абстрактним і конкретним, одиничним і загальним, через підведення поняття під ближчий рід і розширення його обсягу. Такий процес необхідний для формування гіпотез і теорій. Узагальнення буває аналітичним – поза досвідом, на підставі мисленневих дефініцій, і синтетичним – на основі досвіду, за певними правилами. Творче узагальнення виділяється рівнем абстракції, пояснення та тлумачення, ступенем ідеалізації.

Індукція і дедукція – логічні процедури пошуку матеріалу для узагальнень і отримання нових висновків. У творчому пошуку вони взаємопов'язані.

Аналогія – продуктивний творчий метод, багато відкриттів зроблено на підставі аналогії, шляхом перенесення властивостей і ознак з одного об'єкта на інший. За методами поділяється на емпіричну та теоретичну аналогію. До великих відкриттів призводять незвичні аналогії.

Екстраполяція – метод перенесення якісних характеристик з одного об'єкта на інший, з минулого на сучасне і майбутнє. Застосовуються у прогнозуванні та розробці управлінських рішень.

Моделювання – це творчий метод, який нині активно застосовується. Суть полягає у побудові моделей, за якими досліджуються часто не доступні для прямого спостереження об'єкти. Моделі є матеріальні, зокрема аналогові моделюючі пристрої. Серед класифікацій методів моделювання виділяють: а) фізичне; б) просторово-геометричне; в) математичне; г) кібернетичне; д) комп'ютерне. Виділяють також локальне і глобальне моделювання. Особливий тип – прогностичне моделювання.

Гіпотетичний метод має значення як проблематичне знання, як припущення, як ідея, що об'єднує сукупність знань в одне знання. Гіпотеза полягає у побудові імовірного знання щодо фактичних

даних про об'єкти, причини їх виникнення, функціонування, прогнозування. Гіпотези мають різні версії, поділяються на основні й робочі (допоміжні), які можуть суперечити одна одній, конкурувати між собою. Істинність гіпотези перевіряється логічним аналізом або спостереженням.

До методів теоретичного рівня наукового пізнання зараховують аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, а також філософські й окремі загальнонаукові методи.

Аксіоматичний метод – це метод теоретичного дослідження та побудови наукової теорії, за яким певні її твердження сприймаються як вихідні аксіоми, а всі інші твердження виводяться з них шляхом міркування за певними логічними законами й правилами. Аксіоматично побудована теорія може бути істинною лише в тому випадку, коли істинні і аксіоми, і правила, за допомогою яких отримані інші твердження теорії.

Гіпотетико-дедуктивний – це метод наукового дослідження, який полягає у висуванні гіпотез про причини досліджуваних явищ і у виведенні з цих гіпотез висновків шляхом дедукції. Якщо отримані результати відповідають усім поданим у гіпотезі фактам, то ця гіпотеза визнається достовірним знанням.

Діалектичний метод належить до найдавніших, він відомий ще з часів античності. Діалектика як метод пізнання і дії має в своїй основі розуміння світу як єдиного цілого, де все взаємопов'язане і взаємодіє між собою. Категорії діалектики – такі ферми мислення /поняття/, які відображають найбільш загальні й суттєві властивості, сторони, зв'язки реальної дійсності й пізнання. Основні з них: розвиток, суперечність, причина й наслідок, необхідне й випадкове, загальне й одиничне, якість і кількість, зміст і форма тощо. Зв'язок і взаємодія категорій трактуються як закони діалектики, основні з них такі:

- закон єдності й боротьби суперечностей (пояснює джерело розвитку);

- закон переходу кількісних змін у зміни якісні (пояснює механізм розвитку);

- закон заперечення заперечення (пояснює напрям розвитку).

Антиподом діалектики є **метафізичний метод**, його характерна риса – однобічність, абсолютизація однієї сторони предмета, явища, процесу. Має різні види: через абсолютизацію окремих форм чи етапів пізнання може проявлятися як **ідеалізм, сенсуалізм, раціоналізм, емпіризм, догматизм, релятивізм, софістика, еклектика**. Софістика широко використовується спритними адвокатами і хитрими політиками

для неправильних висновків і неправомірних дій для чого служить багатозначність понять і перекручення їх змісту.

У постнеокласичній науці спостерігається широке застосування синергетики – теорії самоорганізації відкритих систем, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих систем будь-якої природи. Популярність синергетики, яка вважає хаос неодмінною стороною всіх явищ і процесів викликана принциповою непередбачуваністю нинішньої ситуації у світі, кризою раціональності, інтересом до ірраціоналізму. Синергетика – напрямок у науці, що вважає хаос творчим станом, завдяки якому світ постійно оновлюється (И. Пригожин, И. Стенгерс. Порядок из хаоса). Важливе філософське. методологічне й світоглядне значення мають ключові ідеї синергетики:

- складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку;

- для них, як правило, існують кілька альтернативних шляхів розвитку, а отже, є можливість вибору найбільш оптимальних;

- хаос може виступати як творче начало, конструктивний механізм еволюції;

- в особливих станах нестійкого соціального середовища дії кожної окремої людини можуть впливати на макросоціальні процеси;

- знаючи тенденції самоорганізації системи, можна уникнути багатьох зигзагів еволюції, прискорити її;

- майбутній стан системи неначе організовує, формує, змінює її теперішній стан;

- об'єктом дослідження стають складні людиновимірні системи, виникають комплексні програми їх вивчення;

- зміцнюється парадигма цілісності, тобто усвідомлення глобального погляду на світ. Зближуються природничі й соціальні та гуманітарні науки, їх методи, східний і західний менталітет, раціональні й нераціональні, наукові й ненаукові підходи, когнітивні й ціннісні параметри знання, посилюється зв'язок пояснення й розуміння, виникає **методологічний плюралізм**.

На передній план виступають такі поняття як невизначеність (вид взаємодії, позбавлений кінечної стійкої форми), вірогідність, нелінійність, флуктуація, біфуркація, інформація, дивні аттрактори, дисипативні структури, що відображають сутність нашого нестабільного світу як загалом, так і кожної його сфери.

Можна констатувати, що управління суспільством, як і будь-яка інша діяльність, здійснюється на основі певних методологічних та світоглядних засад, які постійно змінюються на основі розвитку

виробничих і суспільних відносин. Методи, філософія управління й бізнесу мають свою специфіку, залежно від типу культури, традицій, менталітету тощо. У певні періоди в основі управління й бізнесу міг панувати раціоналізм або емпіризм, інтуїтивізм чи ірраціоналізм. Нині превалюють ідеї “філософії життя”, персоналізм, неотомізм, психоаналіз і прагматизм, екзистенціалізм тощо. Ці філософські напрямки, їх трактування відношення людини і світу визначають нині методологічні засади організації суспільства, творчих підходів до вирішення конкретних проблем управління виробничою й невиробничою сферою. Нині в економічній діяльності не досить базуватися на буденній свідомості чи розсудковій діяльності. Бізнесмен і менеджер потребує широкого осмислення економічних процесів, що немислиме без філософії, індуктивного й дедуктивного методів пізнання. Вони є основою раціонального управління.

Раціональне управління – це така система керівництва, коли досягається максимальний ефект у вирішенні економічних, політичних, культурних завдань, здатність гнучко й ефективно впливати на діяльність людей, сприяти успіху в досягненні мети. Де превалює раціоналізм, там постійно вдосконалюється управлінська майстерність, люди постійно вчаться вмінню керувати. Раціональне управління вимагає чіткого окреслення мети діяльності, обов’язків кожного керівника. Людина повинна чітко знати, що вона має виконати за певний час. Філософія раціональності є основою дій менеджера. Не можна відкидати і вплив інтуїції. Це світильник, який оживає там, де в гру вступає живий інтерес. Особливо помітна інтуїція при прийнятті важливих рішень. Кожному управлінцю знайомий прояв інтуїції в ситуаціях:

- пошуку неординарних рішень;
- у екстремальних ситуаціях, коли треба миттєво реагувати;
- у передбаченні подій, результатів, ситуацій.

Феномен інтуїції важливий у творчих діях. Та вона не зовсім раптова, це не лише осяяння /інсайт/. Треба бути компетентним у тій справі, де працюєш і чого хочеш досягти. Підсвідомо проходить період “інкубації”, коли визріває раптове на перший погляд рішення.

Загалом, раціональна діяльність менеджера цілеспрямована, вона є результатом усвідомлення мети і засобів її здійснення. Розумні дії на рівні організації можуть призвести до нерозумних результатів у суспільстві. Тут є проблема узгодження діяльності менеджера на мікрорівні з завданнями на макрорівні. Може допомогти в цьому інтуїція, яка потребує певних знань. Робота менеджера є особливим видом творчості; логіка й канони тут часто не придатні. Вихід – у поєднанні раціональності й інтуїції, які потрібно розвивати.

Аналіз методів наукового пізнання, їх змісту, специфіки, значення для пізнання дає змогу визначити науковий метод як внутрішню закономірність руху людського мислення, або як “пересаджену” в людську свідомість об’єктивну закономірність, що використовується як знаряддя пояснення та перетворення світу. Методи обумовлюються особливостями об’єкта та предмета пізнання, законами їх розвитку, зафіксованими в свідомості суб’єкта пізнання. Метод формується та розвивається в процесі активного впливу суб’єкта на об’єкт, твориться суб’єктом, але водночас визначається також об’єктом пізнання.

Контрольні питання

1. Емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження.
2. Методи емпіричного рівня.
3. Факт – основна форма емпіричного знання.
4. Класифікація методів наукового пізнання.
5. Основні методи теоретичного рівня дослідження.
6. Теорія – основна форма наукового знання.
7. Методологічне значення ідей синергетики.
8. Раціональні й інтуїтивні методи пізнання.
9. Проблема визначення необхідних методів наукового пошуку.
10. Об’єктна зумовленість методів наукового дослідження.

Література

1. Добров Г. М. Наука о науке. Введение в общее науковедение [Текст] / Г. М. Добров. — 3-е изд., доп. и перер. — К. : Наукова думка, 1989. — 301 с.
2. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления [Текст] / И. С. Добронравова. — К. : Наук. думка, 1990. — 147 с.
3. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 2 : Методологія державного управління. — К. : НАДУ, 2011. — 692 с.
4. Кайку Мічію. Візії: Як наука змінить XXI сторіччя [Текст] / Кайку Мічію. — Львів : Літопис, 2004. — 544 с.
5. Канке В. А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX ст. [Текст] / В. А. Канке. — М. : Логос, 2000. — 320 с.
6. Квіт С. М. Основи герменевтики [Текст] : навч. посіб. / С. М. Квіт. — К. : Вид. Дім “КМ Академія”, 2003. — 191 с.
7. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень [Текст] / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв. — К. : ВД “Професіонал”, 2004. — 208 с.

8. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень [Текст] : навч. посіб. / О. В. Крушельницька. — К. : Кондор, 2003. — 192 с.

9. Крымский С. Б. Научное знание и принципы его трансформации [Текст] / С. Б. Крымский. — К. : Наук. думка, 1974. — 205 с.

10. Кузин Ф. А. Магистерская диссертация [Текст] / Ф. А. Кузин. — М. : Гардарики, 1998. — 304 с.

11. Кузнецов В. Поняття і структури. Методологічний аналіз [Текст] / В. Кузнецов. — К. : Наукова думка, 1999. — 276 с.

12. Методологія наукових досліджень в галузі “Публічне адміністрування” [Текст] : метод. реком. / уклад. В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв. К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 76 с.

13. П’ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі [Текст] / І. С. П’ятницька-Позднякова. — К. : ЦУЛ, 2003. — 116 с.

14. Пути формирования нового знания в современной науке [Текст]. — К. : Наукова думка, 1983. — 231 с.

15. Рижко В. А. Концепція як форма наукового знання [Текст] / В. А. Рижко. — К. : Наукова думка, 1995. — 206 с.

16. Сартр Ж. П. Проблема метода [Текст] / Ж. П. Сартр. — М. : Прогресс, 1994. — 234 с.

17. Теоретико методологічні засади наукових досліджень у галузі державного управління [Текст] : [монографія] / В. В. Корженко, Н. С. Корабльова, О. К. Чаплигін [та ін.] / за заг. ред. В. В. Корженка. — Х. : [б. в.], 2012. — 496 с.

18. Философия и методология науки [Текст] / под ред. В. И. Купцова. — М. : Наука, 1996. — 339 с.

19. Фрейд З. Вступ до психоаналізу [Текст] / З. Фрейд. — К. : Основи, 1998. — 709 с.

20. Хорни К. Стремление к власти / К. Хорни // Психология и психоанализ власти [Текст] : Т. 2: Хрестомания. — Самара : Бахрах, 1999. — С. 352—371.

21. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень [Текст] / Г. С. Цехмістрова. — К. : Вид. дім “Слово”, 2003. — 240 с.

22. Швырев В. С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы [Текст] / В. С. Швырев. — М. : Наука, 1988. — 296 с.

23. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності [Текст] : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. — 4-е вид., випр. і доп. — К. : Знання, 2004. — 307 с.

РОЗДІЛ 2

Особливості наукового дослідження проблем державного управління

2.1. Логіка формування та розвитку наукового знання

Логічна модель знання передбачає врахування типів і видів знання, які виникають у різних когнітивних системах. Це дає змогу визначити, носієм якого знання є “реальний інтелектуальний суб’єкт” – об’єктивного чи суб’єктивного, істинного чи хибного, емпіричного чи теоретичного тощо.

При логічному аналізі знання, яке є результатом пізнавальної діяльності людини, виявляється його неоднорідність, тому філософи й логіки почали досліджувати специфіку знання і класифікувати його за різними ознаками. Розглянемо типологію знання, яка будувалася історично, від античних часів.

Первісну типологію знання подали старогрецькі філософи, які виділили знання і погляд (здогад), тобто об’єктивне і суб’єктивне знання згідно з сучасною термінологією. Давньогрецький термін “**докса**” (погляд, здогад) сучасною українською мовою перекладається як “погляд”, “особиста точка зору”, “власна думка”, “опінія”.

Аналізуючи знання (епістеме), Арістотель визначив різні значення терміну **знання**:

- а) стан душі (розуму), переконаність, впевненість тощо;
- б) передумови знання (чуттєве сприйняття);
- в) види знання: доказове й недоказове, знання про необхідне і випадкове, знання про загальне й одиничне, знання про першопричину всього сущого і знання про причини окремих випадків тощо;
- г) способи обґрунтування істинності знання, а саме: доведення, побудова силогізму, визначення понять тощо.

Аналізуючи термін “докса” (погляд, опінія, здогад), Арістотель визначив, що “докса” є сферою суб’єктивного мислення людей і є підставою для міркувань, коли висловлюють щось протилежне чи непостійне про предмет мислення. Наприклад, це можуть бути суб’єктивні судження людей про благо, добро, зло, красу; думки людей можуть бути різними і за логічною оцінкою як істинним так і хибними.

Відмінність між знанням і здогадом (поглядом) Арістотель визначив у “Другій аналітиці”: “Знання спрямоване на загальне й базується на необхідних твердженнях: необхідним же є те, що не може

бути іншим... Здогад (погляд) буває про те, що хоча й істинне або хибне, але може бути й інакше... погляд (здогад) є дещо непостійне й така його природа...". Знання про необхідне й загальне дає наука, а погляд відповідає тому, що спостерігається і залежить від точки зору суб'єкта, який спостерігає.

Свого часу І. Кант визначив різні типи знання залежно від способу пізнання та здобуття знання: апіорне й апостеріорне, аналітичне і синтетичне, емпіричне і теоретичне.

Поділ знання на апіорне й апостеріорне здійснюється на підставі джерел знання чи видів пізнання, а саме: апіорне знання є знання "чисте", незалежне від досвіду, тобто знання вроджене. Кожна людина, вважає І. Кант, володіє певним апіорним, чистим знанням, і навіть буденний розсудок без нього не обходиться. Знання, що залежить від досвіду, І. Кант називає апостеріорним, або "нечистим" знанням, його дістає людина в процесі набуття життєвого досвіду.

Ознаками апіорного знання є необхідність, істинність, суворая всезагальність, тоді як ознаки апостеріорного – умовна або порівняльна всезагальність, досягається за допомогою індукції, неневобхідність, а істинність можлива внаслідок виникнення суперечності між досвідним знанням. **Аналітичне і синтетичне знання** можна розглядати як аналітичні й синтетичні судження, про що глибоко вчить логіка. Емпіричне і теоретичне знання, за І. Кантом, є відповідно емпіричні і теоретичні судження. Такий поділ залежить від методів пізнання. Емпіричне знання здобувається на підставі досвіду, шляхом його узагальнення методом індукції й аналогії, а теоретичне знання здобувається шляхом виведення певних тверджень із загальносформульованих основ (ідеї, принципів, законів) методом дедукції. Наука, вважає І. Кант, дає як аналітичне, так і синтетичне, як емпіричне, так і теоретичне знання. Наприклад, закон суперечності, сформульований теоретично, є аналітичним знанням (судженням), а твердження " $7+5=12$ " буде синтетичним знанням.

Виділяють ще явне (експліцитне) і неявне (імпліцитне) знання. Явним називається знання інтелектуального суб'єкта, виражене в точній логічній формі і викладене у формі певного повідомлення, тобто суб'єкт Х точно знає щось про предмет А і повідомляє про своє знання. Наприклад "Я знаю, що Земля є круглою". Неявним називається знання, яке має гіпотетичне, імовірнісне спрямування, або таке, коли суб'єкт щось уявляє, домислює про своє знання, чи про те, чого він не знає.

Раціональне й нераціональне знання також є різновидами знання. Раціональне – це логічно обгрунтоване знання, виражене в

точній зрозумілій формі, впливає з певних логічно обґрунтованих підстав (законів, принципів, аксіом). Ірраціональне знання – це логічно необґрунтоване, не впорядковане, не систематизоване, не має точної понятійної форми виразу, не впливає з логічно обґрунтованих підстав.

Можна виділяти ще **рефлексивне знання** – знання інтелектуального суб'єкта про себе самого, на підставі самоаналізу, інтроспекції, самоспостереження. Наприклад, Сократове “Я знаю, що я нічого не знаю”.

Знання може бути обґрунтоване і необґрунтоване. Обґрунтованим називається знання, яке логічно доведене (виведене) на підставі законів логіки і законів науки. Згідно із Арістотелем, процес обґрунтування знання має логічну форму визначення (дефініції) та умовиводу.

Знання характеризується як описове, пояснююче, прогнозує. Описове, або дескриптивне знання є результатом аналітичної діяльності суб'єкта пізнання, коли дається логічна характеристика досліджуваного об'єкта, особливо щодо притаманних йому властивостей і ознак. Пояснює знання виникає у результаті особливої логічної операції, яка називається поясненням. **Пояснення** – це розкриття сутності, виявлення необхідних, суттєвих зв'язків між емпіричними або абстрактними об'єктами, внаслідок чого виникає знання про досліджуваний об'єкт. Пояснити можна причини виникнення певних дій, подій, явищ, процесів, форм соціального життя людей тощо; причини існування певних феноменів; особливості зв'язків між об'єктами тощо. Пояснення може бути раціональним та ірраціональним, а залежно від різних видів пізнавальної діяльності можна розрізнити й різні способи пояснення, наприклад наукове, філософське, містичне, релігійне.

Наукове пояснення обов'язково спирається на науковий закон. До структури наукового пояснення належить об'єкт, який називається експланандум, а наукове знання, що містить у собі закон, називається експлананс. Експланандум виводиться із експлананса. Наприклад, наукове пояснення причин падіння яблука на землю дається на підставі відкритого Ньютоном закону тяжіння. Яблуко падає на землю / експланандум/, тому що діє закон тяжіння /експлананс/.

Прогнозуюче знання виникає в результаті особливих логічних операцій, спрямованих на передбачення, певних надій, можливостей розвитку різних систем, на передбачення подальшого розгортання суспільних явищ і соціальних процесів. До таких логічних операцій належать: побудова прогнозу, складання програм, планів, розробка прогностичних моделей.

Історична диференціація пізнавальної діяльності на наукову й не наукову, виникнення різних способів засвоєння світу людиною – практичний, практично-духовний, духовно-теоретичний тощо зумовили необхідність розрізнення видів пізнання світу і визначення їх специфіки. Головною пізнавальною системою є наука, яка спрямовує зусилля на здобуття об'єктивно-істинного знання про світ. До певного часу вважалося, що лише наука здобуває істинне знання, а всі інші види пізнавальної діяльності не дають об'єктивно-істинного знання. На сьогодні, коли переважає плюралізм думок, коли суб'єкти пізнання толерантніші стосовно інших, позанаукових способів пізнання світу, визнано, що є різні когнітивні системи, які мають власні методи пізнання світу, власні парадигми й методологічні принципи пізнання, мають свою мету й відповідно формують власне знання, виражене специфічними поняттями. До пізнавальних систем належать: буденне пізнання, наука, філософія, мистецтво, міфологія, містика, парапсихологія, астрологія, медитація.

Буденне знання формується та розвивається в процесі повсякденного життя, коли людина пізнає навколишній світ шляхом простого спостереження, узагальнення особистого та групового досвіду, засвоєння мови, міфології, релігії, культурних традицій. Мета буденного пізнання – досягнення власних та групових цілей – бути здоровим, багатим, щасливим, досягти добробуту, мати добру роботу й сім'ю, не бути самотнім тощо. Буденне пізнання служить такій меті. Воно існує у таких формах: здоровий глузд, емпіричне уявлення, здогад, погляди, традиції, гіпотези, практична мудрість, практичний розум, емпіричні прогнози, емпіричні (життєві) факти, поради-рецепти, забобони, прикмети тощо.

Буденне пізнання та знання протиставляється науковому та філософському пізнанню та знанню. Виникає проблема взаємозв'язку та взаємовпливу буденного та наукового, буденного та філософського пізнання та знання. Особливості буденного знання в порівнянні з науковим такі:

- поєднання рис раціонального та ірраціонального;
- відсутність строгої обґрунтованості законами;
- не має всезагального та необхідного спрямування;
- ймовірність, вірогідність висновків на підставі буденного досвіду;
- має риси масовості, ілюзорності;
- історичне спрямування (історична зміна форми та змісту).

Вплив науки та філософії на буденне знання, здоровий глузд та розсудливе мислення людини проявляється у нарізці рис раціональності, науковості, критичності у повсякденному житті.

Наукове знання формується та розвивається в процесі особливої науково-пізнавальної діяльності людини. Мета наукового пізнання - здобуття об'єктивно-істинного знання про світ. Наука набула поступово статусу головного соціального інституту здобуття об'єктивно-істинного знання про світ і ця її пізнавальна роль постійно зростає. Наука стала рушійною й продуктивною силою суспільного розвитку в результаті практичного використання наукового знання в різних сферах діяльності людей. Можна ствердити, що сучасний штучний світ (друга природа), створений людьми внаслідок практичної реалізації наукового знання.

Особливості наукового пізнання та знання є об'єктом дослідження логіки та методології науки. Тут розглянемо лише основні логічні характеристики наукового знання та його основні форми: наукові поняття, науковий факт, науковий закон, наукова ідея, наукова гіпотеза, наукова теорія.

Наука неоднорідна за об'єктами дослідження, за методами та способами здобуття знання, і відповідно, виникають різні **типи наукового знання**:

- залежно від об'єкта пізнання наукове знання поділяється на природниче, гуманітарне, соціальне, науково-технічне тощо;
- за рівнем пізнання – на емпіричне й теоретичне;
- за цілеспрямованістю: на фундаментальне (основотворче, всезагальне, теоретичне) і прикладне (практично-цільове);
- за способом здобуття знання: аналітичне і синтетичне, аксіоматичне й неаксіоматичне, дедуктивне та індуктивне;
- за логічною оцінкою: істинне або хибне, достовірне або недостовірне, доведене або недоведене, необхідне й ненеобхідне (гіпотетичне, ймовірнісне, можливе);
- за функціями: описове, пояснює, прогностичне.

Основні логічні характеристики наукового знання, визначені в сучасній логіко-методологічній літературі: раціональність, строга доказовість, обґрунтованість законами, доведеність, всезагальність, історичність, системність, інтерсуб'єктивність (об'єктивність).

З виникненням наукового пізнання та знання виникла необхідність визначення **критеріїв науковості** певного знання, оскільки нині існує багато видів позанаукового знання: буденне, міфологічне, релігійне, політичне, художнє, містичне тощо. До критеріїв науковості знання належать:

- можливість експериментально відтворити або неодноразово спостерігати відкриті наукові факти і перевірити їх на істинність;

- тобто ствердити, чи існує в дійсності такий факт;
- можливість встановити певну закономірність між фактами (явищами, процесами, подіями), сформулювати в логічній формі закон, який відображає необхідні й повторюванні зв'язки між фактами;
- можливість на підставі закону дедуктивно встановити відношення відмінності експланандума від експлананса, тобто розкрити сутність досліджуваного об'єкта;
- можливість встановити причину того чи іншого явища;
- можливість побудувати теорію, систему знання певного типу, яка б виконувала основні функції наукової теорії – описову, пояснювальну, прогностичну.

На підставі встановлених критеріїв науковості знання можна здійснити аналіз інших позанаукових видів знання: міфологічного, містичного, парасихологічного тощо і визначити їх особливості та дати логічну оцінку цим видам знання в категоріях “істинне”, “хибне”, “раціональне”, “ірраціональне”, “доведене”, “доказове”, “недоказове” тощо.

Сучасна наука дисциплінарно організована. Вона складається із різних галузей знання, які між собою взаємодіють і водночас мають відносну самостійність. Якщо розглядати науку як ціле, то вона залежить від типу складних систем, які розвиваються, і у своєму розвитку породжують все нові відносно автономні підсистеми і нові інтегративні зв'язки, які керують їх взаємодією.

У кожній галузі науки (підсистемі наукового знання, яке розвивається) – фізиці, хімії, біології тощо своєю чергою можна знайти розмаїття різних форм знання: емпіричні факти, закони, гіпотези, теорії різного типу й ступеня загальності тощо.

У структурі наукового знання виділяють передусім два рівні знання – емпіричний і теоретичний. Їм відповідають два взаємопов'язаних та водночас специфічних види пізнавальної діяльності: емпіричне й теоретичне дослідження. Про ці рівні йшлося вище, тому тут наголосимо, що йдеться про наукове пізнання, а не про пізнавальний процес загалом. Стосовно останнього, тобто процесу пізнання як такого, частіше говорять про чуттєвий та раціональний ступінь пізнання. Категорії “чуттєве” й “раціональне”, з одного боку, і “емпіричне”, “теоретичне” – з іншого, достатньо близькі за змістом. Та вони не цілком тотожні.

По-перше, **емпіричне пізнання** ніколи не може бути зведене до простої чуттєвості. Навіть перший пласт емпіричних знань – дані спостережень – завжди фіксуються у певних поняттях, і це можуть

бути специфічні терміни. Дані спостережень не можна звести лише до форм чуттєвості – відчуттів, сприйнять, уявлень. Вже тут виникає складне переплетення чуттєвого й раціонального.

Та емпіричне знання до даних спостережень не зводиться. Воно передбачає також формування на основі даних спостереження особливого типу знання – наукового факту. Науковий факт виникає як результат дуже складної раціональної обробки даних спостереження: їх осмислення, розуміння, інтерпретація. У цьому розумінні будь-які факти науки є взаємодією чуттєвого й раціонального.

Одне із визначень науки в сучасній філософії надає особливого значення науковому факту: “Наука – це форма духовної діяльності людей, спрямована на виробництво знань про природу, суспільство і саме пізнання, що має безпосередньою метою досягнення істини й відкриття об’єктивних законів на основі узагальнення реальних фактів та їх взаємозв’язку”. Із визначення видно, що факт є основою наукового пізнання і знання.

Збір фактів, їх узагальнення, опис, систематизація, класифікація даних досвіду та експерименту здійснюється на емпіричному рівні, де переважає живе споглядання, охоплюються зовнішні зв’язки і характеристики об’єкта. Усе це здійснюється не сліпо – у сучасній науці усе планується, конструюється теорією. Емпіричне, дослідне знання спрямоване на об’єкт, воно освоює його за допомогою порівняння, виміру, спостереження, експериментального аналізу, індукції. Початок науки – не голі факти, а теоретичні схеми. А. Уайтхед зазначав, що наукове пізнання є поєднанням двох пластів: один пласт – безпосередні дані конкретного спостереження, другий – наш загальний спосіб освоєння світу. Він назвав їх пласт спостереження і концептуальний пласт. К. Поппер також зауважив, що ми починаємо пошук не з чистих спостережень, а вже маємо перед тим “щось подібне на теорію”. Можна сказати, що експеримент планується і контролюється теорією.

Теоретичний рівень наукового пізнання характерний переважанням раціонального моменту – понять, теорій, законів, доктрин тощо. Живе споглядання тут підпорядковане пізнанню внутрішніх універсальних зв’язків, закономірностей, через раціональну обробку даних експерименту – абстрагування, ідеалізацію, синтез, дедукцію. Характерна риса теоретичного рівня – внутрішньонаукова рефлексія, спрямована на себе, дослідження форм і методів самого пізнання.

Вузловим моментом побудови наукового знання є **теорія** – розвинута форма наукового знання, що дає цілісне відображення

закономірних і суттєвих зв'язків певної дійсності. За К. Поппером, теорія повинна відповідати двом вимогам: несуперечності (не порушувати закони формальної логіки) і нефальсифікованості – підлягати спростуванню й дослідній перевірці. Образно кажучи, теорія – це сітка для спіймання реального світу. Справжня теорія відповідає всім реальним фактам і її наслідки повинні задовольняти вимоги практики. Отже теорія – це цілісна система істинного знання.

Сучасна методологія виділяє такі елементи теорії:

- вихідні основи (фундаментальні поняття, принципи, закони, рівняння, аксіоми);
- ідеалізований об'єкт – абстрактна модель сутнісних якостей і зв'язків аналізованих предметів;
- логіка теорії, націлена на вияснення структури;
- сукупність законів і тверджень, виведених із теорії.

Ключовий елемент теорії – закон; вона є системою законів. Закон – це зв'язок між явищами й процесами, які є змістом теорії. Основні функції теорії:

- синтетична – поєднання окремих знань у систему;
- пояснювальна – вияв причинових та інших залежностей;
- методологічна – на ній формуються методи дослідження;
- прогностична – передбачення й прогнозування;
- практична – втілення в життя для його зміни.

При виборі теорії, згідно із К. Поппером, потрібно керуватися, ступенем її перевірюваності – чим краще перевірена теорія, тим вона надійніша. Добра теорія:

- дає найбільше інформації;
- логічно найбільш строга;
- має більшу пояснювальну й прогностичну силу;
- може бути строго перевірена через співставлення прогнозів зі спостереженнями.

Теорія повинна не лише відповідати реальності, а й розкривати тенденції її розвитку. Зміна теорій у науковому знанні відбувається як правило шляхом появи нових ідей. **Ідея** – це форма наукового знання, яка відображає зв'язки, закономірності, процеси реальної дійсності й спрямована на її перетворення, а також поєднує істинне знання про дійсність і суб'єктивну мету її перетворення. У науковому знанні ідея виконує багато функцій, основні з них такі:

- підсумовування досвіду попереднього розвитку знання;
- синтезування знання в цілісну систему;
- виконання ролі активних евристичних принципів пояснення явищ;

– спрямування пошуку нових шляхів вирішення проблем.

Ідея одночасно є і формою осягнення в мисленні явищ об'єктивної дійсності, і враховує в себе усвідомлення мети й проектування подальшого розвитку пізнання та практичного перетворення світу, фіксуючи необхідність і можливість такого перетворення. Ідея, отже, є особливою формою наукового знання. Вона не просто відображає дійсність, якою вона існує тут і тепер, але й її розвиток у можливості, в тенденції, вона фіксує не лише суще, а й належне, спрямовує пізнавальну діяльність людини на практичне перетворення дійсності, згідно зі змістом наявного знання.

Арістотель писав, що початком будь-якого дослідження має бути запитання, а Сократ розробив запитально-відповідальний, діалогічний метод пошуку істини. Запитання може бути втіленням певної ідеї. Постановка запитань є одним із головних засобів творчого мислення. Сучасна евристика рекомендує в процесі дослідження ставити якомога більше запитань, шукати на них альтернативні відповіді.

Запитання – це різновид судження, в якому немає ні ствердження, ні заперечення, вони ні істинні, ні хибні, проте мають певну граматичну форму і логічну структуру. Сутність істинності чи хибності має відповідь – викликане запитанням судження. У пізнанні запитання є засобом дослідження, за допомогою якого відбувається перехід від неповного і неконкретного знання до повного і конкретного. У кожному дослідному запитанні є певне знання (ідея), яке належить до передумов дослідження, тут означені предмет, напрямок дослідження, необхідність переходу до пошуку.

Запропоноване до пошуку має назву “проблема” – грецькою означає “ускладнене”. **Проблема** – складне теоретичне чи практичне запитання, яке потребує вивчення, вирішення, дослідження. У науці – це форма розвитку наукового пізнання і знання. Проблема є єдністю двох змістовних елементів: знання про незнання і передбачення можливості наукового відкриття. Проблема відображає ситуацію, що об'єктивно виникає в процесі розвитку суспільства як протиріччя між знанням про потреби людей у будь-яких результативних теоретичних чи практичних діях і незнанням шляхів чи засобів і знарядь їх реалізації. Проблема – це суб'єктивна форма вираження необхідності розвитку знання, яка відображає суперечність між знанням і дійсністю, або протиріччя в самому пізнанні; вона одночасно засіб і метод пошуку нових знань. Постановка проблеми – це вихід із сфери вивченого у сферу того, що належить вивчити. Як пошуковий метод проблема включає нове знання як припущення і поряд з істинними твердженнями

містить також омани. Проблема – це етап зародження нових знань, що має активний пошуковий напрям, в якому істинне переплітається з неістинним, об'єктивний зміст невіддільний від суб'єктивного. Це також початковий етап становлення наукової теорії, вона є джерелом розвитку теорії, пошуком шляхів її використання для вирішення практичних завдань, визначення меж її застосування. Розвиток науки можна уявити як перехід від постановки одних проблем до їх вирішення, а потім до постановки нових проблем і їх подальшого вирішення.

Одним із можливих варіантів вирішення проблеми, істинність якої ще не встановлена, є гіпотеза. **Гіпотеза** – це форма розвитку наукового знання, засіб переходу від невідомого до відомого, від незнання до знання, від непевного і неточного знання до більш повного і точного. Гіпотези висувуються у процесі розвитку науки для вирішення будь-якої конкретної проблеми з метою пояснення нових експериментальних даних, або ж для усунення суперечностей між теорією та негативними даними експериментів шляхом їх перевірки, уточнення, доведення. **Гіпотеза** – припущення, здогад, перевірена і доведена вона стає теорією або змінюється новою гіпотезою. Висунення нової гіпотези, як правило, базується на результатах перевірки попередньої, навіть тоді, коли результати були негативними. Тому стара гіпотеза стає необхідним етапом становлення нової. В сучасній науці багато гіпотез, і вони існують як певне знання у тих ділянках, де перевірка принципово неможлива доступними в даний час засобами, наприклад гіпотеза Канта-Лапласа про походження планет сонячної системи, гіпотеза про виникнення життя на Землі, походження людини пояснюють кілька гіпотез тощо.

У діалектичній єдності ідей, проблем і гіпотез формується наукова концепція, що обґрунтовує основну ідею теорії.

Концепція – це форма і засіб наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії, це науково обґрунтований та переважно доведений вираз основного змісту теорії, але, на відміну від теорії, він ще не може бути втілений у струнку логічну систему точних наукових понять.

Теорія – основна форма створення й розвитку нового знання в науці. Теорія – це і гіпотеза, підтверджена на істинність, і концепція, і достовірне, систематизоване знання. Теорія – системна форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про предмети, явища, процеси світу. До структури теорії належать фундаментальні поняття, закони, ідеї, принципи, рівняння, тобто основи теорії. Ідеалізовані об'єкти – абстрактні моделі метріалізованих предметів,

явищ, процесів, які вивчає наука. Теорія має свою логіку – правила вибору й засобів доведення. Ці компоненти утворюють теорію як логічну систему знання. Базисом теорії є наукові факти, результати емпіричних спостережень і дослідів.

У сучасній науці теорії діляться на дедуктивні та індуктивні. У дедуктивних теоріях на підставі загальних висловлювань про необхідні властивості об'єктів виводиться достовірний висновок. Такі теорії можуть бути формальні (переважає система знаково-символічних засобів доведення), змістовні (доводяться засобами природної мови), аксіоматичні (теореми). Індуктивні теорії є описові й математизовані. В описових систематизується велика кількість фактів, формулюються поняття, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки, робляться емпіричні узагальнення. Висновки є доказовими. Такі теорії характерні для класичної науки. Нині створюються математизовані індуктивні теорії, де емпіричні судження формалізуються за допомогою логіко-символічних засобів, чим досягається більша точність і строгість. Може бути й інша класифікація теорій, проте вони залишаються основною формою розвитку наукового знання.

Контрольні питання

1. Основні характеристики знання. Знання й здогад.
2. Необхідна суть наукового знання.
3. Буденне й наукове знання.
4. Критерії наукового знання.
5. Основні типи наукового знання.
6. Цінність теорії та її функції.
7. Методологічне значення ідей.
8. Роль проблеми в розвитку наукового знання.
9. Гіпотеза як форма розвитку знання.
10. Способи підтвердження наукових гіпотез.

2.2. Наукові дослідження у вищій школі

Завдання навчального процесу у вищій школі у плані підготовки висококваліфікованих спеціалістів враховують і навички науково-дослідної роботи. Особливо це стосується студентів магістратури, одна з провідних вимог до яких – всебічний розвиток їх творчих здібностей і дослідницьких умінь.

Науково-дослідна робота магістрів спрямована на розвиток у майбутніх фахівців нахилів до пошукової, дослідницької діяльності, до

творчого вирішення проблем, формування умінь і навичок застосування дослідницьких методів у практичній роботі.

У практиці вищих навчальних закладів широко використовуються завдання студентам магістратури для самостійної роботи, які можуть передбачати такі види, як:

- складання узагальнюючих таблиць;
- структурні блок-схеми лекцій;
- кросворди з теми;
- есе з певної теми;
- перелік визначень ключових понять курсу з посиланням на джерела;
- анотації статей, книг або окремих розділів, що пов'язані з темою;
- написання рефератів і доповідей на певну тему;
- різні групові завдання, що передбачають вирішення проблемних ситуацій.

Самостійне виконання таких завдань включає елементи наукового пошуку, формує необхідні для магістранта навички написання наукових робіт.

Основні види наукових робіт у вищій школі такі:

– **анотація** – коротка узагальнююча характеристика книжки, твору (або його частини), статті, доповіді, рукопису тощо. Містить стислу інформацію про зміст праці, її читачке призначення, короткий виклад сюжету. Анотація буває довідкова або рекомендаційна, загальна або спеціалізована, розгорнута або коротка. До анотації додаються ключові слова – основні поняття, вживані у тексті, які орієнтують читача на зміст анотованого твору;

– **тези** – це стислі, лаконічно сформульовані основні положення доповіді, повідомлення, статті. Вони включають виклад основних думок праці від початку до кінця, а не лише її дослідницької частини. У тезах однією, двома фразами обґрунтовують тему, викладають історію питання, методику дослідження та його результати. Окремі положення в тезах мають бути пов'язані між собою логічно. На відміну від конспекту, в тезах відсутні деталі, пояснення, ілюстрації, що не заважає створенню цілісного, концептуального уявлення про зміст праці. По суті тези – це її розгорнуті висновки.

Залежно від того, наскільки розширено подано тези, вони поділяються на:

- основні – принципово важливі, головні положення, що узагальнюють зміст джерела;

– прості – головні думки у змістовній частині тексту; до кожної основної тези можна додати кілька простих, що її роз'яснюють;

– складні – запис, що включає в себе як основні, так і прості тези.

Тези можуть бути цитатними, довільними (власні формулювання того, хто їх виконує), а також комбінованими (цитати й власні формулювання).

Етапи складання тез включають: а) усвідомлення тексту; б) поділ тексту на змістовні частини; в) осмислення кожної частини, виділення найсуттєвіших положень; г) формулювання цитатами чи власними словами основних тезово-визначених частин;

– **есе** – невеликий за обсягом прозовий твір, який має довільну композицію і висвітлює особисті думки автора щодо конкретного питання і не претендує на вичерпне й визначальне висвітлення теми. Характерна ознака есе – логічний виклад думок, що наближує його до наукової літератури. Як правило, есе повинно виражати нову, суб'єктивну думку про проблему, яка вивчається, і має філософське або науково-популярне спрямування. Такі дослідження пов'язані з виконанням навчальних завдань: вони формують навички наукової постановки проблеми, узагальнення експериментального чи вивченого матеріалу, накопичується досвід критичного аналізу наукової літератури, особливо стосовно методів та методології наукового дослідження;

– **реферат** – доповідь на певну тему, що враховує огляд наукових та інших джерел з обраної теми або виклад змісту наукової роботи. У рефераті необхідно не лише висвітлити відповідну наукову інформацію, а й продемонструвати своє ставлення до неї, її осмислення. Реферат – це стислий виклад змісту наукових праць, літератури з даної теми. Його різновидом є реферат наукового звіту, який стисло відображає основний зміст звіту: обсяг, кількість і тип ілюстрацій, наочності, таблиць, перелік ключових слів, сукупність виконаної роботи, методи дослідження, висновки й можливості застосування результатів дослідження. Реферат демонструє ерудицію дослідника, його професійну кваліфікацію, вміння самостійно підбирати й аналізувати наукову літературу, систематизувати класифікувати й узагальнювати суттєву наукову інформацію. Реферат може містити аналіз і критику відповідних наукових теорій, основні вимоги до реферату:

- повнота відображення змісту однієї чи кількох праць за темою;
- відповідність основних тез змістові реферованих джерел;
- визначення використовуваної при реферуванні методики;

- відповідність висновків автора визначеним завданням.

Підготовка реферату враховує кілька етапів:

- опрацювання літератури, підбраної для розкриття теми.

Детальний бібліографічний опис джерел: автор, назва праці, джерело, де вміщена стаття (збірник або періодичне видання), номер або том, місце видання, видавництво, рік і відповідні сторінки;

- складання плану реферування за основними змістовними блоками. Це аналітичний етап, тут формується уявлення про схему праці;

- синтезуючий етап, наповнення плану методиками та аргументацією. Методика розкриває вид дослідження щодо концептуальних засад та базових принципів, рівень новизни дослідження. Аргументація є системою доказів чи спростуванням тези. У кінці реферування подаються висновки, що є стислим викладом основних положень реферату;

- **стаття** – науковий чи публіцистичний твір невеликого розміру, своєрідне дослідження важливої наукової, суспільно-політичної чи літературної теми. Для статті характерне висвітлення конкретних питань із необхідним теоретичним осмисленням. Окремий вид статті – науково-критична стаття. Це досить обширне за обсягом матеріалів і порівняно глибоке за аналітичним проникненням у наукові праці дослідження, де висвітлюються певні проблеми, процеси, явища. Вона враховує осмислення певних явищ або процесів, оцінки, підсумки, зауваження чи побажання, що випливають із зробленого аналізу. До наукових статей, які відображають зміст дисертаційної роботи, існують особливі вимоги, які стосуються структури, рівня обґрунтованості положень і висновків. Такі статті публікуються у визначених спеціальних виданнях, які є фаховими для кожної окремої спеціальності.

Підготовка наукових робіт розпочинається з розуміння того, що творче завдання, окрім графіків, карт і схем тощо, переважно має форму тексту. Письмовий текст є максимально стандартизованим, багатим лексичним складом, може бути складним і багатоплановим за своєю побудовою, оскільки не передбачає, як правило, безпосереднього сприймача, як доповідь чи виступ, а призначений для читання фахівцями.

За функціональними ознаками, з врахуванням свого безпосереднього призначення, тексти поділяються на навчальні, ділові, наукові, художні тощо.

Основна функція навчального тексту – зафіксувати і в доступній для адресованого читача формі викласти готові, раніше здобуті знання,

які мають у певний момент важливе значення. Такі тексти – це структурні блок-схеми лекцій, перелік визначень ключових понять курсу, тексти лекцій на певну тему тощо.

Основна функція ділових текстів – зафіксувати або передати професійно-ділову інформацію. Це може бути адміністративна, фінансова, технічна, юридична та інша документація. Мова таких текстів “суха” офіційна, має відтінок наказовості, інформаційності, відрізняється строгістю виразу думок, чіткістю й точністю викладу.

Основна функція **наукового тексту** – повідомити про готові й апробовані практикою підходи до проблеми та знання у цій галузі, на основі вже відомих знань продемонструвати процес переходу до нових знань, нових підходів до вирішення проблеми. Крім висловлень, які стверджують чи заперечують певні положення, або вказують на відношення між предметами та їх властивостями, в науковому тексті можуть бути питання, пропозиції, інші компоненти розвиваючого знання. Такими текстами є реферати, доповіді, різноманітні групові завдання, а також дипломні й магістерські роботи, наукові статті.

Художні тексти створюються для вираження особистих ціннісностестетичних установок автора. Мова може виражати суто суб’єктивну думку, особисті враження, почуття, розуміння певного твору чи явища. У таких текстах, навіть у наукових дослідженнях, допускаються метафори, епітети, порівняння та інші художні прийоми. Прикладом таких текстів у дослідній роботі є есе.

Створення тексту можна поділити на два основні етапи:

- попередній, пов’язаний з плануванням роботи над текстом, збиранням і опрацюванням інформації, з ходом вивчення предмета, дослідженнями чи експериментами;

- другий полягає у викладі отриманих результатів, доборі аргументації, формулюванні висновків. Це етап безпосереднього створення й остаточного оформлення тексту.

На першому етапі потрібно логічно правильно розробити структуру тексту, усвідомити етапи його написання, композицію, що є запорукою успіху розкриття теми. Добре продуманий план і структура роботи дозволяє побачити окремі розділи чи пункти роботи, усвідомити їх взаємозв’язок, контролювати порядок, в якому повинні розміститись частини тексту, помітити невідомі, нерозкриті питання. Крім того, це сприяє організації й плануванню роботи самого автора. Процес створення структури тексту досить вагомий і складний, структура може уточнюватись у процесі всієї роботи над текстом.

Композиція тексту передбачає формулювання назви теми, викладення вступного матеріалу, основного тексту й висновку. При цьому необхідно пам'ятати, що усі частини тексту – вступ, основна частина й висновок – підпорядковуються темі.

На першому етапі роботи доцільно скласти повний список джерел (інформації, звіти, повідомлення, тексти доповідей, укази, постанови та інші нормативні акти, положення, наукова література тощо), які необхідно використати для написання тексту, зібрати й систематизувати ці джерела. Доцільно скласти їх список згідно із вимогами бібліографічного опису і розмістити за алфавітом за окремими групами. Це необхідно для того, щоб у разі потреби одразу робити відповідні посилання, бо практика засвідчує, що на завершальному етапі роботи над текстом без такого списку авторам доводиться витрачати чимало часу на уточнення посилань. З метою заощадження часу потрібно при використанні певного джерела одразу зробити його повний бібліографічний опис: автор, назва, місце видання, назва видавництва, рік видання і кількість сторінок.

На другому етапі роботи, тобто приступаючи до самого створення тексту роботи, доцільно ще раз продумати й уважно усвідомити питання, які мають бути розкриті в цьому тексті. Проаналізований і систематизований матеріал викладається відповідно до складеного попереднього плану у формі окремих структурних одиниць змісту розділів, глав, підрозділів, параграфів, пунктів, і при написанні коротких текстів – навіть абзаців. Кожний із них висвітлює самостійну частину тексту. Починаючи працювати над структурними одиницями тексту, треба усвідомити його головну ідею, а також тезу кожного з них. Тези повинні підтверджуватись систематизованими чіткими аргументами, результатами спостережень досліджень, експериментів, аналізом конкретних дій чи ситуацій.

Роботу над текстом можна розпочинати з тієї його частини, яка на даний момент найбільш відома, систематизована, тобто готова до викладу. Це може бути будь-який параграф чи розділ теми, звичайно, основної частини. Вступна частина і висновки, як правило, пишуться тоді, коли вже готова основна частина роботи.

Основні складові більшості текстів (виступів, доповідей інформації, рефератів, наукових статей та публікацій, дипломних і магістерських робіт тощо) однакові – це вступ, основна частина, висновок.

Вступ – початкова частина тексту. Мета вступу – зорієнтувати читача (слухача) у суті своєї роботи, аргументувати її важливість на

даному етапі, продемонструвати своє знання стану справ у даній галузі знання, підготувати його до засвоєння основного тексту шляхом викладу мети та новизни дослідження, якщо йдеться про наукову роботу. У вступі мало використовується спеціальна термінологія, він повинен бути доступний для розуміння якнайбільшій кількості читачів чи слухачів. Надто формалізована мова здатна викликати негативні емоції.

Основна частина тексту розкриває зміст теми дослідження чи виступу. Ця частина найбільша за обсягом, найбільш значуща й відповідальна. Тут виключна увага приділяється аналізу питання й аргументації. У цій частині потрібно виконати два основні завдання:

- обґрунтувати (довести, пояснити, розтлумачити, підтвердити, оправдати, спростувати) сформульовані положення;

- довести їх до адресатів у доступній і переконливій формі, професійно досконалою мовою, так, щоб можна було точно оцінити достовірність інформації, відтворити за необхідністю результати досліджень, використати для інших цілей викладений матеріал. Аргументуючи свою власну позицію на основі аналізу реальної дійсності, автор може оцінити позиції своїх опонентів, із чимось погоджуватись, щось критикувати чи заперечувати.

Із кожного розділу чи підрозділу роботи доцільно зробити короткі висновки, які будуть основою для формування висновків усієї роботи.

Накопичуючи та систематизуючи факти для аргументації, треба уміти визначати їх достовірність і типовість, уміло використовувати порівняння, розрізнення, характеристику, опис, аналіз, синтез і узагальнення. Порівняння чи розрізнення допомагає виділити головне, типове у розглянутих подіях, простежити зміни за певний період, вивчити закономірності, проаналізувати причини труднощів, визначити тенденції та перспективи тощо. На основі синтезу вдається поєднати окремі частини, проаналізовані в процесі добору та аналізу, і розглянути предмет дослідження як єдине ціле, зробити узагальнення й певні висновки та рекомендації.

Кількісні дані можна опрацьовувати методом ранжування, розподілити матеріали за роками, звести їх у статистичні таблиці, таблиці для порівняння, графіки, схеми тощо, це дає змогу унаочнити виклад та зробити правильні висновки, чітко аргументовані.

Використання різних методів дослідження, особливо у їх комплексному застосуванні, дозволяє поєднати різні роз'єднані знання у цілісну систему, вивести певні закономірності, визначити подальші

тенденції розвитку теорії та практики відповідної сфери діяльності або окремої організації чи її підрозділів.

Основна частина роботи може мати свій власний план викладу матеріалу, і це переважна тенденція. При складанні цього плану можуть використовуватись різноманітні процедури – поділ, класифікація, розчленування, періодизація, типологія, проблематизація тощо. Усе залежить від специфіки питання, яке розкривається у тексті. На емпіричному рівні ширше використовується класифікація, на теоретичному – типологія, проблематизація, для історичного дослідження суттєвого значення набуває періодизація. При використанні тих чи інших процедур необхідно контролювати виконання методологічних вимог, які висуваються до кожної з них.

Заключна частина – **висновки** – є логічним завершенням усієї роботи. Тут коротко й чітко викладаються основні результати, отримані й обґрунтовані в основній частині дослідження. Висновки подаються у формі окремих лаконічних тверджень, рекомендацій, часто нумеруються по порядку. Вкрай важливо, щоб вони відповідали поставленим у вступі завданням. У висновках зазначаються не лише позитивні моменти теми чи проблеми, яка вирішувалась у дослідженні, а також можуть наголошуватись невирішені моменти, чи конкретні пропозиції щодо подолання недоліків, помічених у процесі осмислення проблеми.

Щодо способів викладу матеріалу значної частини ділових документів, результатів наукового дослідження є дедукція та індукція. При дедуктивному викладі матеріалу вихідними є загальні положення, а кінцевими – часткові чи одиничні ситуації, які впливають із вихідних. При індуктивному викладі матеріалу, навпаки, вихідні висловлення відображають певні часткові чи одиничні факти, а кінцеві – висловлення загального типу, яке не завжди є логічним наслідком вихідних. Кожний із цих способів має свої переваги й недоліки, але вони рідко трапляються у чистому вигляді.

Дедуктивний спосіб надає тексту стрункості, послідовності. Кожен фрагмент тексту за такого способу викладу має своє строго визначене місце і певною мірою пов'язаний з іншими елементами тексту. При істинності аргументів дедуктивний спосіб викладу гарантує достовірність висновків. Цей спосіб більш економний, він застосовується у дослідженнях теоретичного спрямування. Водночас цей спосіб ускладнює виклад наочно-образного знання, де більш придатний індуктивний спосіб.

Текст, викладений індуктивним способом, є більш зрозумілий, чіткий, доступний, переконливіший. Застосування індукції робить

виклад цікавішим, розвиває у читача чи слухача навик евристичного мислення. Недоліком цього викладу є те, що у теоретичному плані індукція менше доказова.

При викладенні тексту також використовується редукція й аналогія. **Редукція** означає повернення, відведення назад, а в науковому тексті – це методологічний прийом, що полягає у зведенні одного явища до іншого, однієї задачі до іншої з метою спрощення й більшої доступності дослідження. Ці логічні схеми зручні, коли в автора виникає потреба висловити власну думку з приводу того чи іншого питання, проінтерпретувати висловлення інших авторів.

Різні підходи синтезуються в проблемному способі викладу матеріалу, який пов'язаний з фіксацією й вирішення проблемної ситуації. Видом проблемної ситуації є випадок, коли відсутні певні необхідні засоби для досягнення мети, або не знайдено шляхів для її досягнення. Проблемність викладу тексту здатна залучити слухача чи читача до вибору, навіть до боротьби за певну думку, за ту чи іншу ідею чи спосіб вирішення питання. У такому разі вони залучаються до пошуку вирішення проблеми. У такому пошуку перебуває й сам дослідник, який обирає проблемний спосіб викладу свого матеріалу.

Окремий вид наукового дослідження – магістерська дипломна робота. Це підсумок самостійної дослідницької роботи, визначальною рисою якої є її індивідуальність, а також класифікаційне значення.

Дипломна магістерська робота виконується на завершальному етапі навчання студента за освітньо-професійною програмою підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. **Магістерська робота** є кваліфікаційним науково-практичним доробком, що містить обґрунтовані теоретичні чи експериментальні результати, наукові положення і свідчить про спроможність студента самостійно проводити наукові дослідження в обраній галузі знання.

Узагальнені у магістерській роботі результати проведених її автором досліджень повинні відповідати таким вимогам:

- отримання емпірично обґрунтованих спостережень та висновків, які мають теоретичне й практичне значення, дають можливість ефективно вирішувати певне конкретне завдання;
- отримання нових теоретично обґрунтованих і експериментально підтверджених результатів, які є важливими для певної галузі науки.

Тематика дипломних магістерських робіт визначається фаховими кафедрами, затверджується вченими радами факультетів і доводиться до відома студентів одночасно з вирішенням питання про

зарахування їх до магістратури. Студенту-магістранту надається право обирати тему, визначену кафедрою, або запропонувати свою з обґрунтуванням доцільності її розробки.

Теми магістерських робіт мають бути пов'язаними з напрямками основних науково-дослідних робіт відповідних кафедр. Персональний розподіл тем з одночасним призначенням їх керівників затверджується наказом ректора за поданням відповідних вчених рад. Керівниками магістерських робіт призначаються професори, доценти, старші викладачі (кандидати наук). Виконання магістерських робіт проводиться за індивідуальними планами, схваленими відповідними кафедрами.

Захист магістерських робіт проводиться на відкритому засіданні Державної кваліфікаційної комісії, затвердженої наказом ректора у встановленому Міністерством освіти й науки України порядку. Рецензенти магістерської роботи призначаються деканом факультету.

Магістерська робота подається у формі відповідно оформленого дослідження обсягом до 100 сторінок основного тексту. Зберігається в архіві ВНЗ до десяти років.

Оформлення магістерських робіт та критерії їх оцінювання збігаються з критеріями оформлення й оцінювання дисертаційних робіт. Такими є: актуальність проблеми дослідження, її теоретична й практична значущість, самостійність дослідницької роботи, наявність експериментальних даних; новизна підходу до дослідження проблеми, методологічна обґрунтованість, адекватність методики дослідження його предметові, оформлення тексту, наявність обґрунтованих висновків, володіння науковим апаратом (категоріальним), логікою викладу думок.

Якість виконання науково-дослідної роботи залежить від готовності магістранта до її проведення. Готовність – це інтегративна якість, що відображає здатність під керівництвом викладача організувати власну науково-дослідницьку діяльність у процесі навчання і враховує: творчі можливості, компетентність, володіння технологією наукової роботи та захисту результатів наукового дослідження.

Контрольні питання

1. Основні види наукових робіт і їх специфіка.
2. Особливості написання реферату та його відмінність від конспекту.
3. Наукова стаття: особливості змісту й структури.
4. Специфіка наукового тексту.
5. Відмінність наукового тексту від ділового й художнього.

6. Основні елементи наукового тексту.
7. Особливості індуктивного та дедуктивного викладу матеріалу тексту.
8. Основні вимоги до магістерської роботи.
9. Кваліфікаційний рівень магістерської роботи.
10. Мета й завдання наукового дослідження на рівні магістерської роботи.

2.3. Державне управління як об'єкт наукового дослідження

Розгляд методології дослідження державного управління вимагає фіксації її відмінності від методології реального процесу реалізації державного управління. Методологія дослідження є похідною від другої, адже дослідження відтворює свій об'єкт, прагне розкрити його суттєві ознаки тощо. Реальний процес творення державної політики потрібно брати у всій повноті його проявів як вирішення конкретних проблем розвитку суспільства. Це особливо важливо у сучасних умовах становлення української державності, коли стан методології державного управління не може задовольнити потреби практики державного управління та потреби державного управління як галузі знання.

Недостатній розвиток **методології державного управління** зумовлений низкою причин, серед яких потрібно виокремити такі:

- короткотривалість реального процесу українського державотворення;
- відсутність глибоких традицій подібної управлінської діяльності;
- неоднозначність методологічної основи, відсутність єдиної консолідуючої ідеї;
- значний вплив збанкрутілих марксистських підходів;
- домінування спрощеного підходу до методології проблематики, що зводиться до прагнення запозичити й механічно (без врахування української специфіки) використати здобуті іншими країнами уроки творення держави.

Гострота потреби методологічного забезпечення державного управління зумовлена також тим, що актуальні проблеми цієї царини не можна вирішити в межах традиційних підходів, а динаміка й масштабність завдань вимагають адекватного реагування. До таких завдань належать:

- здійснення економічного розвитку на основі ринкових відносин;

- забезпечення подальшого соціального спрямування державної політики;
- боротьба з бюрократизмом і корупцією;
- проведення реформи політичної системи;
- входження в інформаційно-цивілізаційний етап розвитку;
- утвердження європейських і світових гуманітарних стандартів суспільства.

Складність виконання вказаних завдань зумовлює уважне ставлення до методологічної основи державно-управлінської діяльності, потребує всебічного прояснення її сутності, основних функцій тощо. Особливе місце державного управління в системі соціального управління визначається його впливом на все суспільство, адже держава є публічною і легітимною (нормативно вираженою) владною силою суспільства. **Владний вплив** полягає у тому, що люди в силу примусу або добровільно (на основі усвідомлення матеріальних, соціальних та особистісних потреб) визнають верховенство спільної волі, кристалізованої в нормах, законах і відповідно до їх вимог діють і будують своє життя. **Держава як суб'єкт управління** визначається у своїх цілях не так власним бажанням перспектив розвитку, як волею загалу, громадськості, що акумулює бачення та воління й висловлюється у підтримці курсів певних політичних сил. У цьому контексті державне управління потрібно розглядати, принаймні, у двох площинах – як сферу людської діяльності із властивими їй характеристиками та як соціальний інститут. Як останній державне управління об'єктивно структурується (інституалізується) і володіє спільними для всіх соціальних утворень властивостями, зокрема:

- поєднання глибинної суті й відносної (часто позірної) видимості;
- внутрішня неоднорідність аж до суперечностей і конфліктності, що є засобом розвитку;
- можливість багатовекторності розвитку, відсутність єдиних і чітко визначених критеріїв позитивних змін;
- невід'ємність людського чинника і, відповідно, людського (гуманітарного) виміру інноваційних змін.

Водночас державу потрібно розглядати як владу – публічну й легітимну (нормативно виявлену й визнану) силу суспільства. М. Вебер підкреслював, що “держава є відношенням панування людей над людьми, що спирається на політичне насильство як засіб”. Панування влади над людьми проявляється у здатності впливати на характер їх спільних дій, визначати загальну мету, організовувати процес її

виконання. Державна влада зосереджує в собі функції головного суб'єкта управління суспільством, що визначає стратегію його розвитку. Тому державне управління відрізняється від всіх інших видів управління такими важливими рисами, як:

- верховенство волі соціального загалу, що набула політичних форм права;

- орієнтація на вирішення соціально-практичних завдань, планування й здійснення змін;

- системність, поєднання всіх або більшості соціальних сфер у єдиному проекті змін і, відповідно, цілісність наслідків, на яку впливають окремі управлінські дії;

- інституційна заданість функцій і повноважень суб'єктів управління, єдність їх структурних і функціональних характеристик;

- виконання широкого спектру функцій – інформаційно-аналітичної, прогностичної, стратегічної, прийняття рішень, мобілізаційної, організаційної, стимулюючої, контрольної та представницької;

- необхідність продуктивного використання всіх наявних у суспільстві ресурсів – інформаційного, матеріального, фінансового, адміністративного, людського;

- впливовість людського чинника у різних його проявах: фізичних, організаційних, інтелектуальних, духовних.

Урахування вказаної складної сутності державного управління у методології його дослідження може стверджуватися у різних підходах, за допомогою фіксації окремих принципів, властивостей, проявів, функцій тощо. Обов'язковими гранями такого врахування має бути проведення сутнісного зрізу державного управління як процесу творення нової соціальної дійсності через виконання поставлених завдань, прийнятих стратегічних рішень. Такий цілепокладаючий момент державного управління з необхідністю доповнюється розумінням його інтерактивної суті, тобто відтворенням того незаперечного факту, що координати соціальних змін задаються не самими суб'єктами (політичного) управління, а визначаються у постійному діалозі із громадськістю. Народ таким чином не просто джерело влади, а її повноправний суб'єкт, що у демократичному суспільстві не тільки хоче і може формувати стратегію розвитку держави, але й має легітимні механізми впливу на таке формування та управлінські засоби її реалізації.

Зміст державного управління як процесу творення нової соціальної дійсності можна розкрити за допомогою **теорії вчинку** [22].

Можливість застосування теорії вчинку до пояснення специфіки державного управління зумовлена тим, що вчинок можна вважати концентрованим виявом людської діяльності та її загальних властивостей. Вчинок як і управлінська діяльність характеризується високим рівнем усвідомлення суб'єком конкретної ситуації, своїх мотивів, засобів досягнення визначених цілей та можливих об'єктивних наслідків. У вчинку проявляється єдність моральних, правових, психологічних та діяльнісно-практичних визначеностей. Вчинок людини втілює її ідеально духовну сутність, є преформативним, тобто наперед визначає й потім стверджує суспільний сенс або соціальну цінність.

Через аналогію із вчинком ми досягаємо ще декілька важливих моментів пояснення специфіки державного управління. Насамперед, ми відходимо від досить розповсюдженого тепер підходу, що зводить управління до поведінки як об'єктивного процесу, де усвідомленість є лише спорадичним аспектом. По-друге, на цьому зіставленні більш чітко демонструється глибина психологічних властивостей управління. По-третє, управлінська діяльність як і вчинок здійснюється на особистісному рівні, але має чітко виявлений суспільне спрямування.

За вказаною теорією функціонально-структурний зріз вчинку дозволяє виокремити його чотири основних складових. Це – ситуація, мотивація, дія і рефлексія.

Ситуація – це зміна дійсності або нові соціально-політичні виклики управлінню, яка вимагає реагування, що виходить за рамки звичних рутинно-стереотипних відносин. Така проблемність ситуації доповнюється неоднозначністю ставлення суб'єкта до неї. Можна стверджувати, що ситуація не задається об'єктивно, а формується активністю суб'єкта, має об'єктивно-суб'єктивну сутність. Іншими словами, “бачення” ситуації конкретним суб'єктом із самого початку включається у процес, є дієвою основою перетворення ситуації. Адже особа-діяч не може покладатись на те, що саме є умовним і потребує перетворення. Тобто справжньою основою реального процесу управлінського перетворення дійсності є визначення конкретної ситуації суб'єктом управління. Це визначення здійснюється як її оцінка, як встановлення відповідності (невідповідності) ситуації бажаному для суб'єкта стану, як передбачення можливої міри втручання у реальний перебіг подій тощо.

Такий підхід стверджується у відомій **теоремі У. Томаса**: “Якщо ситуація визначається як реальна, вона реальна за своїми наслідками”.

Діапазон визначеності суб'єкта щодо ситуації є досить широким – від сприйняття за власну фаталістичну тезу “обставини

визначають людину (інший її варіант – “Маємо те, що маємо”) до ствердження свавільної максими “хочу і буду”.

У простих ситуаціях суб’єкт становить ніби її частку, тобто діє, не виявляючи жодних особистих ставлень чи пристрастей. Особистісне визначення ситуації – це виявлення певної пристрасті та інтересу: зацікавленість певними її гранями чи можливими наслідками, відкидання чи неврахування інших тощо. Емоційний аспект ставлень є досить широким, враховує страх, тривогу, страждання, а також задоволення, насолоду, турботу та багато інших почуттів.

Свідоме ставлення суб’єкта до ситуації вимагає раціональної інтерпретації емоційних станів через їх обмеження і підпорядкування послідовно логічному вирішенню проблемної ситуації. Все це відбувається в процесі складного поєднання різних чинників, узгодження раціонально-пізнавальних, ціннісно-чуттєвих і вольових аспектів. Процес самовизначення суб’єкта щодо ситуації завершується відповіддю на питання “що робити?” і “заради чого це робити?”, формує спонукальне ядро вчинку, а також свідомої діяльності управління і називається мотивацією.

А **мотив** – це результат особистого свідомого вибору людини, що концентровано відображає її знання й ставлення (цінності), міру її прагнень і свободи. Стосовно інших граней діяльності, мотив виконує детермінуючу функцію, спонукає до напруженої діяльності. Таким чином, мотив є обґрунтуванням вчинку та його рушійною силою й виявляється у дії.

Наприклад, простий акт підписання керівником проблемного документа є вчинковою дією, якій передую, як правило, багатомірний процес визначення мотиву підписання чи не підписання.

Мотивація як процес обґрунтування мети, засобів, послідовності дій тощо супроводжується пристрастністю, що в поєднанні з відповідною поведінкою може характеризуватися як примха, негативізм чи свавілля. На противагу таким суб’єктивістським формам ставлення до ситуації може стверджуватися інша крайність – наслідування – як дія за зовнішніми зразками чи стереотипами. Наслідування демонструє брак усвідомлення суб’єктом особистісних інтересів дії, позбавляє мотивацію внутрішніх, суб’єктивних властивостей і перетворює діяльність у зовнішню, або випадково зумовлену.

Рефлексія або необхідність післядії як осмислення дії, аналіз досягнутих результатів, порівняння їх із зафіксованими у програмах і планах цілями, є важливим етапом коригування подальшої діяльності,

вироблення нової стратегії змін. Її результати – це підведені підсумки, оцінки досягнень і невдач, конкретний набір позитивних або негативних психологічних емоцій.

У конкретно-управлінському варіанті рефлексію можна розглядати як контроль досягнутого, як моніторинг ставлення громадськості до практики управління, її здобутків тощо. Рефлексія як зворотній зв'язок (від результатів і виконавців до програм і керівників управлінського процесу) повинна бути зрозуміла як початок нового витка управління, або ж як здійснення нового етапу інформаційно-аналітичної функції із подальшим розгортанням всіх інших управлінських функцій. Врахування суспільно-владної (комунікативної або інтерактивної) суті державного управління вимагає також включення у рефлексивний процес широкого аспекту різноманітних поглядів, що у теоретичній, публіцистичній та художній формі відтворюють наявну сутність, її соціально-політичний зріз. Цей багатогранний діалог громади й влади достатньо розкритий у сучасній теоретичній літературі, особливо в концепції комунікативної раціональності. Доповнений широкою участю засобів масової інформації, практичного пошуку консенсусу вказаних вічних опонентів (влади й громади), цей діалог в демократичних умовах переростає у розгорнутий дискурс як відкриту змагальність за визначення оптимального політичного курсу змін і відповідного управління на їх здійснення.

Зрозуміло, що, попри свою змістовну близькість до практики державного управління, теорія вчинку не може розкрити всю її глибину, тому у дослідженні цієї практики використовується цілий спектр різноманітних наук. Це математика та інформатика, теорія систем і синергетика, економіка і соціологія, юриспруденція і політологія, менеджмент і психологія. Кожна із вказаних наук акцентує увагу на відповідній грані державного управління, розкриває її, але досить часто претендує на повноту відтворення цілісності об'єкта. Зрозуміло, що досягнути цього неможливо, як неможливо скласти уявлення про ціле на основі обмеженого сприйняття лише окремих його частин (опис слона через дотик до його окремих частин тіла). Тому використання окремих конкретних наук, їх методології для дослідження складного процесу державного управління має свою межу. А практика сучасного розвитку науки демонструє виникнення нових її відгалужень за рахунок неповторної специфіки окремих сфер людської діяльності.

Дійсно, наука розвивається не стільки за рахунок власних, внутрішніх ресурсів, скільки коштом досліджуваного об'єкта, його

онтологічних визначень і здобутків культури практичної діяльності з ним. Це певною мірою стосується теорії державного управління, що акумулює весь масштабний досвід перетворення соціально-практичної сфери.

Значний досвід управління накопичений у теорії та практиці менеджменту і його необхідно запозичити як джерело досягнення специфіки державного управління. У таких його основних школах, як школа наукового управління, адміністративна школа менеджменту, школа людських відносин, концепція організаційної культури та деяких інших розкриті різні аспекти багатогранного процесу управління. Звернення до їх методологічних основ дасть можливість більш повно зрозуміти складний процес державного управління у різноманітності його проявів, визначити актуальність і цінність окремого підходу. Зрозуміло, що державне управління як об'єкт наукового дослідження є багатоплановим, поєднує складну сукупність соціальних чинників, а тому вимагає системності й конкретності наукового розгляду і творчих методів свого досягнення.

Контрольні питання

1. Відмінність методології дослідження від методології здійснення державного управління.
2. Характерні риси державного управління як процесу.
3. Вчинок як аналог державного управління.
4. Державне управління як свідомо-рефлексивний процес.
5. Державно-управлінське значення теореми Томаса.
6. Необхідність урахування суб'єктивного чинника в державному управлінні.
7. Принципи управління класичної (адміністративної) школи менеджменту.
8. Методологічне значення поділу панування М. Вебером на три чисті типи (легальне, традиційне і харизматичне).
9. Школа людських відносин: державно-управлінський аспект.
10. Психологічні аспекти державно-управлінського процесу.

2.4. Основні характеристики магістерської роботи з державного управління

Магістерська робота – це випускна, кваліфікаційна, навчально-наукова робота, завершує підготовку фахівця. Вона має бути самостійно виконаною й підсумовувати результати дослідження визначеної теми у логічно послідовній формі. Як кваліфікаційна робота, вона готується

з метою публічного захисту й отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора – продемонструвати вміння самостійно вести науковий пошук, вирішувати конкретні науково-дослідницькі завдання й захищати свою думку. Магістерська робота з державного управління повинна стосуватися теоретичних аспектів вирішення прикладних завдань цієї сфери, поглиблення розуміння теорії й практики управління соціальними процесами.

Для слухачів ЛРІДУ НАДУ при Президентові України підготовка магістерської роботи має за мету:

- продемонструвати цілісне засвоєння теоретичних і практичних знань програми підготовки магістрів державного управління та їх застосування для вирішення конкретних проблем управління;
- розкрити вміння використовувати методології наукового пошуку у сфері державного управління та місцевого самоврядування;
- виявити володіння науковим стилем мислення – фіксувати проблеми управління, знаходити оптимальні шляхи їх вирішення через висування гіпотез, її верифікацію й логічне підтвердження, доведення тощо.

На сьогодні сформуватись більш-менш уніфіковані вимоги до магістерської роботи, зокрема до її структури. Магістерська робота має обов'язково вміщувати такі елементи, як вступ, розділи і параграфи основної частини, висновки, список використаних джерел. За необхідністю на початку роботи надається перелік умовних позначень, термінів, скорочень, а в кінці – додатки. Обов'язковими для дотримання є вимоги щодо оформлення титульних аркушів, змісту тощо. Більш детально про вимоги до оформлення роботи можна прочитати у методичних рекомендаціях, підготовлених Я. Маликом та А. Чемерисом [17].

Особливу увагу потрібно звернути на вступ, що є своєрідною візитною картою роботи, демонструє рівень усвідомлення автором здійсненого дослідження, фіксує його основні висновки. До важливих характеристик магістерської роботи, що чітко фіксується у вступі належать:

- актуальність теми;
- огляд наукової літератури з тематики роботи;
- визначення теоретичної і методологічної основи роботи;
- мета і завдання дослідження;
- об'єкт і предмет дослідження;
- отримані результати і їх наукова новизна;
- практичне значення результатів дослідження;
- апробація ідей, результатів роботи.

Вказані пункти є основними кваліфікаційними характеристиками магістерської роботи, що виконують функцію орієнтирів у процесі підготовки й оформлення дослідження. Тому для магістранта важливим є прагнення їх визначити на початку наукового пошуку та врахування й уточнення впродовж всього процесу роботи.

Актуальність (від лат. *aktualis* – дієвість) теми – це початкова частина вступу, що обґрунтовує доцільність саме роботи на цю тему для вдосконалення та розвитку науки та вдосконалення державного управління, місцевого самоврядування та політичних процесів.

Вона розкривається через висвітлення сутності проблеми дослідження, її соціально-управлінське значення для конкретного рівня практики та її перспективного розвитку тощо. Актуальність характеризує співвідношення між тим, що є відомим у визначеній сфері управління, і тим, що потребує дослідження.

Визначення актуальності є, водночас, і визначенням проблеми, що відтворює суперечність між дійсним (відомим) станом об'єкта дослідження і вимогами практики до його більш глибокого знання та ефективнішого функціонування. Проблемною називається ситуація, коли існуючого, усталеного знання недостатньо для пояснення нових явищ чи обґрунтування нових форм діяльності, а нове знання знаходиться у початковій стадії свого розвитку, є швидше здогадуванням, а не знанням. Проблема в науці – це знання про незнання, фіксація питання, на яке не має відповіді, але вона потрібна, оскільки і саме це питання, і відповідь на нього вимагає практика. Тому чітке формулювання проблеми має велике значення для теорії і для практики. **Постановка проблеми** значною мірою визначає стратегію наукового пошуку, адже для правильного формулювання проблеми потрібно чітко усвідомлювати межу між відомим і невідомим, головним і другорядним, можливим і неможливим.

У визначенні проблеми дослідження з питань державного управління можна йти від практики управління, її конкретних вимог, а можна відштовхуватися від існуючих у науковій літературі поглядів. Проте в будь-якому випадку обґрунтування актуальності теми базується на стані її розробки в літературі. Ступінь висвітлення проблем у вітчизняній та зарубіжній літературі розкривається автором через аналіз існуючих поглядів, рівня їх наближення до власної постановки проблем.

Огляд літератури має здійснюватись з метою встановлення висновку, що загальна тематика магістерської роботи є достатньо висвітленою. Проте пропонується автором аспект її дослідження

розкритий лише частково або не в тому ракурсі чи не по відношенню до діяльності вказаного об'єкту дослідження – установи управління. Якраз тому задекларована тема потребує подальшої розробки. Відсутність зазначеної логіки означає або, по-перше, що тема не висвітлена достатньо в літературі, або, по-друге, що вона вичерпана і не є актуальною. За обох цих умов дослідження теми роботи є проблематичним або втрачає сенс.

Мета магістерської роботи формується як бажаний кінцевий результат, досягненню якого підпорядковане все дослідження. Вона має відповідати назві роботи, фокусувати її актуальність і теоретичні передумови в напрямку очікуваного результату. Поставленої мети потрібно обов'язково досягти і тому кінцеве формулювання мети здійснюється на завершальному етапі дослідження, що не заперечує важливість попереднього визначення мети (як робочої) на його початку. Під час формулювання мети не доцільно підміняти її засобами або методами здійснення дослідження. Наприклад, поширеними помилками при визначенні мети є вживання термінів “обґрунтування”, “вивчення”, “аналіз” “розробка”, “дослідження” тощо. Мета дослідження конкретизується у завданнях, вирішення яких здійснюється у відповідних розділах і параграфах роботи. Завдання дослідження формулюються із урахуванням того, що вони повинні відповідати меті, бути обов'язково виконані і мати елементи новизни. Тому головне тут ретельність формулювань, акцентування уваги не на кількості, а на якості і досяжності їх виконання. Найбільш поширеною помилкою при формуванні завдань наукових робіт є їх надмірна масштабність, прагнення автора вирішити глобальні проблеми, “осягнути неосяжне”. Завдання наукового дослідження у сфері державного управління можуть бути як теоретичними, так і прикладними. Ефективним є їх поєднання. Конкретні завдання можуть формулюватися у вигляді переліку дій: “встановити”, “розкрити”, “з'ясувати”, “продемонструвати” тощо. Вирішення поставлених завдань, як і досягнення мети, фіксується у загальних висновках роботи.

Ще одним обов'язковим елементом відображення у вступі магістерської роботи є визначення об'єкта і предмета дослідження. **Об'єктом дослідження** є сукупність явищ, процесів і відношень сфери управління, що обрана для вивчення, зумовлює встановлену проблемну ситуацію і є джерелом необхідної для дослідника інформації. Наукове відтворення об'єкта дослідження є водночас і його диференціацією на **об'єктивну реальність** – ту частину об'єкта, що залишається недоступною для суб'єкта, випадає із поля його зору та слугує загальним фоном дослідницької діяльності, а також предмет

дослідження – ті грані об’єкта дослідження, що підлягають безпосередньому вивченню у цій роботі. Категорії наукового пошуку “об’єкт” і “предмет” співвідносяться між собою як ціле і частина. Важливою особливістю предмета є можливість впливати на нього, змінювати його властивості внаслідок його пізнання.

Стосовно сфери державного управління, то це означає, що, продукуючи нові знання про предмет, ми водночас поглиблюємо наше розуміння, а отже починаємо по-іншому взаємодіяти з ним. Іншими словами, **предмет дослідження** – це частина об’єкта, що може бути вдосконалена і стосовно якої можна висловлювати рекомендації.

До основних характеристик магістерської роботи належить **наукова новизна** отриманих результатів. доцільно зауважити, що питання наукової новизни впливає із обов’язкової самостійності проведеного дослідження і є одним із найбільш складних та дискусійних питань. Формально наукова новизна коротко фіксується у вступі у вигляді чітких формулювань, що відтворюють головну ідею чи концепцію автора. При цьому потрібно показати відмінність отриманих результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни. Наприклад, “дістало подальший розвиток”, “застосовано у новій сфері”, “вперше здійснений аналіз” тощо. Ознака наукової новизни дає автору право на використання поняття “вперше” для отриманих ним результатів, що свідчить про відсутність їх у попередніх публікаціях. У науково-методичній літературі за критерієм наростаючої складності чи глибини пізнання прийнято виділяти три рівні наукової новизни:

- перший – конкретизація наукових знань, поширення їх на новий клас об’єктів;
- другий – доповнення відомих знань, знаходження їх нових граней;
- третій – докорінна зміна наукового знання, його якісне перетворення.

Зрозуміло, що магістерська робота може відповідати лише першому і, частково, другому рівню. Вона, як правило, є самостійним застосуванням існуючого знання до нового об’єкта дослідження або доповненням знання шляхом використання нових фактів, статистичних даних тощо.

Стосовно специфіки державного управління як прикладної науки, то це означає, що існує безкінечна кількість вдосконалення конкретної сфери чи ділянки (рівня управління) шляхом застосування загальнотеоретичних принципів, закономірностей, набутого досвіду тощо. У цьому контексті науковість зводиться до раціоналізації

управлінської діяльності, до формування методичних рекомендацій, впровадження яких у практику може суттєво вплинути на досягнення ефективних соціально-економічних результатів. Прикладами формування наукової новизни можуть бути такі висловлювання: “вперше здійснений аналіз”, “досліджено вплив... на ...”, “визначено чинники підвищення ефективності...” тощо.

Важливою складовою вступу і напрямом здійснення магістерської роботи є також розкриття практичного значення досягнутих результатів. Як правило, результати магістерської роботи можуть мати як теоретичне, так і практичне значення. Щодо практичного застосування теоретичних висновків, то треба пам'ятати, що вони можуть застосовуватися як більш глибоке розуміння складних управлінських проблем у процесі прийняття управлінських рішень, розкриття специфіки соціального розвитку тощо. Практичне значення висновків методологічного спрямування може полягати у їх використанні для підготовки нових нормативних документів, у процесі розробки проєктів і програм галузевого, регіонального чи загальнодержавного масштабу, в їх апробації на конференціях і “круглих столах”, у навчальному процесі тощо. **Практичне значення** магістерської роботи з дослідження сфери державного управління може виявитися у обґрунтуванні розвитку окремих видів управлінської діяльності, актуалізації окремих методів, засобів або ресурсів економічного, політичного чи соціально-політичного розвитку. Для робіт теоретичного і методологічного змісту публічна апробація результатів прирівнюється до їх практичного застосування.

Конкретними формами практичного втілення результатів магістерської роботи можуть бути такі:

- використання висновків дослідження в одній управлінській установі із зазначенням очікуваного економічного, соціокультурного чи адміністративного ефекту, можливостей подальшого застосування тощо;
- впровадження результатів роботи в навчальний процес з метою його поглиблення;
- включення матеріалів дослідження у програмні документи політичних сил та інших суб'єктів соціально-політичних процесів;
- використання висновків магістерської роботи у матеріалах інституцій різних рівнів управління.

Зрозуміло, що вказані впровадження доцільно підтвердити відповідними документами. Бажаною є і констатація економічного та соціального ефекту від впровадження результатів магістерської роботи, що оформляється відповідним актом. За наявності апробації висновків на

конференціях, публікацій з тематики дослідження, вони вказуються у кінці вступу із чітким зазначенням вихідних даних – дат, повних назв тощо.

На завершення вступу можна розкрити структуру роботи, надати перелік її структурних елементів, вказати обсяг тексту, джерел і додатків.

Зазначені тут пункти вступу є важливими етапами осмислення здійсненого наукового пошуку. Вони постійно супроводжують процес написання роботи, проте кристалізується він на завершальному етапі. Тому вступ, як правило, пишеться після завершення дослідження і написання основного тексту.

Основні етапи праці із підготовки і написання магістерської роботи можна подати у вигляді схеми (рис. 1).

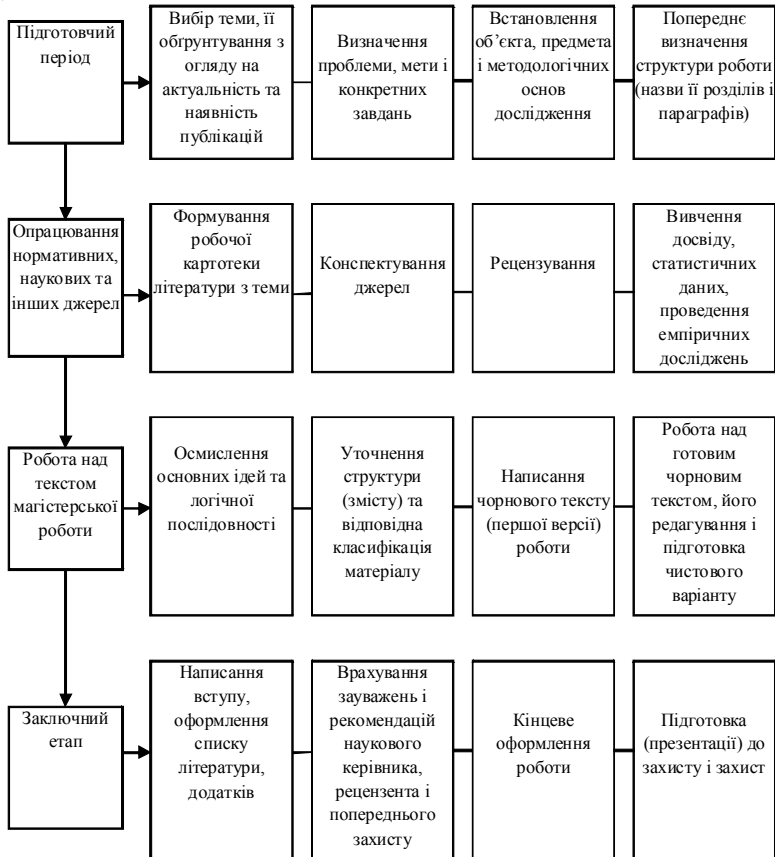

Рис. 1. Основні етапи підготовки і написання магістерської роботи

Успішність написання і захисту магістерської роботи забезпечується послідовним дотриманням вказаних тут рекомендацій, ретельним і творчим ставленням до свого пошуку з боку слухача. Проте потрібно знати не лише вимоги й правила, багато може дати й негативний досвід, вміння не допустити типові помилки.

Принциповим і досить розповсюдженим недоліком при написанні магістерських та інших наукових робіт є відсутність самостійності, що проявляється як **компіляція** або **плагіат**. Доцільно зазначити, що обидва терміни мають латинське походження і означають приблизно одне і теж – крадіжку. Відмінність полягає у тому, що компіляцією називається робота, складена (скомплектована) із декількох чужих праць без самостійного їх переосмислення чи опрацювання. А плагіат – це часткове або повне привласнення чужого твору. На сьогодні компіляція і плагіат базуються на використанні інформаційних технологій, що полегшує їх здійснення. Зрозуміло, що такі “запозичення” робляться свідомо, тому в науці сформована і діє система упередження й боротьби із подібним “новаторством”. У контексті моралі не існує жодного виправдання науковому злочинству.

Існує також низка помилок, які можуть бути допущені в процесі самостійного здійснення дослідження внаслідок недосвідченості автора. До таких типових помилок, що трапляється при написанні магістерських і кандидатських робіт, належать:

1. Назва теми сформульована абстрактно, не відтворює реальні можливості дослідження, не відповідає основній ідеї здійснюваної роботи.

2. Структура роботи, визначена у змісті-плані, не розкриває тему або не має логічної послідовності.

3. Актуальність теми вказана на рівні загальноприйнятих декларацій без вказівки на дійсну проблемну ситуацію і фактично підмінюється модою на певну тематику.

4. Мета дослідження чітко не визначена, не пов’язана із основною проблемою і не фіксує специфіку предмета дослідження.

5. Сформульовані завдання не відповідають поставленій меті, є або масштабнішими за неї, або значно вужчими.

6. Предмет дослідження визначений неточно, як правило відбувається зосередження на об’єкті управління (для прикладу – сфері освіти), замість розкриття процесу управління (управління сферою освіти).

7. Відсутній аналіз сучасних нормативних документів, вітчизняних і зарубіжних публікацій з тематики роботи або його рівень не відповідає вимогам, є поверховим і має вигляд анотованого списку.

8. Посилання на першоджерела здійсненні недбало і не в повному обсязі. Не дотримані вимоги державного стандарту щодо бібліографічного опису джерел у списку використаної літератури.

9. Основний зміст роботи не виявляє особливості здійсненого дослідження, його проблемність, авторське ставлення, перешкоди тощо.

10. Отриманий результат є абстрактним, не відповідає прикладному характеру науки спрямування управління і вказаній меті дослідження.

11. Сформульовані висновки на мають необхідного щодо основного матеріалу зв'язку, не відповідають поставленим завданням і не набули ознак рекомендацій.

12. Робота оформлена неохайно, не вичитана, має помилки і за цими формальними вимогами не відповідає рівню магістерського дослідження.

Дотримання важливих вимог до написання магістерської роботи, розкриття її основних змістовних і структурних характеристик, а також проведення належного дослідницького пошуку дасть змогу магістранту підготувати якісну кваліфікаційну роботу, що не лише забезпечить її захист на належному рівні, але й сприятиме оптимізації практики управління.

Контрольні питання

1. Вступ до магістерської роботи та його структура.
2. Актуальність і проблема магістерської роботи.
3. Особливості визначення предметного поля дослідження.
4. Наукова новизна та її висвітлення в магістерській роботі.
5. Практичне значення магістерської роботи.
6. Основні етапи підготовки магістерської роботи.
7. Зміст підготовчого періоду проведення наукового дослідження.
8. Робота з джерелами: їх види та специфіка опрацювання.
9. Змістовні й формальні вимоги до магістерської роботи.
10. Типові помилки при написанні й захисті магістерської роботи.

Література

1. Арно А. Логика или искусство мыслить [Текст] / А. Арно, П. Николь. — М. : Наука, 1991. — 407 с.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления [Текст] : кур. лекц. / Г. В. Атаманчук — М. : Юридична література, 1997. — 400 с.

3. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень [Текст] / М. Т. Білуха. — К. : АБУ, 2002. — 480 с.
4. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку / В. Бакуменко, В. Князев, Ю. Сурмін // Вісник УАДУ [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 11—27.
5. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества [Текст]. — М. : Искусство, 1979. — 424 с.
6. Гадамер Г.-Г. Истина і метод [Текст] : у 2 т. Т. 1: Герменевтика 1: Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. — К. : Юніверс, 2000. — 464 с.
7. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер [Текст] / М. Вудкок, Д. Френсис. — М. : Дело ЛТД, 1994. — 320 с.
8. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство [Текст] / Ю. Габермас ; пер. з нім. Анатолій Онишко. — Львів : Літопис, 2000. — 318 с.
9. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 2 : Методологія державного управління. — К. : НАДУ, 2011. — 692 с.
10. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки [Текст] / К. К. Жоль. — К. : Либідь, 2002. — 151 с.
11. Квіт С. М. Основи герменевтики [Текст] : навч. посіб. / С. М. Квіт. — К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2003. — 192 с.
12. Кезин А. В. Менеджмент: методологическая культура [Текст] / А. В. Кезин. — М. : Гардарики, 2001. — 269 с.
13. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень [Текст] / Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. — К. : ВД “Професіонал”, 2004. — 208 с.
14. Конституція України [Текст]. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
15. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень [Текст] / О. В. Крушельницька. — К. : Кондор, 2003. — 192 с.
16. Лук’янець В. С. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури [Текст] / В. С. Лук’янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. — К. : Наукова думка, 2000. — 341 с.
17. Малик Я. Й. Магістерська робота: методика написання, правила оформлення і порядок захисту [Текст] / Я. Й. Малик, А. О. Чемерис. — Львів : ЛІДУ УАДУ, 2002. — 48 с.
18. Мескон М. Х. Основы менеджмента [Текст] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. — М. : Дело, 1992. — 702 с.

19. Методологія державного управління [Текст] : словн.-довід. / уклад. В. Д. Бакуменко. — К. : Вид-во УАДУ, 2004. — 196 с.
20. Пути формирования нового знания в современной науке [Текст]. — К. : Наукова думка, 1983. — 231 с.
21. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі [Текст] / І. С. П'ятницька-Позднякова. — К. : ЦУЛ, 2003. — 116 с.
22. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець. — К. : Вища школа, 1995. — 614 с.
23. Селье Г. От мечты к открытию. Как стать ученым [Текст] / Г. Селье. — М. : Прогресс, 1987. — 286 с.
24. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень [Текст] / Г. С. Цехмістрова. — К. : Вид. дім “Слово”, 2003. — 240 с.
25. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності [Текст] : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. — 4-е вид., випр. і доп. — К. : Знання, 2004. — 307 с.

Розділ 3

Особливості наукового пізнання державно-управлінського процесу

3.1. Державне управління як система суспільно-владних відносин

Сутність демократичної держави проявляється у багатоманітності явищ, структур та функцій, що перебувають у тісному взаємозв'язку і становлять певну цілісність. Традиційно таку цілісність прийнято розглядати за допомогою поняття “система” або системного підходу, що ґрунтується на теорії систем (Л. Бергаланфі) і виник у ХХ ст. із метою формалізованого відтворення сучасних процесів взаємозв'язку у природі і суспільстві. Система (із грец. – організована цілісність, сукупність взаємозв'язаних елементів) – це єдність компонентів (підсистем), що перебувають у відносинах взаємовпливу і створюють певну цілісність. Така цілісність набуває нових якісних властивостей, що не характерні для окремо взятих частин і визначається поняттям “емерджентність”. Ця нова якість, що утворюється від узгодженого поєднання частин, внаслідок чого отримується корисний результат, є сутнісною ознакою системи та її вирізнення від простого набору частин – сукупності, конгломерату тощо. Завдячуючи такому поясненню, теорія систем набула широкого застосування при вивченні природних, технічних і соціальних процесів. Її загальні характеристики можна сформулювати так:

- система складається із частин, компонентів чи елементів, що є невіддільними від неї і, як відносно самостійні, можуть бути окремою системою;

- кожна система є чітко визначеною за своєю структурою, тобто її елементи перебувають у стані організаційного і функціонального взаємоузгодження та підпорядкованості цілому. Це також означає, що будь-який елемент управління “є вписаним через групу однозначних елементів в систему онтологічних елементів державного управління” [2, с. 28] і містить у собі значний вплив цілісної системи, відтворює в своїх проявах її інтегруючі характеристики;

- щодо своїх елементів, система має нову цілісну якість, яка досягається інтегрованістю всіх складових у єдиний організм, який функціонує за власними правилами і у заданому часі та просторі;

- внутрішня інтегрованість системи забезпечує їй можливість відносно сталого існування в постійно змінному середовищі. Остання

умова змушує систему реагувати, пристосовуватися до зовнішніх змін, адаптуватися до них частковою трансформацією внутрішніх функцій тощо;

- кожна система має власне призначення (місію) і продовжує його виконувати попри значні внутрішні зміни – від зародження до руйнування. Це призначення відіграє роль своєрідної основи існування системи і проявляється в її прагненні до самозбереження. Часові межі існування системи визначаються як можливим виконанням її призначення, так і недосконалим рівнем інтегрованості та організованої взаємодії елементів, а також руйнівним впливом середовища;

- ефективність функціонування системи є виявом її внутрішньої організованості, що досягається оптимальним поєднанням сталості і динамічності її структур та інтеграційних і диференційних тенденцій.

Загалом, необхідно зазначити, що будь-якій системі як відносно самостійному утворенню дійсності властиві інтегрованість, структурованість, функціональність, що в єдності забезпечують самодостатність і сталість існування. Ці загальні характеристики стосуються всієї множини природних і соціальних, уможливлених і реальних систем і можуть бути основою розгляду державного управління як особливої соціально-управлінської системи.

Відомий російський теоретик державного управління Г. Атаманчук за допомогою системних характеристик розкриває суб'єкт-об'єктні управлінські відносини і водночас констатує, що система державного управління, своєю чергою, складається із трьох підсистем – суб'єкта управління, суспільства та їх взаємодії [2, с. 27]. Окрім того, складність і динамічність практики державного управління відтворюється автором у фіксації загального і детальнішого значень досліджуваної системи, а також її поділ на “системи” онтологічних і гносеологічних елементів. Тут доречно зазначити, важливість системного охоплення реально діючих чинників і їх суб'єктивних уявлень як “єдиної взаємозумовленої конструкції (об'єктивної системи)” [2, с. 30]. Доречно зауважити, що у цьому контексті неправильно буде акцентувати увагу на об'єктивних чи організаційних конструкціях системи, а “уявленням” про систему (а також ідеям про її трансформації) відводити другорядну роль.

Також необхідно фіксувати два аспекти розуміння державного управління як системи. По-перше, йдеться про часткове значення системи, де детальніше розуміння обмежує її власне організаційними структурами державного управління і виводить за її межі об'єкт впливу – суспільство і всю багатоманітність його проявів як ширшої

системи. По-друге, необхідно враховувати загальносоціальний контекст державного управління, коли воно можливе лише як частина (елемент) соціальної системи. Отже, взаємодія суспільства й держави може бути описана як інтеракція системи і підсистеми, з усіма доповнюючими наслідками, тобто розумінням держави як залежної від суспільства підсистеми. Таким чином, розкриття системності державного управління повинне здійснюватися із урахуванням його невіддільності від цілісних і більш загальних соціальних характеристик, а також через виявлення складного переплетення об'єктивно-суб'єктивних зв'язків, їх взаємопопосередкувань тощо.

Конкретне значення системи державного управління орієнтує на встановлення логіки зв'язку між усіма її компонентами, що передбачає єдину методологічну основу. Проте тут теж можуть бути свої особливості, які насамперед визначаються форматом розгляду державного управління або віднесенням до нього всіх трьох гілок влади чи лише виконавчої. Останню думку підтримують автори Н. Нижник і О. Машков, стверджуючи, що державне управління – це “підзаконна діяльність органів виконавчої влади, спрямована на практичну організацію нормального життя суспільства і забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов для їх матеріального, культурного та духовного розвитку” [19, с. 6]. До того ж, наголошується, що йдеться про державне управління у вужчому розумінні “як вид державної діяльності”, що, окрім органів виконавчої влади, включає діяльність “всього апарату державного управління, в тому числі з обслуговування законодавчої і судової гілок влади” [19, с. 9]. Як бачимо, тут можна фіксувати значну умовність такого надмірно “вузького” трактування державного управління, коли апарат належить до нього, а сам його орган ні. Також існує внутрішня суперечність цього звуженого формату трактування державного управління, що позбавляє його участі у формуванні цілей трансформаційних впливів на суспільство, а це означає втрату самої суті управління. З огляду на це, управління на державному рівні з необхідністю включає діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади як єдиної, взаємодоповнюючої системи, що виконує важливе соціальне призначення гарантування стабільності і розвитку суспільства. А виконавча гілка влади цілком може бути пояснена як одна із підсистем складнішої системи державного управління. Таким чином трактована система державного управління втрачає свою характеристику “підзаконна”, оскільки її частина – законодавча гілка влади – є суб'єктом законотворення. Тому не випадково основою діяльності державного управління як системи продукування і виконання законів і програм

соціального розвитку визнається право. Так, П. Надолішній визначає систему державного управління як цілісну, організовану “на єдиній правовій основі сукупність інститутів, функцій, відносин, процесів, принципів і методів управління суспільним розвитком” [18, с. 37]. Змістовно важливим у цьому визначенні є поєднання декількох взаємодоповнюючих підходів, що дає змогу відтворити динамічну цілісність державного управління з огляду на його методологічну послідовність (“єдина правова основа”), структурну єдність (“сукупність інститутів”), функціональну узгодженість та процесуальну динамічність. Адекватне розуміння складної системи державного управління можливе на шляху поетапного застосування вказаних підходів і зведення отриманих фрагментів у єдиний формат. Структурний підхід із необхідністю фіксує багаторівневість організаційних елементів (окремих інститутів) державного управління, з ієрархічно вибудованими відносинами між ними та чітко визначеними сегментами відповідальності. Зрозуміло, що йдеться про три гілки влади, з властивим їм поділом на центральні, регіональні та місцеві підрозділи. Системно-структурне розуміння державного управління, виокремлення й узгодження з ним місцевого самоврядування є предметом постійної уваги теоретиків і практиків державного управління, про що може свідчити проблемність здійснення адміністративно-територіальної реформи.

Окрім визначення структури органів та їх функціональних зв’язків, до особливих ознак системи державного управління належить безпосередній зв’язок із життєдіяльністю людини, що виявляється, по-перше, у опосередкованості об’єктивно існуючих станів цієї системи попередньою діяльністю, по-друге, у тому, що діяльність людини є основним чинником розвитку цієї системи. Тому система державного управління з необхідністю характеризується такими рисами, як:

- причетність до процесу державного управління значної кількості людей з властивими їм різними інтересами;

- наявність різного рівня усвідомлення цих інтересів та відтворення їх у відповідних намірах, прагненнях, цілях, мотивах, що кристалізується в суб’єктивній довільності ставлень різних учасників до об’єктивного процесу (у науковому варіанті ця риса визначається як стохастичність змін);

- необхідність інтегрувати вказану суб’єктивну багатоплановість у легітимний процес загальної справи, у конкретику управлінських рішень і дій.

Зазначені риси закономірно наповнюють розуміння складної системи державного управління людинознавчим контекстом,

вимагають окремого, не обмеженого рамками загальної методології систем, підходу. Також важливо зауважити, що наукове дослідження має бути зорієнтоване на вивчення системного, структурно і функціонально складного об'єкта та передбачає адекватність відтворення всіх його взаємозв'язків. Можна також констатувати, що представлений раніше розгляд історії становлення поглядів на сутність державного управління показує відтворення його системної суті у широкому загальносоціальному значенні.

Сучасний цивілізаційний розвиток все повніше стверджує цілісне системне визначення суспільно-владних відносин, їх взаємозалежність і взаємодоповнення. Тому на державне управління в міру розвитку демократії все більший вплив здійснює суспільство, його громадянські інститути, вільні політичні вибори тощо. У цьому контексті можна стверджувати, що система державного управління є не просто елементом широкої соціальної системи життєдіяльності та управління, але визначальним елементом, який забезпечує її стале існування, формує загальні цілі розвитку і впливає на інші елементи загальносоціальної системи. У структурі останньої теж можливий поділ на систему чинників, орієнтованих на організацію всіх інших елементів на зміну і перевернення існуючого стану та чинників стабільності, дезорганізації та занепаду. Власне боротьба вказаних двох тенденцій є сутнісною суперечливою основою необхідності існування й важливості функцій державної влади.

Особливе місце державного управління в системі соціального управління визначається його впливом на все суспільство, адже держава є публічною і легітимною (нормативно вираженою) владною силою суспільства. Владний вплив полягає у тому, що люди в силу примусу або добровільно (на основі усвідомлення матеріальних, соціальних та особистісних потреб) визнають верховенство спільної волі, кристалізованої в нормах, законах і, відповідно до їх вимог, діють та будують своє життя.

Держава як суб'єкт управління визначається у своїх цілях не так власним бажанням перспектив розвитку, як волею загалу, громадськості, що акумулює бачення та воління й висловлюється у підтримці курсів певних політичних сил. У цьому контексті державне управління необхідно розглядати принаймні у двох площинах – як сферу людської діяльності із властивими їй характеристиками та як соціальний інститут. Останній об'єктивно структурується (інституалізується) і володіє спільними для всіх соціальних утворень властивостями, зокрема:

– поєднання глибинної суті й відносної (часто позірної) видимості або формальної структурованості – формальних і

неформальних відносин у всіх гілках та всіх рівнях державного управління;

- внутрішня неоднорідність аж до суперечностей і конфліктності, що, за умови єдиної інтегруючої політичної волі, може стати засобом розвитку;

- можливість багатовекторності розвитку, відсутність єдиних і однозначно визначених критеріїв позитивних змін;

- невід’ємність людського чинника і, відповідно, людського (гуманітарного) виміру інноваційних змін.

Широке, соціальне значення державного управління зумовлює розгляд його як складової частини стохастичної системи соціальних зв’язків, впливів, де в межах однієї ситуації існують угруповання з різними (аж до протилежних) інтересами й бажаннями, а тому діють різні вектори змін. Власне тут ми зіштовхуємось із необхідністю доповнити структурний зріз динамічним або процесним, системна цілісність якого вимагає фіксувати основні етапи здійснення державного управління.

Якщо на основі зазначеного про системно-соціальну сутність державного управління зафіксувати основні його характеристики, то будемо мати такий ряд:

- підпорядкованість державного управління загальній соціальній системі, його роль елемента, що має власну складну системну будову;

- призначення державного управління як інституту соціального цілепокладання в єдності його функцій визначення й реалізації цілей розвитку суспільства;

- функціонування системи “суспільство – влада” здійснюється як розгорнутий у часі спіралеподібний процес, що включає декілька етапів;

- обов’язковим етапом цілепокладаючого державно-управлінського процесу є свідоме опосередкування реального стану умоглядною (в ідеалі – науково обґрунтованою) картиною належного майбутнього;

- здійснення організаційного впливу (звернення) державного управління на суспільство з метою залучити його до виконання поставлених цілей.

Розгляд державного управління як підсистеми соціального розвитку вимагає констатації того незаперечного факту, що, попри цей вид управління, у суспільстві діють інші суб’єкти управління, до яких належать:

- опозиційні до чинного режиму (а не до більшості у парламенті) політичні сили, з їх ідейним впливом на частину громадян;

- підприємницькі та корпоративні об'єднання, їх лобістський вплив та механізми ринкової конкуренції;
- традиційні спільноти громадян – сім'я, релігійна конфесія, громада;
- недержавні об'єднання та організації громадян неприбуткової сфери – професійні товариства, клуби тощо.

Особливим сегментом системи державного управління є органи місцевого самоврядування, що здійснюють легітимно-владну функцію впливу на територіальні громади, а, з іншого боку, трактуються як “право територіальної громади – ... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України” [15, ст. 140]. Закономірно, що віднесення місцевого самоврядування до підпорядкованого елемента системи державного управління чи до чинника загальносоціального управління залежатиме від того, яку із частин (державницьку чи громадівську) із “двоякої сутності самоврядування” [7, с. 33] ми вважатимемо за основну.

Із урахуванням того факту, що, згідно із Конституцією України, первинним суб'єктом місцевого самоврядування вважається територіальна громада, можна стверджувати, що громадівська думка є домінуючою, а тому місцеве самоврядування потрібно зарахувати до чинників загальної соціальної системи управління. На користь такого розуміння працює і віднесення до відання місцевого самоврядування різних форм безпосередньої участі мешканців у створенні та функціонуванні будинкових, вуличних, квартальних та інших органів самоорганізації, що діють на постійній та тимчасовій основі і покликані вирішувати місцеві справи. Проте в контексті широкого трактування системи державного управління, що включає всі гілки влади, а також враховує її комунікативну та гуманістично спрямовану сутність, доцільно фіксувати відсутність будь-якого протиставлення місцевого самоврядування та державного управління. Власне посилення ролі громадянського суспільства, його демократичного впливу на сучасне врядування буде сприяти нівелюванню їх відмінностей та утвердженню їх спільного призначення.

Отже, необхідно констатувати, що державне управління має всі ознаки системи, оскільки складається із значної кількості взаємоузгоджених елементів, володіє якісною, емерджентною цілісністю щодо них та проявляє здатність до саморегуляції. Системне визначення державного управління дає змогу більш послідовно розглянути його структуру, зрозуміти функції окремих ланок управління як здійснення його єдиної сутності. Водночас доцільно

наголосити, що соціальна детермінованість державного управління, його інтерактивна сутність зумовлює його розгляд як частини більш широкої соціальної системи. Системно-динамічне здійснення державного управління вимагає застосування до нього особливих методологічних підходів, що допомагають розкрити діалектику його розвитку. Врахування ролі суб'єктивних, особистісних чинників у здійсненні державного управління можливе за рахунок розуміння цілісної, наскрізної єдності управлінського процесу, дослідження системної єдності мотивів, цілей та відповідних їм засобів.

Системність або складність і соціальна багатоплановість державного управління для його адекватного наукового дослідження вимагає використання вельми складних методологічних підходів. Саме до таких належить системний підхід або системний аналіз, що використовує наукові положення теорії систем. На сьогодні системний аналіз широко використовується у менеджменті та в дослідженні державного управління для пояснення логіки зв'язку їх структурних елементів. Зазначене вище свідчить, що основними вимогами системного аналізу державного управління є такі, як:

- розглядати державне управління в усій сукупності його компонентів;
- фіксувати зв'язок і залежність системи державного управління від ширшої соціальної системи;
- урахувати складну (системну основу) окремих елементів державного управління;
- розкривати системність державного управління як динамічний процес діяльності та трансформацій.

Системність державного управління може бути продемонстрована також за допомогою декількох взаємодоповнюючих підходів, правомірність яких впливає із багатоплановості об'єкта дослідження. До таких підходів належать: сутнісний, діяльнісний, інституційно-структурний, структурно-функціональний, культурологічний, парадигмальний тощо.

Послідовне проведення системного аналізу державного управління закономірно переростає у процес розкриття його діалектичної суті, що вимагає включення такого чинника розвитку, як діяльність всіх його суб'єктів. У цьому контексті важливо звернути увагу на синергетику або синергетичний аналіз, що є логічним продовженням системного аналізу. Синергетичний підхід фіксує значну невизначеність, нелінійність і різновекторність змін у державно-управлінському процесі, що гостро ставить проблему поєднання

зусиль всіх учасників. Тому одним із важливих завдань державного управління є поєднання цих зусиль, скерування їх в єдине русло соціально необхідної діяльності. Результатом такої цільової ідентичності стає синергетичний ефект – спільний результат, що якісно перевищує окремі зусилля учасників та максимально відповідає можливостям розвитку суспільно-управлінської системи.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність поняття “система” та його значення для державного управління.
2. Основні характеристики системи державного управління.
3. Поясніть взаємовідносини держави й суспільства у форматі системних визначень.
4. Структура системи державного управління, елемент системи як окрема підсистема.
5. Особливість державного управління як соціального інституту.
6. Система державного управління як процес.
7. Державне управління як система дій різних суб’єктів.
8. Системний аналіз державного управління, його основні елементи.
9. Синергетичний підхід, його основні елементи.
10. Синергетичний ефект та шляхи його досягнення засобами державного управління.

3.2. Об’єктивна даність і методи її пізнання в ДУ

Кожна наука відрізняється одна від іншої низкою параметрів, до яких, насамперед, належать: предметне поле, сукупність методів і способів дослідження, досягнуті результати (специфіка знання) та соціальна значимість. Звичайно, можна фіксувати й інші властивості тієї чи іншої науки (історія становлення тощо), проте названі характеристики дають змогу досить повно зрозуміти особливість кожної галузі знань та виокремити її з множини інших. Це дуже важливо для соціально-гуманітарної сфери, де розмежування об’єктів дослідження різних наук є досить умовним. Для прикладу досить навести такі науки, як політологія, конфліктологія, менеджмент, соціологія, соціальна психологія тощо. Зрозуміло, що вони відрізняються лише аспектом або гранню, з боку яких вони розглядають свій предмет дослідження – складну сукупність постійно змінюваних суспільних відносин. Ще складніше провести відмінність наук за іншими параметрами, адже методи пізнання є, здебільшого,

загальнонауковими. Водночас всі чітко розрізняють специфіку кожної науки, її особливий соціальний статус. Важливою підставою такого розрізнення є послідовна фіксація специфічного для кожної науки предмета дослідження.

Об'єктивна даність – це сукупність явищ, подій, процесів, що не просто існують як об'єктивна реальність, але які певною мірою здійснюють вплив на подальший перебіг подій, зумовлюють управлінську діяльність. Це обставини, на які управлінці обов'язково повинні зважати, щоб досягнути успішного результату. Вони відіграють роль аксіом подальших міркувань теоретика чи практика управління, прийняття управлінських рішень тощо. Основною формою відтворення об'єктивної даності є факти. Для науки державного управління, як і для більшості наук, існує проблема встановлення достовірності фактів. Вона ускладнюється тим, що поняття “факт” має подвійне значення. По-перше, факт – це подія, річ або її властивість, що дійсно існує (відбулася) в об'єктивній реальності. По-друге, факт – це констатація об'єктивної даності в свідомості людини за допомогою просторово-часових визначень. У цьому значенні закономірною буде дефініція факту як “конструкту реальності в термінах свідомості” [17, с. 54]. Дослідження у галузі державного управління має справу із фактами соціального життя, які, окрім свого матеріального носія (субстрату), несуть в собі значення діяльнісного (ідеального) опосередкування. Для прикладу, проведення процедури тендерної закупівлі чи встановлення факту порушення фінансової дисципліни існують у конкретно визначеному часі і просторі (тут і тепер). Водночас їх наявність із необхідністю доповнюється сукупністю соціальних знань і ставлень (про дотримання юридичних вимог, про відповідність моральним нормам тощо). Отже, соціальні факти мають ідеальне значення (зміст), що є інтерсуб'єктивним – залежить від домінуючої інтерпретації. Остання далеко не завжди співпадає з об'єктивною, безумовною даністю факту. Для прикладу, безсумнівний факт крадіжки колгоспного майна, як правило, виправдовувався мораллю радянського періоду.

Проблема адекватності здійсненого в соціально-управлінській сфері дослідження предметній даності ускладнюється тим, що дослідник постійно присутній і не може повністю нівелювати свої ставлення, уникнути своїх оцінних суджень. Як фіксувалося раніше, методологією врахування суб'єктивних інтерпретацій у дослідженні суспільно-гуманітарних процесів є **герменевтика**. У ній розроблені способи встановлення об'єктивного сенсу, тобто спільного (інтерсуб'єктивного) значення подій. Іншими словами, суспільний процес сприйняття

конкретних подій завжди вмонтований у загальне їх пояснення, як правило, у контекст домінуючих визначень і ставлень. Інтерсуб'єктивна інтерпретація наявного стану не обов'язково є позитивною для подальшого розвитку, вона може мати деструктивне значення. У політичній дезінформації, зокрема в інформаційній війні, досить часто використовується методологія герменевтики, коли факти не просто спотворюються, але й трактуються в хибній системі координат.

Конструктивний формат герменевтичної інтерпретації предметної даності в державному управлінні полягає у вмінні за наявними проблемами, труднощами й негараздами побачити наростаючі можливості, відкрити скриті ресурси тощо.

Інтерсуб'єктивне значення подій і фактів дійсності (в силу розбіжності інтерпретацій) не може бути надійною основою результативного державного управління. Тому важливо ґрунтуватися на більш виваженій емпіричній базі, яка об'єктивніше репрезентує наявний стан речей. З цією метою в науковому дослідженні галузі державного управління використовується весь методологічний потенціал сучасної науки, а також враховується специфіка цієї галузі, що частково була розкрита в попередньому підрозділі. **Об'єктивна даність** в науці державного управління визначається низкою термінів, серед яких доцільно, насамперед, фіксувати “предметне поле”, “об'єкт”, “предмет”.

Їх розкриття досягається за допомогою **емпіричних методів** дослідження. У природничих науках до таких методів належать спостереження, експеримент, вимірювання тощо. У науці державного управління ці типові методи далеко не завжди виконують основну роль, оскільки не обов'язково репрезентують апробоване знання та не позбавлені елементу інтерпретаційної суб'єктивності.

У цьому контексті завдання наукового дослідження полягає у чіткому відокремленні суб'єктивно оціночних тверджень від істинних, що репрезентують реальний стан справ. Для цього в сучасній методології наукового пізнання прийнято використовувати, насамперед, описовий (наративний або іконографічний) метод. Перевагами його є наочність, очевидність, доступність тощо. Проте існує безліч прикладів, коли “загальновідома очевидність” виявлялася міфом, помилкою чи політичним популізмом. Тому в державному управлінні, як і в кожній науці, факти прийнято перевіряти та існує згальноприйнята процедура їх перевірки – **верифікації** (лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю). Позитивне значення верифікації зумовлене тим, що за її допомогою здійснюється спрощення теоретичних

положень науки, надання їм форми простих суджень; співставлення останніх із фактами та встановлення відповідності (невідповідності) суджень фактам.

Відповідно поняття верифікації означає процес встановлення істинності наукових тверджень шляхом їх емпіричної перевірки. Найпростішими формами такої перевірки може бути:

- повторюваність фактів і подій;
- існування не одного, а двох і більше джерел інформації;
- спростування протилежного твердження, демонстрація його абсурдності тощо.

Метод верифікації широко застосовується в державному управлінні для підтвердження чи заперечення робочих гіпотез, що висувуються у процесі прийняття управлінського рішення та моделюванні організаційної діяльності.

Як правило, описовість має доповнюватися системністю, тобто застосуванням певного критерію вибору послідовності у відтворенні подій чи явищ. Важливо також, щоб критерій не виявляв можливої упередженості дослідника в упорядкуванні фактів, а тому він має бути зовнішнім або безвідносним до якостей предмета. Типовим прикладом такої неупередженої систематизації є часова послідовність подій. Дійсно, історична послідовність фіксується однозначно і рідко може викликати сумніви чи заперечення. Проте навіть підтверджені історією факти можуть ставати предметом різних (навіть протилежних) інтерпретацій, а адекватне їх розуміння піддаватися сумнівам.

Вимога об'єктивності у ставленні до державно-управлінської інформації орієнтує на використання тих джерел, що мають інституційно визнаний статус. До них належать статистичні та звітні дані, економічні показники, результати соціологічних опитувань, інформація аналітичних центрів, офіційно встановлені факти, моніторингові висновки тощо. Так, використання офіційних інформаційних джерел, насамперед статистичних даних, може забезпечити отримання досить об'єктивної інформації, оскільки тут надаються та враховуються звіти підприємств й організацій тощо. Необхідно пам'ятати, що статистичні дані – це показники, які отримані за допомогою потенціалу відповідної науки. **Статистика** – це галузь знань, що досліджує можливості кількісного вимірювання різноманітних суспільних явищ у числовій формі. Треба зауважити, що термін “статистика” (від лат. Status – стан справ) започаткував німецький вчений Готфрід Ахенваль у 1746 р., запропонувавши замінити університетський курс “Державознавство” на “Статистику”.

Попри значну претензійність цієї пропозиції, вона фіксує важливу функцію держави – обліковувати все, що в ній існує. Відповідно, з давніх часів здійснювався облік майна, перепис населення, порівнювався військовий потенціал держав тощо. Сучасна статистика розробляє методологію фіксації та аналізу емпіричних даних, використовує низку методів, зокрема: масові спостереження, балансовий метод, метод середніх величин, графічний метод та деякі інші. За їх допомогою встановлюються числові показники певного класу явищ, здійснюється їх порівняння. Статистичні дані, як правило, фіксують сутнісну ознаку явищ чи процесів і враховують її значення для подальших змін. Такі показники є, насамперед, кількісними, проте вони вказують також на якісну спорідненість предметів. Іншими словами, за числовими даними статистики простежується їх класифікуюча функція. Важливим для наукового дослідження є також те, що за умови фіксації кількісних ознак однорідних об'єктів впродовж певного часу можна встановити вектор змін досліджуваних явищ.

Важливу роль у забезпеченні наукового дослідження і практичного здійснення державного управління об'єктивними даними відіграють **економічні показники**. До них належать низка даних, що мають кількісні виміри, безпосередньо зв'язані з економікою та репрезентують її об'єктивний стан, а саме: валютний курс, ВВП, обсяг бюджету, платіжний баланс, продуктивність праці, процентні ставки, рівень безробіття, рівень оплати праці, середня заробітна плата, темпи інфляції, частка ВВП в доларах США на одну особу в рік та багато інших. Міжнародні моніторингові організації використовують деталізованіші показники, що здатні висвітлити детальніше характеристики, порівняти динаміку розвитку різних країн, розкрити наростаючі тенденції змін. Серед таких індикаторів можна виділити такі: “рівень інвестиційної привабливості”, “індекс людського розвитку”, “міра корумпованості”, “співвідношення мінімальної і максимальної зарплат бюджетників” тощо.

Уважне ставлення до економічного стану об'єкта управління, до його потенційних можливостей, є необхідною передумовою результативного управління не тільки у виробничій сфері. Економічні показники значною мірою визначають можливості розвитку будь-якої сфери суспільства, а тому виконують важливу функцію детермінації державно-управлінських рішень. Водночас не можна забувати, що економічні показники, як і вся об'єктивна даність, можуть видозмінюватися залежно від використовуваної методики їх обліку. Як правило, це означає, що економічні показники зазнають

концептуального корегування або набувають контекстної (герменевтичної) інтерпретації. Приклади такого “причитування” економіки досить часто демонструють представники парламентської більшості та опозиції.

Важливе значення для теорії та практики державного управління мають **соціологічні дані**. Тому необхідно відзначити, що соціологія – наука про суспільство як цілісну систему та її окремі елементи, що має теоретичний та емпіричний напрям розвитку. Останній органічно продовжує позитивістський підхід засновника соціології О. Конта і зводиться до вивчення безпосередніх даних соціуму. А здійснювані впродовж тривалого часу емпіричні констатації стану суспільства (збір даних, різні обстеження) сформували досить продуктивний методологічний інструментарій дослідження.

Збір соціологічних даних здійснюється за допомогою таких основних методів, як спостереження, опитування, тестування, аналіз документів тощо. Ці методи можуть бути спрямовані на виявлення об’єктивної даності (перепис населення, кількісні показники його окремих груп тощо) та змісту громадської думки (оцінок і ставлень до певних подій). Найпростішим методом соціологічного дослідження є спостереження – організоване і цілеспрямоване відображення суспільного буття у різних його проявах (звичаї, традиції, соціальні відносини, спосіб життя, норми поведінки тощо). Спостереження орієнтоване на досягнення пізнавальної мети, ґрунтується на певній концепції (ідеї) та використовує фіксовані засоби. Воно має ту перевагу, що відтворює об’єкт спостереження в його безпосередніх формах прояву, оскільки в цьому випадку суб’єкт не змінює спосіб проходження соціальних процесів. Спостерігати останні можна відкрито й приховано, способом зовнішнього і включеного позиціонування суб’єкта. Своєрідним варіантом спостереження є телевізійні репортажі (за винятком коментарів) із місця подій. Наявність пізнавальної мети в спостереженні може доповнюватися авторською інтерпретацією (див. герменевтика), що має тенденцію до упередженості та суб’єктивізму.

Досить поширеним методом вивчення громадської думки є опитування, що проводиться у формі анкетування та інтер’ю. Опитування здійснюється за допомогою анкет, зміст яких спрямований на розкриття певної проблеми. Велика кількість питань дає змогу відокремити помилкові, випадкові та упереджені судження респондентів і зафіксувати середньостатистичні показники, що досить вірно відтворюють реальний стан. Треба пам’ятати, що логіка побудови

питань в анкеті має відповідати меті дослідження і сприяти перевірці (підтвердженню чи спростуванню) робочої гіпотези дослідження. Точність отримання об'єктивної інформації шляхом анкетування залежить від:

- чіткості сформульованої мети і робочої гіпотези дослідження;
- анонімності відповідей респондентів;
- конкретності і вичерпності питань анкети;
- кількісного масиву опитування (передові методики обмежуються 1,5 – 2 тисячі осіб для достовірних відомостей про все населення країни);
- репрезентативності вибіркового масиву (представництво всіх можливих соціальних груп).

Ще один метод емпіричного дослідження в соціології – **експеримент** характеризується тим, що суб'єкт впливає на об'єкт, видозмінює його в потрібному напрямку. У соціології експерименти, як правило, проводяться на мікрорівні, щодо окремих елементів суспільства. У контексті державного управління експеримент можливий як здійснення пілотного проекту. Останнім часом такий проводився в медицині для виявлення ефективності нових форм організації медичного обслуговування.

Загалом потрібно наголосити, що соціологічні дані виконують важливу функцію емпіричної основи прийняття управлінських рішень та сприяють підвищенню ефективності державного управління.

Емпіричні методи дослідження об'єкта поєднуються в **моніторингу** (англ. monitoring – спостереження, відслідковування) – постійному відстеженні деякого процесу з метою виявлення його якісних ознак і відповідності його змін попереднім припущенням [9 с. 396]. За допомогою моніторингу здійснюється системне вивчення об'єкта та інформаційна підтримка прийняття управлінського рішення. Моніторинг є об'єднуючою методикою емпіричного дослідження і включає описові, статистичні, соціологічні та інші методи. Поряд із вказаними методами, він може використовувати методи порівняння, оцінювання, контролю, діагностування, прогнозування тощо. Власне останні методи виводять моніторинг за межі емпіричної констатації фактів і є елементами теоретичного дослідження. Продуктивне значення моніторингу для державного управління визначається тим, що його застосування забезпечує отримання предметно сконцентрованої, адекватної, точної, безперервної та оперативної інформації. Тому для практики управління важливо постійно здійснювати моніторинг особливо актуальних проблем.

Складність пізнання вихідного стану державно-управлінського управління зумовлена тим, що в ньому органічно переплітаються соціально-природні, об'єктивні за способом існування, явища та суб'єктивні судження, оцінки – все, що виявляє ставлення учасників процесу до самого цього процесу чи його окремих проявів.

Хибність (неістинність) і суб'єктивізм можна розрізнати за джерелом виникнення неадекватного розуміння дійсності. Якщо неістинне знання виникло внаслідок випадкової помилки в процесі дослідження чи мислення, воно зумовлене складністю об'єкта, то йдеться про хибність. Її прикладом може бути метафізична односторонність, коли знання про предмет відтворює лише частину його властивостей і не враховує інші.

Суб'єктивізм – це хибність, що своїм джерелом виникнення має обмеженість або упереджене ставлення суб'єкта. Своєю чергою, ця обмеженість може проявляти світоглядну упередженість, ідеологічну заангажованість, політичну доцільність та інші причини невміння чи небажання адекватно відтворювати реальний стан речей.

Застереження щодо можливих проявів суб'єктивізму – підміни реального процесу, його об'єктивної даності різними упередженими судженнями є необхідною вимогою методології наукового дослідження в галузі державного управління. Адже досить часто виникає спокуса “домалювати” реальність рожевими фарбами, підмінити дійсне бажаним.

Водночас необхідно фіксувати і загрозу **об'єктивістського редукціонізму** – спрощення реального стану, зведення його до окремих проявів. Типовим прикладом такої редукції може бути зведення різноманіття об'єктивного змісту до безумовної інваріанти, що має незмінно повторюватися у всіх сферах суспільства та на всіх етапах його історії. У теорії К. Маркса такою інваріантою є розвиток продуктивних сил, який розглядається як об'єктивний зміст суспільного розвитку та його основна детермінанта. Зрозуміло, що редукціонізм близький до загальнонаукової методології, оскільки також акцентує увагу на однозначності та одновекторності суспільних процесів, абстрагується від присутності людського чинника та значного впливу випадковостей тощо. Але підходи, що виправдані у поясненні природничих явищ, не спрацьовують для пояснення складних соціально-управлінських процесів, які поєднують об'єктивні та суб'єктивні виміри. Запобіганням скочуванню на методологічні манівці об'єктивістського редукціонізму може слугувати дотримання таких правил:

– предметне поле дослідження необхідно розглядати системно, у вичерпній множині його характеристик, не звужуючи його окремими аспектами, проявами чи тенденціями;

– універсальні, інваріантні властивості предмета дослідження не розкривають всієї повноти його властивостей, тому треба брати до уваги як загальні, так і унікальні прояви;

– емпіричне дослідження об'єктивної даності не повинне вдаватися до поспішних узагальнень – закономірностей, законів, необхідної лінії розвитку тощо, оскільки первинна даність має бути сприйнята у своїй безпосередності, буттєвій беззаперечності.

Отже, дотримання розглянутих емпіричних методів і відповідних вимог у процесі дослідження проблем державного управління дасть змогу сформувати об'єктивну картину, що, своєю чергою, є обов'язковою умовою не лише правильного розуміння, але й успішної управлінської діяльності.

Контрольні питання

1. Роль об'єктивної даності для теорії та практики державного управління.

2. Накові форми фіксації об'єктивної даності.

3. Герменевтика про суб'єктивне значення фактів.

4. Переваги й недоліки описового (наративного) методу.

5. Значення статистичних даних та економічних показників для розуміння галузі державного управління.

6. Основні методи фіксації емпіричної даності в соціології.

7. Роль моніторингу для прийняття управлінських рішень.

8. Суб'єктивізм, його причини та можливі прояви в державному управлінні.

9. Хибність об'єктивістського редукціонізму в дослідженні державного управління.

10. Верифікація та необхідність її використання в державному управлінні.

3.3. Інституціоналізм як методологія дослідження державного управління

Значна складність дослідження державно-управлінської тематики зумовлена проблемністю трансформаційних процесів, що, значною мірою, проявляє інертність усталених практик управління. Так, реформування постсоціалістичних країн показало “живучість” попереднього досвіду номенклатурної організації влади. Навіть

політично задекларована й юридично оформлена відмова від тоталітарного режиму не позбавила Україну вчорашнього минулого, його рудиментних ознак. Успішна заміна соціалістичної економіки і політичного устрою відбулося в тих країнах, де були збережені в національній пам'яті основи демократії та проведена “шокова терапія” – радикальна заміна устоїв суспільства. Зазначене свідчить про те, що в процесі складних трансформаційних змін першочерговим у державній політиці стають параметри, які безпосередньо зв'язані із інституційними основами суспільно-політичної системи. Трансформація останньої є власне заміною вчорашніх застарілих підвалин новими, більш прогресивними. У нашому випадку, це усвідомлення, артикуляція і практичне утвердження базових цінностей сучасного відкритого суспільства і демократичної влади.

Зазначене прямо узгоджується із положеннями відомої концепції інституціоналізму. Як методологічний підхід до аналізу економічних процесів, **інституціоналізм** зародився на початку ХХ ст. у США. Він ґрунтувався на ідейній спадщині класичного економічного лібералізму (А. Сміт, Д. Рікардо), філософського позитивізму (О. Конт, Г. Спенсер), регульованої державою ринкової економіки (кейнсіанство), теорії прав власності (Р. Коуз, А. Анг'ян), теорії суспільного вибору (К. Ерроу, Дж. Бьюкенен) тощо. Найсильнішим на формування інституціоналізму був вплив теорії М. Вебера про провідне значення для управління бюрократичних організаційних структур.

Методологія інституціоналізму пройшла тривалий і непростий шлях становлення, на сьогодні є одним із важливих підходів у дослідженні державно-управлінських процесів. Проте дослідження останніх не може базуватися лише на імперативах цього підходу і має бути доповнене низкою інших моделей дослідження. Це особливо актуально в контексті дослідження складних українських трансформаційних реалій та врахування неоднозначних понятійних визначень. Загальновідомо, що важливими завданнями сьогодення для державного управління України є реформування владних структур і функцій, розвиток демократичних механізмів організації врядування та суспільного життя. В останній час один із широко використовуваних способів формулювання і класифікації цих завдань визначається як інституціоналізація, що насамперед означає процес визначення і оформлення організаційних та правових структур органів державної влади задля задоволення суспільних потреб. В українських умовах трансформації суспільно-політичної системи процес інституціоналізації досить часто поширюється на структури

громадянського суспільства, зумовлює низку суперечливих трактувань, а тому потребує теоретико-методологічного осмислення.

У науковій літературі проблема інституціоналізації розглядається в різних аспектах і має вельми розмите значення, аж до своєрідного синоніму демократизації. Насамперед необхідно відзначити, що термін “інституціоналізація” досить часто ототожнюється з терміном “інституціалізація”, тому виправданим буде посилання на думку А. Колодій, яка зафіксувала їх спорідненість і важливість використання простішого першого варіанту. Також вона стверджує, що поняття “інституціалізація” розуміється як “нормативно-правове врегулювання компетенцій органів державної влади” [14]. Водночас існують трактування, що доволіно розширюють значення терміна “інституціалізація”, характеризують його як утворення, реорганізацію та ліквідацію інституцій влади, так і становлення громади.

Значна частина суперечностей зумовлена існуванням в українській суспільно-політичній лексиці двох взаємодоповнюючих термінів – “інститут” та “інституція”, а також їх досить частим неправомірним ототожненням [16, с. 56]. Так, досить поширеною є практика використання лише одного з них у всіх випадках. Для прикладу, вважається за можливе користуватися терміном “інститут” як для означення “держави, уряду, парламентської партії та бюрократії”, так і для “інститутів “другого порядку” та неформальних інститутів” [23, с. 28]. Необхідно додати, що за нібито тільки термінологічними розбіжностями стоять важливі змістовні речі, коли інституціалізація розглядається як процес “розвитку місцевої та регіональної демократії” [16, с. 58].

Звідси закономірно постає проблема вияснення можливостей застосування методології інституціоналізму, що доповнюється необхідністю уточнення її основної термінології. До неї належать “соціальний інститут”, “інституція”, “інституалізація”, “інституціалізація” та “інституціоналізація”.

Соціальний інститут (від лат. *institutum*, англ. *institute* – усталеність, влаштованість) – це особливий елемент соціальної структури, що за допомогою загальновизнаних цінностей, норм і правил організовує та впорядковує життя суспільства. У науковій літературі прийнято розрізняти економічні, юридичні, культурні та інші інститути. Більш виправданою є точка зору про цілісні соціальні інститути, з їх економічною, правовою тощо складовою. Так, якщо йдеться про інститут успадкування, то він має і економічний, і юридичний, і моральний аспекти. Особливе значення соціальних інститутів полягає у виконанні регулятивної функції, що являється

на особистісно-психологічних, моральних та правових засобах впливу на кожного представника соціуму.

У структурі соціальних інститутів прийнято виокремлювати три основні елементи:

- неформальні обмеження (традиції, звички, добровільно прийняті норми поведінки, дане слова тощо), що ґрунтуються на моральності або впливі громадської думки;

- формальні (легальні) правила (конституції, закони, офіційно закріплені норми поведінки);

- механізми забезпечення дотримання усталених правил (контроль та примус з боку органів охорони правопорядку) [20].

Кожен соціальний інститут є надіндивідуальним, має свою особливу системну якість, що складається із цілей, цінностей, норм, правил, зразків діяльності та поведінки. Так, можна стверджувати, що громадянське суспільство в своїй розвинутій формі є соціальним інститутом, що відзначається усталеною мірою прав і свобод громадян та незалежністю щодо державних структур. У соціальних науках поняття “інститут” трактується ширше поняття “організація”, оскільки його зміст далеко не завжди включає організаційну структуру і однозначно визначені правила поведінки представників інституту. Прикладом “безструктурного” соціального інституту може бути інститут приватної власності, який формує систему цінностей та ставлення до них. Традиційно до соціальних інститутів зараховують також сім’ю, мораль, церкву, школу, науку та деякі інші. Під визначення “соціальний інститут” цілком попадає територіальна громада, яка водночас є елементом сучасного громадянського суспільства та первинним суб’єктом самоврядування. Соціальний інститут – це спосіб забезпечення стабільності соціальних відносин за допомогою визначення їх норм, цінності та санкцій за порушення.

Соціальний інститут виконує такі функції, як інтеграція людської спільноти через уніфікацію поведінки; формування типових потреб та способів їх задоволення; забезпечення стабільності існування певної соціальної ідентичності та суспільства загалом; встановлення способів вирішення життєвих проблем і вирішення можливих конфліктів; соціалізації через впорядкування статусів та ролей окремих осіб у суспільстві; орієнтація на певний тип самоідентифікації особи, формування їх особистої ціннісної ієрархії та відповідної мотивації діяльності і поведінки.

Як бачимо, соціальні інститути виконують значний обсяг важливих для суспільства функцій і цим зумовлена увага політиків і

науковців до процесу впорядкування, унормування та стандартизації суспільства, тобто до формування (та згортання) соціальних інститутів. Цей процес прийнято називати терміном “інституалізація”, відповідно до первинного поняття “інститут”. Зокрема, автори академічного видання розкривають соціальний інститут як “багатомірне утворення” “суспільної свідомості”, що характеризується наявністю “специфічних знань, концепцій, теорій, поглядів, переконань, принципів”, а також стверджують: “Інституалізація життєдіяльності суспільств, міра втілення в системах соціальних інститутів тих чи інших цінностей, інтерналізація інституціональних функцій і ролей в мотиваційні структури членів суспільства постає як один з істотних показників рівня самоствердження та самореалізації відповідних історичних культур чи цивілізацій” [25, с. 242]. У нашому форматі розгляду важливо підкреслити зв’язок інституалізації з інтерналізацією – системною характеристикою, що фіксує момент ідентичності представника соціуму із усталеними в ньому цінностями та нормами. Доречно зафіксувати і самовизначеність ставлення більшості таких представників до певних соціальних інститутів, їх можливість свідомого вибору певного варіанту соціальної ідентичності. Отже, наявність певного соціального інституту не виключає активну роль суб’єкта соціальних змін і якраз тут виникає необхідність визначати цей усвідомлений і доцільно стверджуваний процес терміном інституціональний.

Термін “соціальний інститут” є змістовно близьким до поняття “інституція” (від англ. institution) або “політична інституція”, що тотожне поняттям державної установи та/або політичної організації” [2, с. 66]. Необхідно наголосити, що визначальним сенсом будь-якої інституції буде структурованість, формалізованість і тому можна стверджувати, що її термінологічним еквівалентом є поняття “організація”.

Таким чином, в суспільстві, як правило, водночас функціонують і соціальні інститути, і політичні (владні) інституції, а також відбувається їх паралельне виникнення чи формування. На нашу думку, поряд із фіксацією вказаних двох утворень, необхідно розрізнити і процес їх становлення. Тому поряд із інституалізацією (становлення і зміцнення соціальних інститутів) відбувається процес формування владних інституцій, який визначається поняттям “інституціоналізація”. Останній процес, як правило, відбувається в політичній (владній) площині і означає нормативно-правове врегулювання компетенцій органів державної влади. Доречно додати, що процес формування національної держави та її владних інституцій є тривалим і для України на сьогодні не

завершеним. Інституціоналізація відбувається як процес пошуку оптимальної системи державного управління, формування досконалішої вертикалі влади, узгодження її діяльності з місцевим самоврядуванням і громадянським суспільством. Цей процес не позбавлений елементів експансії з боку влади, прагнення підпорядкувати своєму впливові громадянське суспільство та його соціальні інститути. Зокрема, йдеться про формалізацію всіх проявів самоорганізації населення та легалізацію їх органів, а також про створення громадських рад при всіх підрозділах виконавчої влади. Зазначені та багато інших подібних явищ у науковій літературі з державного управління закономірно класифікуються як інституціоналізація.

Процес інституціоналізації перехідного суспільства, як правило, здійснюється за рахунок формалізації елементів громадянського суспільства і може мати як позитивне, так і негативне значення. Так, формування громадських рад органів управління, реєстрація органів самоорганізації населення є типовими проявами інституціоналізації та сприяють демократизації. Водночас посилення ролі цілеспрямованого впливу держави на діяльність територіальної громади суперечить принципам демократії (зокрема і Конституції України), оскільки якраз громади є первинним суб'єктом права. Іншими словами, без дотримання принципів справедливості та верховенства прав людини, інституційне впорядкування громадянського суспільства може набутися деформованого вигляду, стати частиною владного “інтер'єру” та протистояти розвитку демократичних тенденцій.

Позитивне значення інституціоналізації може бути передане словами К. Поппера, який стверджував, що будь-яка демократична довготривала політика повинна розроблятися в рамках безособових інституцій або “за допомогою інституціонального методу, який на противагу методу особистісного втручання, забезпечує раціональність, тобто послідовність, передбачуваність, впевненість і безпеку суспільного життя” [21, с. 332]. Надання переваги інституціональному методу щодо дискреційного (особистісно-визначеного) означає також, що політична й управлінська діяльність є визначеною з точки зору дотримання чинних законів, а тому є відкритою, прозорою і зрозумілою для більшості громадян. Відповідно формується можливість громадського контролю за діяльністю правителів і реальне забезпечення демократії, яка у цьому контексті визначається як “контроль за правителями з боку керованих” [21, с. 329].

Таким чином, на основі положень К. Поппера необхідно стверджувати таке:

- інституціональний метод визначається як цілеспрямоване, концептуально обгрунтоване застосування інституціалізації – надання окремим соціальним утворенням значення легалізованих структур;

- на відміну від інституціалізації як реального процесу узаконення певних організаційних структур, інституціональний метод полягає у свідомому, раціонально обгрунтованому формуванні таких структур і відповідному дослідженні їх соціально-управлінського значення;

- інституціональний метод (владна діяльність на основі “правової структури”) послідовно й обгрунтовано протиставляється методу дискреційному, або методу “особистісного втручання”. Перший метод є раціональним, обгрунтованим і таким, що призводить до розуміння та сприйняття у громадян. А дискреційний досить часто реалізує довільне ставлення керівника, що може бути чисто суб’єктивним й ірраціональним, а тому і незрозумілим для виконавців і громадян.

Таким чином, необхідно чітко фіксувати процес формування соціальних інститутів як структурування громадського суспільства через засвоєння його цінностей свободи, самодостатності та актуалізації людського потенціалу (інституалізація). Цей процес сам по собі не гарантує демократичного розвитку, оскільки структурування та ідентифікація суспільства не обов’язково призводять до утвердження високоморальних цінностей та зразків поведінки. Так, значна кількість інститутів, що діють на сьогодні в українському соціумі, є рецидивами радянського минулого. Прикладом цього може бути орієнтація на авторитарну владу, патерналістське ставлення до держави та сподівання на прихід на політичний олімп харизматичного лідера тощо. Все це спричиняє нівелювання значення (або й заперечення) інституту громадянського суспільства та його соціального призначення – захисту прав і свобод громадян.

Свою чергою, процес легалізації сформованих громадських об’єднань і рухів як надання їм статусу інституцій (інституціалізація) – це процес визначення та законодавчого оформлення структур органів державної влади задля задоволення суспільних потреб. Надмірне захоплення проблемою інституціалізації в політологічній науковій літературі та публікаціях із державного управління можна пояснити некритичним запозиченням ідей неоінституціоналізму, який концептуально сформувався у 70 – 80-х рр. XX ст. і який окремі українські дослідники й досі визнають провідним теоретико-методологічним напрямом сучасної політичної науки [23, с. 27]. Так, А. Романюк стверджує, що “головною ознакою неоінституціоналізму

є те, що політичний інститут (тут інститути ототожнюються із інституціями) вважають центральним компонентом політичного життя. Відповідно, аналіз політичного простору треба розпочинати з інститутів, а не з громадян і суспільних груп” [23, с. 28]. Як контраргумент цьому твердженню, необхідно послатися, насамперед, на положення останнього за часом “критичного неоінституціоналізму”, який стверджує про визначальну роль неформальних інституцій, тобто властивих громадянському суспільству усталених форм ідентичності [14, с. 73]. Доречно наголосити, що неформальні інституції – це ті спонтанно сформовані елементи громадянського суспільства, які не пройшли процес легалізації та не набули соціально узаконеного статусу і визнання їх пріоритетного соціального значення неоінституціоналізмом свідчить про зміну власної позиції щодо визначальної ролі політичних інституцій. Тому цілком закономірним є висновок Ф. Фукуями про те, що “соціальна інженерія на рівні інституцій наштовхнулася на глуху стіну: досвід останнього століття навчив більшість демократій, що амбіційні перебудови існуючих інституцій часто породжують більше непередбачених проблем, аніж вирішують” [26, с. 51]. Подібна точка зору висловлюється Р. Дарендорфом у твердженні про те, що “товаристські зв’язки (товариства – істотна ознака громадянського суспільства) є життєвим світом; оскільки вони існують, то держава, політика не є найважливішими” [6, с. 77].

Інституціоналізація ґрунтується на нормативно-правовій базі і в цьому правовому значенні може бути визначена як легалізація – надання певним формоутворенням влади статусу відповідності закону. Такий статус далеко не завжди підкріплюється легітимністю – справжнім, а не формальним визнанням у суспільстві. Власне принципова відмінність між становленням соціального інституту (інституалізація) і формуванням вмонтованої у владну вертикаль ще однієї інституції (інституціоналізація) якраз і виявляється у тому, що перша ґрунтується на безпосередньому моральному визнанні соціумом (легітимності), а друга – на нормативно-правовій базі (легальності) і для своєї справжньої соціалізації потребує проходження через процедуру легітимації.

Інституціональний підхід як сукупність методологічних настанов для дослідження державно-управлінських процесів означає: знання і врахування існуючих соціальних інститутів.

До основних постулатів (вихідних тверджень) інституціональної методології належать:

– управлінські інституції за своїм суспільним впливом мають значення, рівноцінне базовим соціальним інститутам;

- соціально-економічні процеси є відкритою системою, що постійно змінюється і розвивається, а тому вельми важливою є її координація, що здійснюється інституційно, тобто на основі організаційно-правових норм і стандартів;

- як інститути в суспільстві, так само й інституції в публічному управлінні (через їх ототожнення) відіграють важливу роль, зумовлюють (фактично за інерцією) подальші зміни;

- такий же детермінуючий вплив мають інституції на всіх учасників суспільно-політичних процесів, визначаючи зміст їх діяльності;

- діяльність індивіда залежить від соціальних інститутів (звичай, культури тощо), які через загальні установки, стереотипи, звичні мотиви детермінують його суспільну активність.

Відповідно до вказаних висновків інституціоналізму, формуються і принципи методологічні настанови цієї концепції, а саме:

- первинним об'єктом соціально-управлінського аналізу мають бути соціальні інститути (управлінські інституції);

- всі соціальні трансформації необхідно розглядати в контексті виявлення інституційно заданих параметрів, як їх продовження чи відтворення, тобто здійснення реформ державного управління та суспільства – це встановлення відповідності соціальним інститутам;

- діяльність соціальних суб'єктів також інституційно зумовлена, власне вони розглядаються як актори – виконавці не ними написаного сценарію.

У контексті сучасної наукової методології вимоги інституціоналізму необхідно трактувати як надмірні, що значно перебільшують значення управлінських структур і регламентацій. Проте вони цілком виправдані в межах дослідження діяльності окремих органів управління, специфіки їх повноважень, нормативно-правових регламентацій тощо. Водночас необхідно пам'ятати, що державно-управлінські інституції є частковими виразниками цінностей соціальних інститутів, тому їх роль є похідною та залежною від базових інститутів.

Загалом частковість принципу інституціонального підходу означає, що за його допомогою неможливо вичерпати практику соціально-управлінських процесів, розкрити повноту демократичних перетворень.

Тому важливо доповнювати іншими методологічними підходами посткласичного періоду, зокрема діяльнісним, культурологічним тощо.

Контрольні питання

1. Основні характеристики концепції інституціоналізму.
2. Характерні риси соціального інституту та особливості його дослідження.
3. Інститут та інституція.
4. Подібне та відмінне у процесах інституалізації та інституціоналізації.
5. Інституція та інституціалізація.
6. Інституціалізація та інституціоналізація.
7. Особливості методології інституціоналізму.
8. Межі застосування методології інституціоналізму.
9. Основні вимоги методології інституціоналізму.
10. Методологія інституціоналізму та демократія.

3.4. Категоріальна визначеність (основні рубрики) наукового дослідження

Наукове дослідження проблем державного управління, як і дослідження в будь-якій іншій галузі науки, структурується за низкою рубрик або категорій, що визначають специфіку конкретного пошуку та проявляють його логічну послідовність. До таких категорій належать: тема, актуальність, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання, наукова проблема, обґрунтування її вирішення, теоретичні положення, висновки, наукова новизна, практичне значення. Презентація наукової роботи здійснюється за допомогою розкриття вказаних рубрик. Методологічна цілісність наукової роботи (і наукова зрілість її автора) проявляється у чіткому проведенні концептуальної лінії розуміння всіх вказаних рубрик аж до отримання потрібного результату.

Першою категорією визначення специфіки дослідження є **тема**, що концентровано репрезентує найбільш характерні риси досліджуваної проблеми, основний задум (ідею) роботи, предметне поле пошуку та орієнтує на досягнення конкретного результату. На відміну від більшості наук, дослідження в галузі державного управління орієнтує на динаміку змін, розгляд державного управління як процесу трансформації існуючого стану, тому формулювання теми тут закономірно включає цей момент. Як правило, тема дослідження є не тільки статичною, констатуючою чи описовою, а враховує інноваційний вплив державного управління на певну грань суспільства. Такий модернізаційний підхід має бути проведений і щодо внутрішніх процесів в управлінських структурах, до їх особливостей функціонування. Типовими зразками формулюваннями тем наукових

досліджень у галузі державного управління можуть бути назви, що орієнтують на модернізацію, оптимізацію, вдосконалення та інші види трансформації діяльності різних органів влади взагалі чи щодо окремих її напрямів. У процесі вибору теми важливим моментом є врахування її особистісного значення, тобто близькість до профілю роботи автора, наявність його професійного досвіду якраз у цій сфері управління, зацікавленість її розвитком тощо.

Адекватно (влучно) сформульована тема дає змогу сконцентрувати увагу на основних аспектах дослідження, не відволікатися на побічні питання, а тому є важливим чинником досягнення успіху.

Важливою рубрикою розкриття теми дослідження є обґрунтування її **актуальності**, що досягається фіксацією викликів сьогодення, наявності невирішених актуальних питань у нормативних і програмних документах, а також відсутності достатньої кількості публікацій з пропонованої тематики. Обґрунтування актуальності передбачає достатньо високий рівень ознайомлення із джерелами дослідження, тому цілком природнім є уточнення і навіть зміна теми в процесі роботи.

Об'єкт наукового дослідження – це сукупність речей, явищ, їх зв'язків і відносин, що окреслюють загальну сферу пошуків дослідника. Тому об'єкт не тільки має власну безвідносну онтологічну даність, він зумовлений можливостями суб'єкта виокремити із об'єктивної дійсності якраз цей її фрагмент і досліджувати як певну відносно самостійну якість.

Об'єкт не можна ототожнювати з об'єктивною реальністю, оскільки він є її частиною, що знаходиться у взаємодії з суб'єктом пізнавальної та практичної діяльності. Відповідно, безмежна об'єктивна реальність своїм змістом є значно ширшою за свій окремий фрагмент, проте останній, якраз як її частина, відтворює її сутнісні властивості та закономірні зв'язки з іншими елементами.

Предмет дослідження – це частина об'єкта (його аспект чи ракурс), на якій зосереджується увага дослідника і що допомагає конкретизувати напрям дослідження. Таке обмеження складного об'єкта не повинне спрощувати його суть, а репрезентувати його сутнісні риси та закономірні зв'язки. В іншому разі буде допущена помилка редукціонізму, тобто втрачені атрибутивні (невід'ємні) властивості об'єкта, і предмета дослідження. Щодо державного управління необхідно зауважити, що будь-який предмет дослідження в цій галузі є вельми складним, що зумовлено його системною і динамічною сутністю.

Водночас предмет дослідження не можна ототожнювати із його об'єктом, адже на відміну від останнього він є:

- частковим проявом об'єкта;
- аспектом або окремою властивістю об'єкта;
- абстрагованим від реальних властивостей об'єкта його уявним представленням, що може мати як емпірично-чуттєве, так і раціональне опосередкування.

Проте хибним буде твердження, що предмет є ідеальною моделлю об'єкта чи теоретичною формою його пізнання, оскільки це означало б втрату предметом своєї матеріальної, об'єктивної чи власне предметної реальності. Якраз останнє визначення є сутнісним, атрибутивним визначенням предмета пізнання. А специфічною ознакою предмета на відміну від об'єкта є його включеність у продуктивну діяльність людини. Тому предмет пізнання можна визначати як частину об'єктивної дійсності, що включена в діяльність людини, тобто є досяжною для дослідження і може бути трансформована подальшою практикою. Іншими словами, предмет науки – це певна частина існуючої реальності чи сукупності об'єктів, що виокремлюється конкретною наукою для пізнання у всіх можливих її проявах з метою отримання відносно повного знання. Відповідно, суспільство як складна реальність досліджується різними науками з боку окремих його проявів. Якщо цілісність суспільства фіксує поняття “об'єкт”, то окремий його фрагмент визначається поняттям “предмет”. Власне предмет науки (і окремого її дослідження) розкривається поясненням того, “про що йдеться”.

Відповідно, можна стверджувати, що об'єктом науки державного управління є вся сукупність владно-суспільних відносин або діяльність всіх органів влади (її трьох гілок) із організації суспільно-політичного та господарського життя країни. Такий підхід абстрагується від можливих варіантів трактування сутності державного управління, яку можна розуміти:

- в широкому загальносоціальному значенні, як суб'єкт-суб'єктні відносини між владою і суспільством, коли останнє через демократичну процедуру голосування впливає на вибір політичної лінії розвитку і теж є суб'єктом управління;

- у вузькому значенні, як суб'єкт-об'єктні відносини державних інституцій і суспільства, в яких державне управління є управлінням суспільними явищами і процесами, які є об'єктами управління.

Доречно зауважити, що вибір певного формату дослідження державно-управлінського процесу може визначатися різними

критеріями, наприклад темою, масштабом або рівнем пізнання. Проте треба наголосити, що сучасний демократичний формат орієнтує на розгляд державного управління якраз у широкому загально-соціальному значенні, оскільки суспільство та його окремі підрозділи беруть все більш активну участь в управлінні державою. Такий широкий формат не виключає того, що державні установи відіграють провідну роль у соціальному управлінні та чинять спрямовуючий вплив на розвиток суспільства. Тому загальноприйнятим вважається визначення Г. Атаманчуком державного управління як практичного, організуючого і регулюючого впливу держави на публічну (суспільну) і приватну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження і перетворення, що ґрунтується на її (держави) владній силі [1, с. 23]. При цьому владна сила розглядається, насамперед, як сила права (внормованість і законність), а вже потім як примус силових структур.

У форматі підготовки магістерської чи кандидатської роботи з державного управління предмет дослідження визначається як процес запровадження конкретних змін в управлінні окремими сферами соціально-економічної діяльності. На чітку конкретизацію тем дослідження орієнтують паспорти наукових спеціальностей з державного управління, де здійснений поділ тематик на чотири види – історія та теорія, механізми державного управління, державна служба та місцеве самоврядування.

Мета наукового дослідження фіксує в лаконічній формі той результат, який автор прагне отримати внаслідок завершення роботи. Правильно сформульована мета певною мірою відтворює тему і сприяє послідовності кроків на шляху до потрібного результату. У дослідженні проблематики з державного управління визначення мети дослідження має орієнтувати не стільки на досягнення знання про певний предмет, скільки на можливості його трансформування (оптимізації) внаслідок використання здобутого знання. Ця можливість впливає із визначення предмета дослідження як досяжної для нашого впливу частини об'єкта, тобто тієї сфери державного управління, що може бути змінена через раціональне обґрунтування.

Мета наукового дослідження конкретизується в **завданнях** дослідження, які визначають деталізовані етапи її досягнення. Зміст завдань формує структуру (зміст) роботи, проте їх кількість не обов'язково відповідає кількості розділів чи підрозділів. Як правило, число завдань є меншим від кількості підрозділів, оскільки деякі з останніх є лише описовими. Для магістерської роботи з державного

управління цілком можливою є постановка 3 – 5 завдань, а для кандидатської – 5 – 8. Послідовність постановки завдань має відповідати їх розгляду у змісті дослідження, а також у висновках, які визначають рівень їх виконання.

Рубрика “**методологія та методи**” дослідження орієнтує на розкриття інструментарію дослідження, визначення тих способів пізнання, які були використані для встановлення істинних властивостей досліджуваного предмета. Сукупність застосованих методів зумовлюється природою цього предмета, завданнями дослідника та його вмінням вибрати оптимальні способи досягнення результату. Як правило, у науковому дослідженні державно-управлінської проблемати необхідно використовувати низку методів – філософських, загальнонаукових, спеціальних та інших.

Наукова проблема дослідження фіксується автором як суперечність між наявним знанням про предмет і його реальними властивостями (невідповідність знання фактичному стану його предмета – гносеологічний аспект), а також як суперечність між існуючою реальністю і наявними можливостями її практичного перетворення (праксеологічний або управлінський аспект). Такий поділ наукових проблем не є строгим (диз’юнктивним) у дослідженні галузі державного управління, оскільки в ній, як правило, необхідно поєднати обидва аспекти – і детальніше розкрити властивості досліджуваного об’єкта, і вказати шляхи його оптимізації. Доречно додати, що на магістерському і кандидатському рівнях формально не ставиться вимога вирішити конкретну наукову проблему, проте це не знімає суті питання, тобто справжній науковий пошук так чи інакше виходить на постановку і вирішення проблеми. Також зрозумілим має бути той момент, що наукові проблеми відрізняються масштабністю і глибиною, мірою актуальності і гостротою, наявністю чи відсутністю засобів їх вирішення тощо. Тому наукове дослідження повинне врахувати ці аспекти в процесі обґрунтування шляхів вирішення конкретної проблеми.

Обґрунтування наукових положень і висновків дослідження здійснюється в процесі його виконання різними засобами, серед яких необхідно виділити, насамперед, емпіричне підтвердження та теоретичне доведення. Емпіричне підтвердження полягає у залученні низки фактів, що аналізуються, систематизуються та узагальнюються, щоб бути реальною основою подальших висновків. Теоретичне доведення положень науки державного управління можна трактувати як посилення на апробовані раніше висновки, досвід, що були практично втілені в управлінні.

Наукова новизна – обов’язкова характеристика здійсненого дослідження, що визначає значущість досягнутих результатів у порівнянні з раніше відомими знаннями. Новими в науці можуть бути різні форми знання – факти, теорії, методики, закони, концепції, рекомендації тощо. Наукова новизна не тільки констатує наявність певного знання, але й фіксує ставлення до нього як автора, так і наукової спільноти. Тому авторська оцінка результатів дослідження як нових у науці вважається суб’єктивною і повинна бути підтверджена визнанням фахівців із цієї ж галузі знань. Таке підтвердження здійснюється під час захисту магістерської чи іншої наукової роботи. Необхідно наголосити, що науковість новизни полягає у встановленні необхідних зв’язків між різними чинниками управлінських процесів, визначені особливих, не розкритих раніше властивостей їх певних учасників тощо. Значна увага науковій новизни кожного наукового дослідження зумовлена тим, що якраз це категоріальне визначення роботи демонструє процес розвитку знання та його соціальну значимість. Новизна виконує низку інших важливих функцій, зокрема:

- констатуючу або реєструючу – фіксує наявність ще одного, нового твердження у системі наукових положень;
- номінальну або визначення явища чи процесу через нові поняття;
- конкретизуючу, що полягає у доповненні раніше існуючого знання окремими уточненнями, тобто знаннями деталей, часткових проявів;
- синтезуючу, тобто поширення загальних тверджень на певну специфічну сферу, внаслідок чого вона отримує нове трактування тощо.

Окрім вказаних загальних функцій, новизна наукових досліджень у галузі державного управління виконує важливу технологічну функцію – орієнтує на можливість нових способів діяльності в управлінні конкретними суспільними процесами. У висновках наукової новизни кристалізується головний зміст наукового дослідження, що імпліцитно узгоджений із попередніми досягненнями у досліджуваній сфері та є їх логічним продовженням. Особливою формою підтвердження наукової новизни є апробація результатів дослідження, що здійснюється шляхом публікацій наукових статей та виступів на наукових конференціях. Власне позитивне сприйняття науковим середовищем наших напрацювань є запорукою успіху дослідження, інтерсуб’єктивним підтвердженням його істинності.

Наукові дослідження у галузі державного управління орієнтовані не лише на з’ясування реального стану справ, вони мають стати

керівництвом до прийняття управлінських рішень і здійснення практичних кроків їх реалізації. На це спрямовує рубрика “практичне значення”, у змісті якої необхідно описати можливості застосування результатів наукового дослідження в практиці управління. Як правило, тут розкриваються загальні пропозиції та конкретні рекомендації щодо змін, які, на думку автора, необхідно запровадити для оптимізації управлінської діяльності в досліджуваній сфері.

Такі рекомендації логічно випливають із змісту дослідження, можуть стосуватися, зокрема, вдосконалення нормативно-правового поля управління, організаційних змін його структур тощо. Тут доречно зауважити, що практичні рекомендації не повинні бути поверхневими, управлінські нововведення відтворюють необхідну лінію розвитку предметної сфери змін і організаційні можливості органу управління.

Отже, свідоме відстеження основних категорій наукового дослідження сприятиме більш послідовному розкриттю його специфіки і досягненню ефективніших результатів.

Контрольні питання

1. Особливості формулювання теми наукового дослідження.
2. Актуальність теми наукового дослідження та шляхи її підтвердження.
3. Специфіка об'єкта і суб'єкта наукового дослідження.
4. Мета і завдання наукового дослідження.
5. Проблема визначення методології та методів наукового дослідження.
6. Наукова проблема та її значення.
7. Особливості визначення наукової новизни дослідження з державного управління.
8. Функції рубрики “наукова новизна”.
9. Способи обґрунтування наукових положень.
10. Практичне значення результатів наукового дослідження з державного управління.

Література

1. Атаманчук Г. В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы) [Текст] : учеб. пособ. / Г. В. Атаманчук. — М. : ОАО НПО “Экономика”, 2000. — 302 с.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления [Текст] : [курс лекц.] / Г. В. Атаманчук. — [изд. 2-е, доп.]. — М. : Омега-Л, 2004. — С. 103.

3. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер [Текст] / М. Вудкок, Д. Френсис. — М. : Дело ЛТД, 1994. — 320 с.
4. Габермас Ю. До легітимності через права людини [Текст] / Ю. Габермас. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 1999. — 62 с.
5. Гаєвська О. Б. Управління як соціальний феномен [Текст] : монографія / О. Б. Гаєвська. — К. : КНЕУ, 2000. — 168 с.
6. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекція на тему політики свободи у XVI ст. [Текст] / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. — 109 с.
7. Дробот І. О. Гарантування місцевого самоврядування: теоретико-методологічний аспект [Текст] : монографія / І. О. Дробот. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2006. — 252 с.
8. Європейська Хартія про місцеве самоврядування // Бюлетень Центру інформації та документації Ради Європи в Україні [Текст]. — 1997. — № 2. — С. 4—10.
9. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 2 : Методологія державного управління. — К. : НАДУ, 2011. — 692 с.
10. Зимбардо Ф. Социальное влияние [Текст] / Ф. Зимбардо. — Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. — СПб. : Питер, 2000. — 448 с.
11. Кадрова політика і державна служба у сфері публічного управління (регіональний аспект) [Текст] : [монографія] / за заг. ред. В. М. Мартиненка. — К. : Магістр, 2008. — 304 с.
12. Кезин А. В. Менеджмент: методологическая культура [Текст] / А. В. Кезин. — М. : Гардарики, 2001. — 269 с.
13. Ковальчук В. Про правове розуміння легітимності державної влади: теоретико-методологічний аспект / В. Ковальчук // Загальна теорія держави і права [Текст]. — Вип. 46. — Львів : Вісник Львів. ун-ту, 2008. — С. 12—20. — (Серія “Юридичні науки”).
14. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях / А. Колодій // Вісник Львівського університету [Текст]. — 2010. — Вип. 1. — 285 с. — (Серія “Філософсько-політологічні студії”).
15. Конституція України [Текст]. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
16. Лазор О. Д. Інституціоналізація публічної самоврядної влади в Україні [Текст] : монографія / О. Д. Лазор. — Львів : ЛІДУ НАДУ, 2009. — 440 с.
17. Методологія наукових досліджень в галузі “Публічне адміністрування” [Текст] : метод. рек. / уклад. : В. М. Князєв, Ю. В. Бакаєв. — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 76 с.

18. Надолішній П. І. Теорія та історія державного управління (Опорний конспект лекцій до навчальної дисципліни) [Текст] : навч. посіб. / П. І. Надолішній. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. — 126 с.

19. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління [Текст] : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.

20. Норт Д. Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки [Текст] / Д. Норт. — М. : Почала, 1997. — 180 с.

21. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер // Філософія політики [Текст] : хрестоматія : у 4 т. Т. 3. — К. : Знання України, 2003. — 407 с.

22. Почепцов Г. Паблік рилейшнз [Текст] : навч. посіб. / Г. Почепцов. — К. : Т-во “Знання” ; КОО, 2000. — 506 с.

23. Романюк А. Основні етапи розвитку політичної думки у ХХ ст. / А. Романюк // Вісник Львівського університету [Текст]. — 2010. — Вип. 1. — С. 19—30. — (Серія “Філософсько-політологічні студії”).

24. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму (Відкрите суспільство під загрозою) [Текст] / Дж. Сорос ; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. — К. : Основи, 1999. — 259 с.

25. Філософський енциклопедичний словник [Текст] : довід. вид. / за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.

26. Фукуяма Ф. Примат культури / Ф. Фукуяма // Журнал “І” [Текст]. — 2001. — Ч. 21. — С. 49—57.

РОЗДІЛ 4

Можливості використання методології суміжних наук

4.1. Міждисциплінарне спрямування науки державного управління

Характерною ознакою сьогодення є взаємопроникнення різних наук, обмін їх досягненнями та методологічними здобутками. Це проникнення відбувалося, насамперед, у скритій, зовні невиявленій формі, але його постійне і наростаюче ствердження демонструє необхідність. Так, розвиток психології здійснювався через проникнення у сферу управління і формування окремої гілки психології – психології менеджменту. Своєю чергою, практика і теорія менеджменту, включно із їх психологічним аспектом, накопичили значний досвід управлінського впливу на людей, сформували принципи і правила методології публічного управління. Цей досвід має загальнотеоретичне значення і його необхідно запозичити як джерело осягнення специфіки державного управління.

Дослідження складної й багатоаспектної практики державного управління можливе лише за допомогою широкого спектру методологічних підходів, що прагнуть поєднати знання наук природничого, соціального та гуманітарного профілю. Це, передусім, стосується знань із математики та інформатики, теорії систем і синергетики, економіки та соціології, юриспруденції і політології, менеджменту та психології. Кожна із вказаних наук акцентує увагу на відповідній грані державного управління, розкриває її і робить значний внесок у забезпечення ефективності. Тобто потрібно усвідомлювати той незаперечний факт, що окрема наука не може претендувати на повноту відтворення цілісності такого складного об'єкта, яким є державне управління. Зрозуміло, що досягнути цього неможливо, як неможливо сформувати уявлення про ціле на основі обмеженого сприйняття лише окремих його частин. Тому використання конкретних наук, їх методології для дослідження процесу державного управління має свою межу – їх знання лише фрагментарно пояснює цей об'єкт.

Принагідно можна зауважити, що практика сучасного розвитку науки демонструє виникнення нових її відгалужень завдяки неповторній специфіці окремих сфер людської діяльності, а наука розвивається не так, використовувати власні, внутрішні ресурси, як коштом досліджуваного об'єкта, його онтологічних визначень і

здобутків культури його практичного перетворення. Це певною мірою стосується теорії державного управління, що акумулює увесь масштабний досвід перетворення соціально-практичної сфери.

Актуальність відтворення особливості державного управління як соціального інституту та сфери діяльності у відповідному знанні зумовлена сучасним станом розвитку суспільства, що цілком закономірно називається постіндустріальним, а саме суспільство – інформаційним. Останнє – це суспільство, в якому існує високий науковий потенціал, вміння трансформувати його у “високі технології” та створити якісний кінцевий продукт. Державне управління інформаційним суспільством характеризується органічним поєднанням теоретичних і прикладних аспектів, а також відповідних методологій – методології дослідження та методології реального процесу впровадження знань, технологій, вмінь. Усвідомлення специфіки державно-управлінського знання, вирізнення його із сукупності знань інших наук, визначення його сутнісних характеристик, можливих класифікацій та особливостей оперування ним у практиці управління є особливо важливим для подолання проявів невігласократії, що є значною перешкодою для ефективного управління державою в період трансформаційних змін.

У науковій літературі з державного управління приділяється значна увага висвітленню питань пізнання цієї сфери як загалом, так і окремих її проявів та напрямків. Традиційно до найбільш структурованих і важливих форм знання належать факти, гіпотези, теорії, концепції, доктрини тощо. Наголошується, що завдання науки в сфері державного управління полягає в опануванні логікою суспільного процесу, яка проявляється через складне і суперечливе поєднання потреб, інтересів, пристрастей великої кількості людей. У літературі із досліджуваної проблематики пропонується твердження, що знання в сфері державного управління формується і застосовується як конкретне відтворення особливостей вихідної ситуації, а не як пошук універсальних законів або теорій. На державно-управлінське знання поширюються і сучасні, посткласичні особливості трактування знання як розуміння, що досягається єдністю відображення та інтерпретацій. Значимим для управління є і прагнення систематизувати та класифікувати знання з державного управління та вдосконалити його категоріальний апарат. Доцільно також зауважити, що, попри неодноразову констатацію того незаперечного факту, що інтенсивне використання наукового знання з метою модернізації державного управління є дуже важливим на сучасному етапі демократичного

розвитку українського суспільства, дослідження специфіки цього знання, його застосування у практиці управління потребує значно більшої уваги. Це тим більш важливо, оскільки процес здійснення державного управління є постійно змінюваним, призводить до утворення нових інституційних форм і наповнюється новим змістом. Також необхідно констатувати, що розкриття сутнісних ознак державно-управлінського знання та специфіки його застосування у практиці сучасного демократичного врядування можливе через виокремлення цього знання як особливої галузі, що низкою атрибутивних якостей відрізняється від знань з інших споріднених сфер. Його якісна відмінність ґрунтується на тому, що воно є результатом специфічного мислення – опосередкуванням багатьох чинників та проєкцією у практичну площину. Тому знання з державного управління класифікується як міждисциплінарне та прикладне.

Ще одна аксіома розуміння державно-управлінського знання полягає у тому, що у практиці державного управління для забезпечення виконання інформаційно-аналітичної функції та належного наукового супроводу інших функцій використовується широкий спектр знань із різноманітних наук. Постійна активність політичних партій та громадських об'єднань, людського чинника, дієвість соціального та людського капіталів тощо зумовлює необхідність урахування даних низки наук про суспільство, політику, право та людину. Застосування досягнень окремих конкретних наук у практиці державного управління має свою специфіку, що зумовлена прикладним типом використання знань. А це означає, що конкретно-наукові знання не просто належать як складова частина до системи державно-управлінської енциклопедії, а й отримують специфічне згортання, стають підпорядкованими фрагментами концепції трансформування дійсності.

Окремо потрібно зафіксувати, що державно-управлінське знання перебуває у складному, суперечливому відношенні до політичної доктрини, що внаслідок електоральної перемоги певної політичної сили стає панівного на державному рівні і визначає орієнтири соціально-політичного розвитку на певний період часу. Ця суперечність полягає у необхідності пристосовувати усталену методологію здійснення державного управління до нового політичного вектору і особливо гостро проявляється у період якісних трансформаційних змін, коли відбувається радикальний перехід до іншого політичного режиму. На сьогодні Україна перебуває на стадії трансформування командно-адміністративного управління радянського зразка в сучасну систему демократичного врядування.

Тому нагальним є питання формування знань і вмінь практичної демократії. Звідси випливають декілька важливих попередніх зауважень:

По-перше, загальне правило, що наука розвивається за рахунок онтологічних визначень об'єкта і здобутків культури практичної діяльності з ним, у сфері державного управління доповнюється пунктом такого змісту – знання синтезує здобутки всіх сфер людської діяльності, є своєрідним підсумком всіх попередніх надбань і їх проєкцією у майбутнє. Іншими словами, теорія державного управління акумулює весь масштабний досвід пізнання і перетворення соціально-практичної сфери і не може ґрунтуватися на якійсь окремій галузі знань. Для підтвердження цієї тези можна показати зв'язок теоретичних ідей основних шкіл менеджменту із дійсною практикою управління. Так, розкривши специфіку дослідження і відтворення у знанні процесу управління різними школами менеджменту, автори відомого підручника “Основи менеджмента” М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі констатують: “Невід’ємний недолік підходів різних шкіл до управління полягає в тому, що вони концентрують увагу тільки на якомусь одному важливому елементі, а не розглядають ефективність управління як результуючу, залежну від багатьох різноманітних чинників” [25, с. 78].

По-друге, інтегрованість знання з державного управління, його узагальнено-концептуальне спрямування свідчить про те, що знання інших, сумісних наук, відіграє важливу, але дорадчу роль або роль основи, звернення до якої залежить від волі суб'єкта, рівня його освіти, культури, тобто суб'єктивних якостей. У спрощеному варіанті досить часто це зводиться до заміни об'єктивно-істинних основ частковими або суб'єктивістськими підходами, тобто покладанням в основу управлінської практики довільно вибраних засад.

По-третє, прикладне спрямування знання з державного управління виявляється в його органічній єдності із методологічними прийомами, коли знання акумулюється із попереднього досвіду як сукупність уроків і забезпечує практичну спадковість і продуктивну спрямованість у майбутнє.

По-четверте, державно-управлінське знання, окрім практичної спрямованості, має **міждисциплінарне спрямування**, є синтезом даних багатьох наук і власної історії становлення та розвитку. За цього необхідно акцентувати увагу на особливості цього синтезу як актуалізації знання інших наук і включенні його у формат державно-управлінського проєкту змін. Знання окремих наук виникає та існує безвідносно до управлінської практики і завдання суб'єкта цієї практики полягає у розкритті потенційних можливостей, що імпліцитно

представляє це знання. Від мислення певного управлінця залежить побудова своєрідної ієрархії знання за критерієм його корисності чи можливості включення в реальний процес діяльності. Із безконечної множини знань, що існує безвідносного до практики управління, формується піраміда, де вершину становить актуальне, необхідне саме в цьому конкретному випадку знання. Його дослідження можливе у контексті різних науково-методологічних підходів.

4.2. Методологія менеджменту та її значення для державного управління

Загальновідомо, що становлення науки і практики менеджменту, його окремих закономірностей тощо розпочалося в стародавні часи, проте свідоме й цілісне дослідження цієї важливої сфери людської діяльності припадає на кінець XIX ст.

Так, історично першим етапом становлення теорії менеджменту XX ст. була школа наукового управління, пов'язана із працями Ф. Тейлора, Ф. Гілбрет і Л. Гілбрет [25, с. 66]. Методологія їх підходу до управління базувалася на детальному аналізі змісту роботи (аж до чіткого виокремлення простих операцій ручної праці), підвищення її ефективності шляхом усунення зайвих операцій, стандартизації обладнання і виконуваних працівниками дій тощо. За цього ефективністю вважалося досягнення максимальної мети за допомогою мінімальних матеріальних затрат. У контексті цієї школи людський чинник розглядався лише механічно – як можливість швидше виконувати певні прості функції, і управлінський вплив на нього обмежувався регламентацією праці та відпочинку, відбором працівників фізично і психічно більш придатних до виконання відповідних виробничих операцій, встановлення реалістичних норм виробництва і відповідних економічних форм стимулювання. До позитивних уроків школи наукового управління належать регламентація і профілізація праці, матеріальне стимулювання ефективнішої праці, індивідуальний підхід до оплати праці, визнання якісної специфіки управлінської праці як суспільно значущої, запровадження організаційного її відокремлення від виконавчої та наукових методів і підходів для її вдосконалення.

Адміністративна школа управління (А. Файоль, Л. Урвік, Дж. Д. Муні, М. Вебер та інші) відрізняється тим, що перенесла предмет дослідження із сфери виробництва на управління всією організацією, акцентувавши увагу на загальних принципах і закономірностях управлінських процесів. Так, американський

засновник адміністративного менеджменту А. Файоль розмежував структурний і функціональний підходи, розкрив їх основні принципи, що не втратили свого значення і на сьогодні. Наприклад, актуально звучить принцип справедливої винагороди працівників як основа їх підтримки з боку керівників [25, с. 67]. Він першим виокремив універсальні управлінські функції: планування, організацію, лідерство і контролювання.

Змістовно близькою до адміністративної школи управління є **теорія бюрократії** М. Вебера (1864 – 1920 рр.), що дає відповідь на складні питання про соціальні та особистісні джерела влади [2, с. 165]. Остання розглядається як соціальні відносини, в яких одна особа здійснює свою волю стосовно іншої, яка вимушена підпорядковуватися цій волі. Є два засоби здійснення влади: сила (терміни “сила” і “влада” мають спільну етимологію) – здатність змусити людей підпорядковуватися, всупереч їх небажання, та авторитет – добровільність виконання наказів, в силу їх легітимності (моральної та правової раціональності). За способом виправдання (легітимації) влади М. Вебер виділяє три види її здійснення: традиційний, харизматичний і легальний.

Легітимація традиційного типу лідера здійснюється в силу домінування усталених форм досвіду і звичаїв, що “освячують” лідерів через успадкований статус і прагнуть доповнити його харизмою. За М. Вебером, найчистішим типом традиційного панування є патріархальне, соціальна структура якого поділяється на особисто залежних від патріарха слуг і відносно менш залежних підданих. Антигуманність цього способу здійснення влади виявляється у тому, що влада набуває абсолютного змісту, безвідносного як до об’єктів її застосування (маси простих людей), так і до її носіїв. Особистісні риси можновладця також нівелюються і підпорядковуються молоху влади і тому йому, щоб “утриматися, необхідно навчитися вміння бути недоброчесним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби” [23, с. 434]. **Харизматичний тип** здійснення влади ґрунтується на особистих якостях лідера, що розцінюються оточенням як надприродні, дані Богом, а сам лідер набуває статусу месії тощо. “Емоційне захоплення вічно новим, небуденним, не знаним раніше є тут джерелом особистої відданості. Найчистішим типом такого панування є панування пророка, військового героя, великого демагога” [2, с. 165]. Зрозуміло, що влада харизматичного лідера базується на безсумнівному авторитеті, що утверджується в його підданих на позасвідомому рівні, доповнюється непохитною вірою у

його “сакральність” і безгрішність. Як правило, харизматичний лідер стверджується у релігійній організації, а формування такого типу лідера у політичній чи управлінській структурі супроводжується значним ступенем фанатизму. Проте М. Вебер наголошує, що харизматичні лідери свій авторитет “здобувають не лише із визнання їх підлеглими. Радше навпаки: віра у визнання вважається тут обов’язком” [2, с. 167], виконання якого вимагається від підлеглих. Звідси закономірний висновок – харизматичний авторитет “має наскрізь авторитарний, панівний характер” [2, с. 167]. На відміну від ірраціональної основи попередніх типів, “легітимне панування існує завдяки встановленим правилам” [2, с. 155] і трактується як послух громадян раціонально визначеним нормам взаємодії. Легітимність формалізується як фахова професійна робота чиновників, службова ієрархія, з чітким визначенням посадових компетенцій, виробничої дисципліни та соціальної відповідальності. До позитивних ознак легального панування, на думку М. Вебера належить бюрократизм, коли управління формально “здійснюється лише прийнятими на службу за контрактом і призначеними чиновниками” [2, с. 158], а змістовно – це здійснення управлінських функцій “за раціональними правилами”, “не зважаючи ні на які особисті мотиви й почуття” і “не зважаючи на особи” [2, с. 158]. Необхідно зазначити, що вказана тут деперсоналізація управління покликана нівелювати можливі прояви суб’єктивістських ставлень керівників, до форм яких можна зарахувати фаворитизм, корупцію тощо.

Актуальність звернення до методологічних напрацювань класичної теорії менеджменту зумовлена тим, що якраз вони:

- започаткували сучасні підходи дослідження процесу управління, зокрема досягнення ефективності;

- визначили базові принципи керівництва людьми в організаціях, для прикладу принцип єдиного підпорядкування;

- є основою подальшого розвитку як практики управління, так і нових концепцій (організаційної культури, інституціоналізму тощо).

Водночас доцільно констатувати, що ця теорія розглядала організацію роботи і весь процес управління з механістичних позицій, зводячи їх до технічного рівня. Значний схематизм наукового та адміністративного менеджменту, що особливо проявляється у нехтуванні суб’єктивним чинником процесу управління, частково долається школою людських відносин і концепцією організаційної культури. Із середини ХХ ст. і до сьогодні якраз ці підходи розкрили важливість звернення уваги на широкий спектр внутрішніх спонук

людської діяльності, їх значимість для досягнення успіхів у спільній справі. **Школа людських відносин** заснована двома американськими вченими – М. П. Фоллет і Е. Мейо [25, с. 68]. Як засвідчили їх досить відомі експерименти в Хотторні (США), чітко структуровані робочі операції, задовільні умови праці й добра заробітна плата (чому приділяли увагу попередні школи управління) не завжди можуть забезпечити підвищення продуктивності праці. На цій основі були зроблені висновки – мотиваційні сили, що спонукають людей до праці та соціальної активності загалом лише частково перебувають в економічній площині. Вони є значно різноманітнішими, стосуються як взаємодії людей у межах конкретних колективів (груп) і панівних у них цінностей, так і особистісних уявлень людей щодо пріоритетних потреб їх діяльності та життя. Було також відкрито, що паралельно із формальною організаційною структурою (трудоий колектив) існує неформальна соціальна структура, яка суттєво впливає на мотивацію до праці і на саму працю робітників через поширення особливих установок. Таким чином, результати досліджень цієї школи показали дієвість позаекономічних суб'єктивних спонук до праці і необхідність враховувати соціально-психологічні чинники учасників соціально-управлінських процесів.

Ще однією школою, що акцентувала увагу на внутрішніх суб'єктивних аспектах управлінських відносин, була **школа організаційного гуманізму**, представлена, насамперед, Д. Макгрегором у середині ХХ ст. У своїй теорії “У” він стверджував, що працівники, внаслідок захоплення працею, здатні мотивувати себе до неї самі, відповідно мотив самореалізації є цілком сумісним із виробничою та управлінською діяльністю. Змістовно школа людських відносин корелюється із теорією потреб-мотивів А. Маслоу, за якою людина вибудовує власну піраміду мотивів, вищими рівнями якої є прагнення бути визнаним у своєму оточенні, мати власну гідність і незалежність та самореалізуватися шляхом максимального використання своїх творчих здібностей.

Своєрідним продовженням попередніх шкіл менеджменту є **теорія організаційної культури**, представлена працями відомих теоретиків менеджменту Е. Шейном, Т. Ділом, А. Кеннеді, та її конкретизація у школі організаційної поведінки. Цінність цих шкіл у контексті розкриття методології дослідження державного управління визначається тим, що в них розкриті методики і процедури реалізації людино орієнтованих форм співробітництва в межах великих компаній та управлінських структур. “Культура ... передбачає існування чогось цілого, створюваного звичаями,

кліматом організації, цінностями і моделями поведінки. Це структурування, або інтеграція, є сутністю того, що ми називаємо “культурою” [40, с. 30]. Відповідно, інтеграція (організаційна і соціальна) досягається акумулюванням колективного досвіду у “базових уявленнях”, “загальних парадигмах або гештальтах (станах)” [13, с. 30], що сприяє оптимізації спільної діяльності. Щодо окремої особи – працівника організації, то прийнято вважати, що стосовно неї організаційна культура може здійснювати три взаємодоповнюючі функції – адаптації, активізації та актуалізації [13, с. 89]. Якість розкриття творчого потенціалу особи значною мірою залежить від загального змісту організаційної культури, а також таких її чинників, як рівень інформаційного-ділового обміну та справедливості винагороди, стиль керівництва та спосіб спілкування. Зрозуміло, що всі вони повинні орієнтуватися на створення умов, сприятливих не лише для адаптації особи до вимог організації та збільшення її заданої активності, але й для максимального забезпечення можливостей її творчого розвитку, актуалізації її здібностей.

Розкриття методологічного потенціалу сучасного менеджменту не може обмежуватися з'ясуванням відповідного змісту окремих шкіл, оскільки існують дуже цікаві напрацювання, здійснені окремими теоретиками і практиками управління поза ними, які отримали широке поширення і застосування. До таких, що відповідають контексту нашого розгляду, насамперед належать: закон невизначеності відгуку на управлінський вплив, теорія стимулювання і мотивації та досвід актуалізації особи в процесі управлінського спілкування, на розгляді яких треба зупинитися детальніше.

Так, важливим аспектом ствердження методології менеджменту є розкриття психологічних механізмів мотивації та стимулювання в конкретних умовах діяльності управлінської організації. Це особливо актуально у сучасних умовах початкового розвитку теорії управління, коли досить часто трапляється отождення таких понять, як “мотив” і “стимул”, “мотивація” та “стимулювання”, “мотив” і “мета”. У висвітленні названих проблем можна посперитися на розроблені в зарубіжній та вітчизняній психології ідеї. Так, Х. Хекхаузен у праці “Мотив влади” [38] звертає увагу на особливості мотиву влади. Він, зокрема, зауважує, що “дія влади завжди є цілеспрямована на використання мотивів іншої людини, їх ствердженням чи запереченням, незалежно від їх змісту” [38, с. 303]. Вплив влади полягає у скеруванні існуючих тенденцій поведінки людей у потрібному напрямку і, щоб бути ефективним, він повинен відповідати їх (людей) мотиваційній основі.

Мотив – це індивідуальний, суб'єктивний сенс дії чи вчинку, що стає головною спонукальною силою. Тому мотив не можна називати

причиною [14, с. 291], що впливає із розрізнення природної причинності та людської свободи волі, яке здійснене І. Кантом. Детальніше це означає, що мотив за своїми характеристиками є ідеальним (мислимим), суб'єктивним (суто індивідуальним), внутрішньо (інтенційно) вибраним значенням певної діяльності, що демонструє свободу суб'єкта. Таким чином, мотив відрізняється від стимулу – зовнішнього спонукання, що є причиною зміни поведінки суб'єкта у певному напрямку. Ефект стимулювання (певний напрям реагування на дію стимулу) опосередковується внутрішнім світом людини, її поглядами, почуттями, переконаннями. Під впливом останніх стимул інтериоризується, набуває певного індивідуального змісту і стає мотивом. Однак не кожен стимул стає мотивом, останній може трансформуватися у заперечення стимулу – виникає мотив протидії зовнішньому впливу. До цього необхідно додати такі висновки:

- мотив діяльності особи формується на перетині двох ліній свідомого узгодження: потреб, бажань, особистісного смислу й прагнень та можливостей їх реалізації;

- мотив реалізує відносну (внутрішню) свободу людини стосовно обставин зовнішнього середовища та його вимог, своєї спадковості, а також стосовно своїх власних пристрастей та потягів;

- мотив – це визначена система ієрархії (пріоритетності) цінностей;

- мотивація – це психологічний процес усвідомлення мотивів і використання їх як спонук особистої активності.

Мотивація відіграє інтегруючу роль стосовно людської особистості, поєднуючи такі важливі функції, як смислотворча (для чого діяти, жити тощо), спонукальна (вибір мети, засобів реалізації й підтримки значних фізичних зусиль) і організуюча (узгодження низки мотивів та вибір пріоритетів діяльності).

Вказані положення виникають із принципу, що людина завжди шукає й вкладає у свої дії певний смисл, який є основою, мотивом її самоактуалізації. Їх втрата класифікується В. Франклом як “екзистенціальний вакуум”, який можна подолати лише логотерапією – пошуком нових смислів – мотивів [36, с. 334]. Проте, знайти смисл – це півсправи. Необхідно ще здійснити його, взяти за основу своєї діяльності. З огляду на це, мотив є підставою формування мети, узгодження її з реально існуючими засобами реалізації. Тут теж існує широкий спектр можливостей – від макіавелістського “мета виправдовує засоби” до кантівського “людина є самоціллю і, в жодному разі, не є засобом досягнення мети інших людей”.

Мотивація може бути визначена як особистісний процес обґрунтування власних вчинків, їх скерування та особистого виправдання (мотивування). Тому необхідно наголосити, що керівник стимулює, а кожна особа вмотивовує свою діяльність самостійно. Щоб стимулювати керівника спрацьовували, вони повинні трансформуватися у мотиви (внутрішній смисловий план) діяльності й поведінки індивіда. Отже, щоб ефективно стимулювати, керівнику необхідно знати провідні мотиви підлеглих і діяти відповідно до них. Основою такого знання може бути класифікація потреб-мотивів А. Маслоу та їх конкретизація стосовно кожного працівника.

Не можна обійти увагою і тему управлінського спілкування, від змісту якого залежить цінність і міра гуманізму соціального розвитку. Традиційно спілкування в управлінській сфері визначається як інтеракція, що задається формально-інституційно та доповнюється функціями перцепції та комунікації. Воно класифікується за різними критеріями, насамперед його прийнято поділяти на вертикальне (за усталеною ієрархією) і горизонтальне (як рівні, паритетні стосунки).

За панівною тенденцією розвитку спілкування поділяють на два взаємовиключні вектори – сприйняття (консолідація) та несприйняття (конфронтація). Вектор сприйняття характеризує кон'юнктивні (об'єднуючі) тенденції спілкування, які стверджують позитивну лінію – згода, співробітництво, кооперація тощо. А вектор несприйняття – це зворотна тенденція до диз'юнктивних почуттів і стосунків – недовіра, незгода, напруженість, конфлікт, антагонізм. Управлінське спілкування з необхідністю спрямоване на вирішення спільного завдання і є суб'єкт-суб'єктною взаємодією або інтеракцією. Важливим складовим елементом управлінського спілкування є соціальна перцепція – процес сприйняття людини людиною. Вона виконує своєрідну діагностичну функцію стосовно партнера, самої себе і ситуації спілкування, включає інтерпретацію намірів, думок, здібностей, емоцій, установок партнера із спілкування, без чого неможливі взаємопізнання та взаєморозуміння. Взаєморозуміння є метою і внутрішньою основою людського спілкування. Процес розуміння іншої людини починається із сприйняття її зовнішнього вигляду і спрямований до усвідомлення її цілей, установок, мотивів, а закінчується (однак не завжди) схваленням останніх. Засобами позитивного сприйняття партнера із спілкування є **ідентифікація, рефлексія та емпатія**, що дають змогу частково проникнути у внутрішній світ людини і спілкуватися з нею на рівних. Адекватному розумінню інших людей заважає егоцентризм, негативно на процес людського спілкування впливають стереотипи. До її окремих

проявів належать: установка, каузальна атрибуція, ефект ореолу, ефект первинності, ефект новизни тощо. Необхідно наголосити, що основою адекватної перцепції людини є неупередженість ставлення до неї, відкидання традиційного прагнення поширити окремий її прояв на всю сутність, надати окремій і частковій характеристиці значення невід’ємного атрибуту (каузальна атрибуція) тощо.

Адекватна **перцепція** іншого учасника управлінської інтеракції досягається формуванням майстерності спілкування, зокрема вмінням слухати і розуміти. Вміння слухати призводить до фіксації потрібної інформації і, як наслідок, до влади над іншим. Тому існують деталізовані методики заохочення партнера до розмови, стимулювання розвитку його думки у потрібному напрямку тощо. Техніка професійного слухання містить такі: активну позу, щире увагу до співрозмовника, зосереджене мовчання, заохочуючі мовні реакції, відображення почуттів співрозмовника та використання таких рефлексивних засобів, як уточнення, перефразування та резюмування сказаного партнером. Найбільш поширеною та досить різноплановою є методика спілкування, розроблена відомим американським психологом Д. Карнегі (“П’ять головних принципів спілкування з людьми”, “Дванадцять способів змусити людини стати на вашу точку зору”, “Шість способів сподобатися людям”, та “Дев’ять способів змінити думку людини, не викликаючи при цьому її невдоволення чи образи” [15, 16]). Вона базується на вмінні зрозуміти іншу людину, розкрити складну суть її зацікавленості, потреб, мотивів і врахувати їх у подальшому спілкуванні та впливі на неї з метою реалізувати свій інтерес.

Тому цілком закономірно виникла інша, протилежна методика спілкування, автором якої є Е. Шостром. У його книзі “Людський вибір – **маніпуляція** чи **актуалізація**. Анти-Карнегі” [41] методика Д. Карнегі вважається маніпулятивною, де і лідер, і підлеглий є частковими, взаємозалежними та взаємообмеженими учасниками, без їх самоактуалізації. Так, активний маніпулятор (за класифікацією автора – суддя, хуліган, обчислювач, диктатор) прагне керувати людьми за допомогою активних методів впливу. Використовуючи своє вище соціальне становище, він маніпулює людьми як маріонетками. Пасивний маніпулятор дозволяє активному розпоряджатися собою. Його роль зводиться до “виграшу через поразку”, до свідомого використання своєї другорядності, підпорядкованості. Закономірним є висновок Е. Шострома про те, що і активний, і пасивний маніпулятори мають інтерактивну (взаємодоповнюючу) і, відповідно, обмежену

сутність. Для них характерними будуть такі риси, як нещирість (“здаватися, а не бути”), неусвідомленість (“асертивність”), закритість чи контрольованість і недовіра до інших та до самого себе. Зрозуміло, що маніпулятивна практика спілкування не відповідає демократичним принципам управління і є за своєю суттю антигуманною.

На відміну від маніпулятора, актуалізатору притаманні протилежні риси характеру – щирість, визначеність (“сертифікованість”), спонтанність і відкритість, глибока переконаність у ефективності своєї справи. Шлях до стану актуалізатора – це формування особистості, що вміє спілкуватися з іншими на паритетній основі, має людиноцентричну систему цінностей та перетворює свою діяльність у процес саморозвитку. Отже, позитивний зміст концепції Е. Шострома полягає у тому, що стверджується демократична методологія розуміння і здійснення соціальної комунікації, яка орієнтована на щирість людських стосунків, взаємодоповнювальність їх інтересів, самодостатність і цілісність кожної людської особистості.

Зазначене особливо актуальне в умовах наростаючого обміну інформацією, зміст якої все більше стосується реальних проблем людини. Тут важливим чинником стає наявність єдиної для суспільства чи його окремої групи основи ідентифікації. Іншими словами, управлінський вплив можливий лише тоді, коли людина, яка спрямовує інформацію (комунікатор), і людина, яка приймає її (реципієнт), володіють єдиною або подібною мовою, мають єдину систему значень (тезаурус) та цінностей. Не випадково саме цим елементам культури менеджменту надається велике значення у теорії організаційної культури, вони ж виконують важливі функції у практиці державного управління.

Із урахуванням зазначеного щодо основних особливостей **методології менеджменту**, можна підсумувати, що:

1. В усій багатоманітності шкіл і підходів менеджменту все повніше прослідковується необхідність всебічного врахування особливостей управлінського процесу як двохсторонньої (інтерактивної) взаємодії керівників і виконавців.

2. Стверджується необхідність процесного, ситуативного та системного підходів, що дає змогу охопити всю складність загальної практики управління та акцентувати увагу на її внутрішніх, психологічних чинниках управління, його суб'єктивних та інтерсуб'єктивних аспектах.

3. Прогресивно збільшується роль свідомого включення у процес управління і всього суспільного розвитку активності громадянського суспільства, його цивілізаційних мотиваційних спонук.

4. За останні десятиріччя кінця XX – початку XXI ст. широко застосовувались технології управління, що орієнтуються на швидку адаптацію до зовнішніх змін, збереження і ствердження організаційної культури (із властивими їй гуманістичними цінностями), демократичний стиль управління тощо.

Сформульовані закономірності (для прикладу, закон невизначеності відгуку) та функції (стимулювання і мотивації) управління набувають все більш демократичного значення, посилюється цінність людини та її свідомого залучення до праці й соціальної активності.

Здійснені висновки цілком правомірно, на нашу думку, поширюються на сферу державного управління, демократичний розвиток якого здійснюється через залучення громадських об'єднань та їх окремих представників до вироблення управлінських рішень і контролю за їх впровадженням, ствердження сучасних форм надання адміністративних послуг тощо. А методологія дослідження проблем державного управління значною мірою ґрунтується на висновках й набутому досвіді наукового пошуку у сфері менеджменту.

Контрольні питання

1. Основні теорії менеджменту та їх методологічне значення.
2. Відмінності адміністративної школи управління від наукової.
3. Теорія бюрократії М. Вебера та її методологічне значення.
4. Теорії менеджменту про людський чинник.
5. Значення методології менеджменту для пізнання державно-управлінських процесів.
6. Спілкування та мотивація в державному управлінні.
7. Особливості методології дослідження мотивів.
8. Управлінська комунікація та її дослідження.
9. Методологія дослідження управлінського спілкування.
10. Демократичний потенціал методології менеджменту.

4.3. Методологічні особливості застосування висновків юридичної науки в державному управлінні

Концептуальна основа життєдіяльності суспільства та державного управління має складну, багаторівневу структуру, до неї належать традиційно-ментальні, моральні, психологічні та раціональні елементи, що можуть впливати на суб'єкт змін на стихійному чи свідомому рівні. Сучасне державне управління демократичного типу володіє різноманітними засобами впливу на суспільство та окремих

його представників, серед яких значна функція належить нормам – зразкам відносин, правилам поведінки, стандартам діяльності тощо. Всі різноманітні регулятивні приписи, які суспільство спрямовує особи, поділяються на моральні, правові та політичні.

Легітимною основою сучасного демократичного, людино-центрованого суспільства має бути система формальних норм, що дістають конституційне закріплення і утворюють **правове поле** політичної та державно-управлінської діяльності.

Проблема визначення основ державного устрою, обґрунтування базових цінностей інтеграції окремих людей у спільноту традиційно визначалася як роль прав людини у здійсненні державної політики. Ця проблема була предметом дослідження з давніх часів і дістала своє історично конкретне вирішення у працях Аристотеля, Дж. Лока, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля. Із вітчизняних мислителів її досліджував і досить детально розкрив Б. Кістяківський. Думка, що базисом державного управління має бути право, висловлюється багатьма сучасними дослідниками. Щодо демократичного розвитку Української держави, то необхідно також зауважити, що він стверджується суперечливо, рух вперед стримується значним “тягарем минулого”, стереотипами сьогодення та слабкістю теоретичного обґрунтування трансформаційних змін. Водночас потрібно зазначити, що завдання “концептуалізації підвалин, на яких має стояти держава” [21, с. 26] вирішене на інституційно-правовому рівні і положення чинної Конституції України в частині закріплення прав та свобод людини і громадянина цілком відповідають світовим підходам. Так, другий розділ Конституції України “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” розпочинається із постулату “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” і дає їх досить повний перелік. А серед загальних засад держави читаємо: “В Україні визнається і діє принцип верховенства права”, а “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” [20, ст. 3].

Ця конституційно закріплена **правова основа** має визначати діяльність всіх органів державної влади, є інституційною основою здійснення демократичного державного управління. Також вона означає, що відвічний дуалізм держави й людини вирішується на

користь людини. Водночас практика здійснення врядування в Україні демонструє масове порушення основних прав людини з боку держави. Підтвердженням цього можуть слугувати різні приклади, від простого ненадання адміністративних послуг до несправедливих ухвал судів, що оскаржуються в Європейському суді з прав людини.

Зрозуміло, що існує низка причин вказаного стану із дотриманням прав і свобод людини, які можна спеціально досліджувати, класифікувати тощо. У контексті методологічного підходу необхідно звернути увагу на теоретичний аспект проблеми, розкрити вплив концептуальних підходів на практику державного управління. Це особливо важливо в силу того, що на сьогодні в руслі постмодерної методології розуміння суспільних явищ (і методології дослідження державного управління), концептуальне визначення суті предмета зумовлює ставлення до нього і взаємодію з ним. Такий підхід цілком узгоджується із висновком Г. Йонаса про те, що всі штучні витвори людської цивілізації (до яких автор зараховує суд, а, на нашу думку, до них належать право і державна політика) “конститууються метою”, тобто мета й утверджені за її допомогою цінності визначають сутність цивілізаційних явищ. Іншими словами, поняття не лише міститься “у підґрунті існування всієї конструкції”, “не тільки передує речі, воно має в неї втілитися, щоб та могла бути тим, для чого вона створена” [125, с. 87]. Таким чином, на рівні державного управління право існує як умоглядно сформований концепт (поняття), що своєю необхідною, атрибутивною рисою існування має мету (належний стан) і власне стверджується в момент своєї реалізації. Така ментально-рефлексивна сутність права свідчить про те, що рівень правосвідомості (легітимних рамок свободи) визначає рівень правопослушності громадян і правовідповідність діянь політиків. Іншими словами, розуміння сутності та соціального призначення права визначає якість його здійснення у суспільстві та в діяльності органів державної влади. Проблема визначення суті права і відповідного його застосування у практиці управління ускладнюється тією обставиною, що на сьогодні науково-аргументоване пояснення сутності права здійснюється у рамках декількох конкуруючих концепцій. До них належать позитивістська (Бентам, Ед. Берк), динамічна (Г. Кельзен), ліберальна (Ф. Гаск), лібертаріанська (Д. Боуз) та комунікативна (П. Рікер, Ю. Габермас). Проблема поєднання права й змісту політичної діяльності через принципи справедливості та відповідальності ґрунтовно й детально досліджується у працях П. Рікера та Г. Йонаса. Можна також стверджувати, що висвітлення співвідношення права і

гуманітарного змісту демократії як форми здійснення державної влади, визначення їх категоріальної залежності, а, відповідно, і функції права щодо політичної практики знаходиться на початковому етапі та потребує свого подальшого дослідження. Зокрема, В. Цветков зауважував, що “співвідношення демократії і права є кардинальною, але малодослідженою проблемою державного будівництва” [39, с. 332].

Для розуміння глибшого зв'язку між правом і політикою потрібно чіткіше розкрити зміст поняття “права”, складність якого зумовлена його неоднозначністю. Так, у контексті розгляду поняття “права людини” йдеться про невідчужувані, атрибутивні (їх соціальне визнання є похідною характеристикою) норми діяльності людини або її потенційну можливість діяти. “Людина має одне фундаментальне право: самій вибирати, як їй жити, якщо вона не порушує рівних прав інших людей” [12, с. 66].

За визначенням Дж. Донеллі, “термін права людини вказує і на їх природу, і на джерело – це права, які кожний має тільки тому, що він людина” [10, с. 33]. Вони відтворюють всю складність людського буття, його невичерпну цілісність, постійну незавершеність і спрямованість у майбутнє. Тому спроби обґрунтувати права людини через окремі її властивості (множину потреб, міжкультурні цінності, окремі можливості тощо) закінчується безуспішно і закономірним є висновок, що “права людини ґрунтуються на понятті гідного життя, яке є “природним” для людини” [10, с. 37].

Можна констатувати, що **приватне право** – це сфера самості або самодостатності особи, що вимірюється неповторною сукупністю її здатностей і є індивідуалізованою мірою претензій і гідності кожної окремої людини. У контексті постмодерної філософії таке розуміння людини базується на концепції мобільної цілісності людини, що постійно продукує свої нові стани, є вільно детермінованою і не може бути зведеною до окремих своїх проявів. Особистісне значення приватного права, пояснене з природної та соціальної нерівності людей, проявляється у психологічній готовності посісти певний соціальний статус або у різних рівнях претензій окремих людей. Критерієм виправданості таких претензій (їх справедливого, а не свавільного статусу) буде відповідний рівень фахової готовності особи до певної діяльності. Гарантування об'єктивності в оцінці таких суб'єктивних чинників у процесі здійснення соціальної та кадрової політики держави рівнозначне забезпеченню права кожної людини “на вільний розвиток своєї особистості” [20, ст. 23]. Зрозуміло, що реалізація приватного права особи досить часто порушує права іншої особи, а закон як

універсальний засіб гарантування прав має враховувати, насамперед, права постраждалої сторони. Проте з цього не випливає, що права людини можна зводити до явища їх порушення – у своїй первинній суті вони мають загальнопозитивне значення свободи, а не факту її обмеження.

На відміну від атрибутивного статусу приватного права, **публічне право** визначається як історично відносне та залежне від діяльності державних інституцій (легальне), що надають йому легітимних (законних і схвалених суспільством) форм через посилення принципу верховенства права. Неатрибутивна (змінна) суть законів у державі як формально ствердженого публічного права проявляється у їх постійному вдосконаленні, продукуванні нових тощо. Т. Гоббс у цьому контексті зауважував, що “існує велика відмінність між законом і правом, адже закон – це обмеження, право ж є свободою, і вони протилежні одне одному” [6, с. 347 – 349]. Зв’язок приватного права з свободою визначає його індивідуальність або персоніфіковані можливості кожної людини. Характерною у цьому контексті є думка Г. Гегеля, який, фіксуючи природну нерівність людей, зробив висновок, що їх рівність, навпаки, виникає лише в суспільстві як результат діяльності абсолютного духу і постулюється у законі [5, с. 352, 353].

Таким чином, політична рівність громадян перед законом не виключає, а передбачає їх фактичну нерівність, яка досить часто в силу домінування егоїстичних інтересів, волі до влади тощо стає джерелом соціального зла. Засобом його нейтралізації є законний порядок або дотримання суспільного порядку за допомогою сили закону.

Визнання за приватними правами особи окремого статусу, їх фундаментального і аксіоматичного щодо інших прав значення є важливим у контексті трансформування права із його універсально-ідеальних площин у сферу практичного втілення засобами держави та усвідомлення необхідності індивідуально-конкретного застосування загального змісту закону.

Необхідно особливо наголосити, що первинною формою публічного права конкретної особи є “спеціальне уповноваження когось на щось” [10, с. 34], тобто здійснення представницької функції. Доречно зауважити, що взаємини сторін “уповноваження” формуються таким чином, що уповноважені (представники влади) є носіями обов’язків, а суб’єктами права залишаються громадяни. Тут доречно звернутись до сучасного розвитку теорії приватного та публічного права, що здійснений Д. Стоун і поділяє права на **нормативні** (ті, що є базовими для людей і творення нових законів державою) та

позитивні (ті, що схвалені й закріплені державою) [32, с. 251]. Конструктивним для нашого розгляду є також висновок про те, що “права не є знаряддями чи інструментами, що діють механічно та послідовно. Так само, як усі інструменти політики, вони підпорядковуються й залежать від більшої політичної діяльності” [32, с. 272]. Правові аргументи “визначають, яка поведінка є добра, а яка погана, й драматично представляють суспільні цінності за допомогою змагання реальних людей на публічній сцені” [32, с. 272].

Здійснення детермінуючого впливу права на практику державного управління фіксувалося багатьма мислителями. Відомий теоретик права Г. Кельзен висловлює думку про те, що приватне право має “свою частку причетності до так званого державного волевиявлення, себто до політичної влади” [18, с. 308]. Функціональне значення права розкривається ним через констатацію того, що “діяльність законодавчих, урядових та адміністративних органів, як правило, зв’язується законами до меншої міри, ніж діяльність судів, та що в політично-правовому сенсі цим останнім надається здебільшого менше можливості діяти на власний розсуд, ніж тим першим” [18, с. 307]. Власний розсуд, на думку автора, опосередковує дуалізм приватного та публічного права та визначається не його (розсуду) теоретичним, а суто ідеологічним спрямуванням [18, с. 307]. Іншими словами, основою ставлення суб’єкта політики до приватних прав особи є його коло інтересів, що певною мірою видозмінює це ставлення, надає йому суб’єктивного забарвлення. За цього необхідно зафіксувати два взаємозумовлених аспекти: перший – це наскільки повно суб’єкт політики виходить і діє, спираючись на легітимний правовий порядок держави; другий – те, що він особисто покладає як ціннісний пріоритет пропонованих норм і змін під час застосування закону. Роль базового для діяльності політика закону може бути визначена через логічну категорію “підстава”, що означає однозначно-необхідне розповсюдження загальної норми закону на окремий випадок його застосування. Тут логічне дотримання закону аналогічне ролі закону у сфері судочинства, де, окрім загальної логічної зумовленості, даються три варіанти міри строгості – на виконання закону, відповідно до закону та на підставі закону.

На відміну від строго логічного визначення змісту дії через підставу, як це відбувається у наведених випадках судочинства і в діях політика із однозначного застосування закону, правова держава здійснює свою діяльність не лише як правозастосовна та правоохоронна, а ще й у формі правотворчості. Тому політичну

діяльність необхідно класифікувати як таку, що має момент свободи – можливість вийти за детерміновані законом рамки. Так, М. Вебер стверджує, що легальне панування існує за умови, коли “будь-які закони приймаються і можуть при бажанні змінюватися” і впорядкування відносин панування здійснюється “за допомогою певних правових засад, які надають цим стосункам “легітимності” [2, с. 157]. Це стосується тих рішень і дій, які здійснюються у процесі законодавства, а також тих випадків, коли існує можливість неоднозначного трактування законів. Інваріантна дія щодо змісту закону виправдана тоді, коли вона узгоджена із правовим полем, є переходом від легальності до легітимності як більш глибинних основ правової системи суспільства. Таким чином відбувається надання закону правового статусу або творення правового закону. Висловлене твердження доцільно поглибити такими доповненнями:

- по-перше, закони продукуються діяльністю вищого законодавчого органу країни і змінюються відповідно до ідеологічних підходів його суб’єктів;

- по-друге, виправданням зміни законів може бути звернення (через уточнення, поглиблення тощо) до правової основи держави – конституційно закріплених прав громадян;

- по-третє, тип використання конституційних прав людини суб’єктом політики залежить від його розуміння мети та мотивів пропонованих змін і політичної волі їх досягнення;

- конституційно визнані права особи відіграють роль засад політичних трансформацій – свідомо прийнятих і практично утверджуваних теоретичних концептів.

Державне управління здійснюється через узгоджене взаємодоповнення діяльності трьох гілок влади, системне проведення принципів справедливості та **верховенство права**, органічне наповнення їх функцій людиноцентризмом тощо. На нашу думку, впровадження державної політики гуманізму має свої особливості для кожної із цих гілок. Так, законодавство ґрунтується на конституції як основному законі країни і діє, дотримуючись обов’язкової умови, що “при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод” [20, ст. 22]. Необхідно зауважити, що діюча до цього часу законотворча практика досить вільно ставилась до цієї вимоги, допускала порушення конституційних прав людини. Так, можна навести низку прикладів нехтування на нормативно-законодавчому рівні окремими правами громадян або продукування “неправових законів”.

Безумовне дотримання **конституційних прав і свобод людини та громадянина** повинні стати основним змістом діяльності всіх структур виконавчої влади та судочинства. Легітимне використання правових основ державною політикою має базуватися на чіткому розрізненні трьох теоретичних утворень – приватні (невідчужувані) права особи, публічне право як легітимні норми суспільних і суспільно-владних відносин, а також прецедентні рішення суду – такі, що винесені не просто на виконання закону, чи відповідно до закону, а на основі закону і не всупереч основним правам людини. Саме обстоювання первинних прав особи, що виконують функцію теоретичних основ здійснюваної політики, й визначає міру її відповідності сучасним європейським цінностям. Тут стверджується принцип, за яким “права людини встановлюють моральні стандарти легітимності державної політики” і його закономірне доповнення, що легітимним буде таке врядування, коли громадянам більше не потрібно буде підтверджувати свої права перед власними урядами [10, с. 35]. Можна констатувати, що лише права людини, що із свого первинно-природного (нормативного) стану легітимно трансформувались у форму закону, внаслідок цього отримали гарантії на здійснення для кожного представника соціуму, можуть бути кваліфіковані як такі, що відповідають міркам сучасного гуманітаризму. Для прикладу можна послатись на низку конституційних прав людини й громадянина України – право на житло, на працю тощо. Ці права є для багатьох наших співгромадян лише формальними (негативними, за Д. Стоун), тобто у тому значенні, що ніхто не може їх заперечити, або процедурними – щодо яких має бути витримана умова розгляду, але зовсім не обов’язкове їх забезпечення.

Необхідно констатувати, що наявність принципово відмінних трактувань суті права проєктується на політику, впливає на бачення чинних варіантів влаштування суспільних відносин. А від цього залежить не лише розуміння права, але й функцій держави щодо окремого громадянина, здійснення його прав і свобод. Так, В. Селиванов стверджує, “що і до сьогодні в Україні фактично відсутнє якісне, нове наукове юридичне знання, в системі вітчизняної юридичної науки панує суто позитивістський підхід до пізнання права і держави, увага зосереджується головним чином на політичному аспекті їх функціонування, продовжуються спроби пристосувати реальні правову і державну дійсність до інтересів і бажань владарюючих соціальних сил, майже ігнорується людська сторона права і держави тощо, що робить сучасне чинне право неефективним” [28, с. 70, 71].

Дійсно, позитивістське або загальносоціальне трактування прав зводить права людини до “загальних та рівних для всіх людей” [26, с. 10], бо лише тоді права як стартові можливості “будуть правовими (від слів “правильний”, “справедливий”, “праведний” тощо)” [26, с. 11]. Необхідно погодитись із трактуванням справедливості як реалізації права, тобто визнанням того, що право є субстанціальним щодо справедливості, а остання – похідна від права, відтворює і виявляє його сутність. Водночас треба пригадати, що ідея загальності та рівності прав людей має давні історичні традиції, що були акумульовані марксистом у вченні про комунізм як соціальний стан рівності та спільної власності. За марксистською доктриною, право трактувалося як “сукупність загально обов’язкових правил поведінки (норм), установлених або санкціонованих державою” [30, с. 1047]. Зрозуміло, що таке трактування права заперечує природні невід’ємні права людини, розчиняє їх у загальносоціальних, відчуває на користь суспільства й держави.

На сьогодні позитивістський підхід існує дещо в іншій, завуальованій формі, зокрема як прагнення досягнути соціальної справедливості шляхом забезпечення рівності можливостей у розподілі матеріальних благ через максимізацію соціальної підтримки знедолених. Можна стверджувати, що основою позитивістського підходу до прав людини є соціетарна концепція, частковим проявом якої є марксистська соціологічна доктрина, що визначала людину як “сукупність суспільних відносин”. У системі цієї методології головними є соціальні цінності, а людина розглядається як детермінована загальними соціальними властивостями, і пояснення її суті зводиться до розкриття специфіки цих властивостей. Не дивно, що основна функція марксистської держави щодо людини полягає у її формуванні за наперед встановленими соціальними зразками. Своєю чергою, призначення людини редукувалося до безсумнівного виконання нав’язаних колективних норм, досить часто аморальних, але на підтримку яких спрямована вся “репресивна машина держави”. Така соціально орієнтована методологія заперечує невідчужувані права особи, трактує їх як такі, що надаються суспільством і ним контролюються. Окремим прикладом цього може бути визначення права як самоствердження державної законодавчої волі, що є підпорядкуванням приватного – соціальному, особи – колективу, вимагає самовідданого служіння панівному політичному режимові. Якраз така методологія була характерною для радянської практики суспільно-політичних відносин.

Отже, особливістю панівного позитивістського підходу до права є розгляд останнього як встановлених державою норм, що накладають

обмеження на дії й поведінку громадян, і обов'язковість виконання яких досягається силою держави. Фактично тут відбувається редукція права до його публічного різновиду (закону) й губиться тим самим його первинна форма – приватне право. Зміст правового позитивізму може бути зведений до таких пунктів:

- індивіди не можуть мати базових невідчужуваних прав до їх законодавчого закріплення державою;
- творцями прав є усталена соціально-управлінська практика та інституційні рішення;
- права як і суспільна мета є загальними і поширюються на всіх універсально.

Зрозуміло, що позитивістська методологія невизнання за правами особи окремого статусу призводить до нерозуміння “абстрактного права на піклування та повагу” як фундаментального і аксіоматичного щодо інших прав [8, с. 16, 17]. А також до заперечення необхідності індивідуально-конкретного застосування загального змісту закону та позбавляє концепцію правового позитивізму сучасного гуманітарного значення та надає їй етатичного або тоталітарного забарвлення. Іншими словами, дуалізм приватного й публічного права знімається утвердження монізму останнього або домінуванням держави над людиною.

Змістовно близьким до концепції правового позитивізму є поділ прав на суб'єктивні й об'єктивні та надання останнім домінуючого значення. Попри цінність виокремлення двох різних онтологічних статусів права, вказаний поділ втрачає важливі характеристики правових взаємин у суспільстві, оскільки індивідуальні якості особи нівелюються або набувають значення необмеженої свободи, що досить часто переростає у сваволю.

Доречно також зауважити, що позитивістське трактування права цілком доречно й виправдане в контексті розуміння його як норм діяльності всіх державних установ і отождолення реальних кроків державного управління із законністю, тобто в рамках застосування принципу “заборонено все, що не дозволено законом”. Проте не цілком правильно буде вважати дотримання законності основою діяльності всіх суб'єктів суспільства, особливо фізичних осіб [39, с. 333]. Якщо основою вважати необхідну умову діяльності останніх, то тим самим вона зводиться до повної законослухняності, що може бути виправданим лише в межах закритого або тоталітарного суспільства. Така основа діяльності не може дати належний імпульс розвитку, не сприяє ініціативі громадян. Вважається, що більш правильно буде

стверджувати, що законність – це не основа, а формат (задані державою обмежуючі параметри) діяльності людей. Підтвердженням такої тези може бути відома максима громадянського суспільства: “дозволено все, що не заборонено законом”. А основою вільного і творчого самоствердження громадян мають бути права як невід’ємні і легітимні можливості їх дії. Необхідно додати, що, попри видиму тотожність, правослухняність не цілком співпадає із закослухняністю та має ширший і глибинніший зміст. Перша базується на невід’ємних, атрибутивних здатностях людини – приватному праві, а друга – на часткових або соціально-визнаних нормах діяльності й поведінки – закони (публічне право). Зазначимо що, пріоритетне використання терміна “приватні” щодо невідчужуваних, атрибутивних буттю людини прав у співставленні із терміном “природні” зумовлене тим, що перше, фіксує, як і друге, буттєву заданість людських прав, вказує на їх соціально-історичну визначеність, зокрема мораллю та культурою. Так, Г. Кельзен доводить: “Те, що вчення про природне право...” “має релігійно-метафізичне походження, не викликає жодних сумнівів” [18, с. 430]. На особистісно-психологічному рівні приватне право існує як конкретні форми усвідомлення особою власної гідності та легітимних (морально виправданих) претензій на належний соціальний статус та відповідне пошанування у суспільстві.

Отже, позитивістський підхід до сутності людини та її прав є послідовним проявом “вчорашньої” (модерної або класичної) парадигми, що ґрунтується на причинно-наслідковому поясненні всіх подій і явищ. На відміну від нього, сучасна постмодерна парадигма демократичного суспільства акцентує увагу на самовизначенні людини, її здатності до актуалізації власних мотивів діяльності. За цієї умови права людини тісно пов’язуються із її свободою. Свобода – це внутрішній стан людини, її сутнісна характеристика або прагнення подолати обмежуючий тиск зовнішніх і внутрішніх детермінант та ствердити власну волю. Існування людини позбавлене надійних гарантій і вона прагне самоствердитись шляхом проектування майбутнього, здійснення власного плану змін тощо. Свобода окремої, “автономної” людини поєднується із її самостійністю та гідністю. Право – це легітимна у межах певного суспільства претензія особи на свободу або усталені (внормовані) в суспільстві форми самодіяльності особи. А сучасна методологія розуміння прав людини та їх визначального впливу на державну політику є демократичною за умови, що якраз права людини є базовими або визначальними. У цьому контексті важливими є ідеї лібертаріанської та динамічної теорій, що визначають приватне право

як невідчужувану здатність особи, а творення й застосування його загальних публічних форм доповнюють їх конкретизацією.

Розглянуті тут варіанти необхідно розкрити детальніше, класифікувати типи політики з огляду на їх відповідність таким критеріям, як специфіка основних прав, суб'єкт (носії) права та цінності, що покладаються у політичній діяльності як її основний мотив. Конкретне поєднання цих критеріїв дає нам відповідні три типи державної політики і може бути схематично відтворено у табл. 4.1:

Таблиця 4.1

Залежність державної політики від базової концепції права

№ з/п	Тип базового права	Суб'єкт права	Основна цінність політики	Тип державної політики
1	Приватне право особи	Людина, народ	Людина, її розвиток (гуманізм)	Ліберальна демократія
2	Публічне право (закон)	Суспільство, народ	Інтереси суспільства (комунітаризм, соціоцентризм)	Соціальна демократія
3	Право уповноважених осіб	Політична верхівка (політикум)	Інтереси влади (етатизм)	Авторитаризм

У таблиці стверджено принцип аксіоматичної залежності політики від концепції права, що береться за основу. Іншими словами, залежно від того, який тип права покладається в основу державної політики, буде визначатися і її власний тип.

Теоретико-методологічними засадами вирішення соціальних і гуманітарних проблем засобами державного управління на основі права є такі положення, як:

- розрізнення приватного та публічного права;
- визнання дуалізму публічного і приватного права та, відповідно, визнання дуалізму прав особи і держави;
- засобом подолання дуалізму приватного й публічного права має бути визнання первинності прав людини або ствердження принципу верховенства прав людини;
- подолання цього дуалізму є частковим і незавершеним, оскільки сутністю людини є свободи (безмежність), а державне управління репрезентує сферу раціонально-необхідного впорядкування суспільних відносин;
- забезпечення пріоритетності прав людини як формування соціальних умов самоактуалізації особи на основі сучасного

людинознавства є одним із основних напрямів розширення демократизму державного управління.

У нашому варіанті лише здійснення державного управління на основі принципу верховенства права, визнання приватних прав людини як нормативних (Д. Стоун) щодо діяльності всіх суб'єктів публічного врядування дозволить говорити про системне впровадження демократичних європейських цінностей у практику державного управління. Якраз ця ознака є визначальною для визнання держави як правової.

Отже, реалізація наукової методології в процесі дослідження та здійснення державної політики повинна базуватися на концептуальних основах, що конституційно закріплені та дістали підтвердження своєї легітимності з боку громадськості. Згідно із чинною Конституцією України, такими підвалинами є приватні права людини.

Контрольні питання

1. Аксіоматичне значення права для державного управління.
2. Відмінність приватного й публічного права.
3. Науково-методологічний зв'язок нормативних і позитивних прав (право й закон).
4. Позитивістський підхід до пізнання права й держави.
5. Обмеженість методології правового позитивізму.
6. Право й свобода в контексті методології державного управління.
7. Демократичний потенціал принципу верховенства права.
8. Взаємозв'язок легальності та легітимності.
9. Правова держава та особливості її втілення у практику суспільно-владних відносин.
10. Вимоги методології юридичної науки до дослідження державно-управлінських процесів.

4.4. Методологічний потенціал психології у контексті теорії та практики державного управління

Становлення сучасних демократичних форм правління та реформування місцевої влади в напрямку самоврядування та публічного адміністрування вимагає максимального залучення до цієї масштабної і складної справи методологічного потенціалу всіх соціальних та гуманітарних наук, зокрема психології. Важливість такого залучення зумовлена тим, що саме психологічне знання розкриває внутрішній потенціал людини та громадських об'єднань як важливих

спонук активної діяльності, свідомого ставлення всіх учасників державно-управлінського процесу до здійснюваних змін. Це особливо важливо в контексті розуміння неоднорідності психології як науки, постійного становлення та уточнення предмета її дослідження, в силу чого давньогрецьке значення вчення про душу [8] доповнене низкою глибоких знань про внутрішній світ людини. Виокремлення психології у самостійну галузь знань відбулося наприкінці XIX ст., водночас відбувалося виникнення різних течій психології, диференціація предмета і методів дослідження.

Упродовж XX ст. сформувалися і набули потужного впливу такі психологічні школи, як психологія свідомості, бігевіоризм, радянська психологія, фрейдизм, гештальтпсихологія, когнітивна та гуманістична психології. Наявні у сучасній психології течії взаємодоповнюють одна іншу та репрезентують сучасні уявлення про природу людської суб'єктивності у всій її складності і динамічності. Попри виділення специфічних граней дослідження у різних школах, вся психологія вивчає внутрішній, суб'єктивний світ людини, його індивідуальні й універсальні властивості, що реалізуються у життєдіяльності людини та її взаємовідносинах із іншими людьми. Суб'єктивність як суттєве визначення людини, її родова сутність відрізняє спосіб людського існування від будь-якого іншого. Джерело суб'єктивності пов'язане із здатністю людини робити навколишній предметний світ і власну життєдіяльність предметом практичного перетворення, ставати у відношення до самої себе. Суб'єктивний, внутрішній світ особи – це одночасно і відображення, розуміння й конструювання об'єктивного світу, і повнота власних “переживань”, емоційних станів тощо. Суб'єктивна реальність як інтегративна форма буття людини породжується процесом її самоздійснення, вона не має зовнішніх однозначно детермінуючих причин і її специфічною відмінністю від процесів та явищ об'єктивного світу є свідоме ставлення до них суб'єкта. У психології така суб'єктивна заданість особи фіксується, зокрема, виокремленням диспозиційних ставлень, що, на відміну від позиційних (зумовлених вимогами середовища, офіційною посадою особи тощо), виявляють свободу вибору суб'єкта, його здатність визначати як реальну (тобто варту реагування) певну вельми уявну ситуацію (що доводить широко відома у психології теорема Томаса)[42, с. 571, 572]. Така психологічна здатність людини вибирати напрям подальших змін і, користуючись їх ідеальним змістом, організовувати спільну для певного соціуму справу є вихідним пунктом управлінської діяльності, родової можливості людини бути суб'єктом суспільно-організованої й усвідомленої діяльності та реальних перетворень.

Грані усвідомлення цілісного внутрішнього світу людини у сучасній психології залежать від базової системи координат, що висвітлює певний аспект цієї цілісності, робить його визначальним для розуміння людини. Прийнято фіксувати три таких системи координат або відносно самостійні течії психології – природничо-наукова, психоаналіз і гуманістична психологія [34, с. 9]. У форматі нашого методологічного розгляду, ці течії є важливими, оскільки якраз вони формують три основні типи людської взаємодії.

До природничо-наукової течії у психології належать школи психології свідомості, бігевіоризму, радянської психології та когнітивної психології. Коротка характеристика їхньої методології може бути подана таким чином.

Першою школою психології, що виокремилася із філософії, була фізіологічна психологія німецького дослідника В. Вундта, що мала також назву **психології свідомості** [27, с. 140]. Для її становлення характерною була орієнтація на природничі науки з їх об'єктивністю, всезагальністю і необхідністю як критеріями достовірності знання про об'єкт. Тим самим внутрішній світ людини почали пояснювати законами природного світу або логікою причинно-наслідкових відносин, а основним методом дослідження визнається експериментальний. Предмет психології розглядається тут як безпосередній досвід людини, що набуває усвідомлених форм і проявляється у таких психофізіологічних елементах, як відчуття, уявлення та почуття. Існування безпосереднього досвіду в свідомості зумовлює використання відповідного методу дослідження – самоспостереження або інтроспекції. Поєднання експерименту та інтроспекції у психології В. Вундта, попри те, що було суперечливим, визначало побудову психологічних досліджень упродовж тривалого часу. З огляду на сучасні досягнення, застосована тут методологія має такі недоліки:

- редукціонізм – спроба трактувати весь багатомірний внутрішній світ людини на основі знання про окремі прояви свідомості;
- атомізм – прагнення перенести природничо-науковий пошук першооснови у сферу психології, тобто знайти ту “цеглинку” (атом, субстрат), яка визначає всю будову суб'єктивного;
- абстрактність – відірваність дослідження психології людини від її реального життя, заміна конкретики останнього штучними умовами лабораторії.

Подальші зміни методології дослідження психології людини відбувалися через формування двох протилежних тенденцій, одна з яких продовжила природничо-наукову лінію, а друга – лінію на

вивчення психології людини як особливого, нетотожного природі явища. Перша тенденція розвинулась у **бігевіоризмі** (від англ. behavior – поведінка), заснованому американським психологом Дж. Вотсоном. Бігевіоризм характеризується як наука про поведінку людини, що протиставляється психології свідомості. Продовжуючи традицію експериментального дослідження умовних рефлексів російського вченого І. Павлова, Дж. Вотсон стверджує, що свідомість не може бути предметом вивчення, оскільки її не можна спостерігати [35, с. 35]. Поведінка розглядається, за аналогією із умовним рефлексом, як сукупність реакцій пристосування на зміну умов середовища і може бути описана формулою “стимул – реакція”. Іншими словами, бігевіоризм не бере до уваги внутрішню активність особи, її дії пояснюються автоматичними однозначними реакціями на зовнішні впливи. Відповідно методами дослідження людини є спостереження і експеримент, а знання чи формування певних стимулів дає можливість передбачити поведінку людини, контролювати її та, у підсумку, управляти нею.

Досить схожою до бігевіоризму за змістом та методологією пояснення є **радянська школа психології**, яка, попри всю різноманітність поглядів і підходів, базується на марксистській моделі зовнішньої детермінації внутрішнього світу людини. І суть питання не змінюється від акцентування уваги з природних на суспільно-історичні умови детермінації, які залишаються основними причинами формування змісту свідомості.

Бігевіористський підхід (і радянська школа психології) у соціально-управлінському форматі використовується як різна методика директивного впливу, що досягається шляхом створення жорстких умов залежності, позбавлення свободи вибору, диктування волі однієї людини іншій та нав’язування однозначно визначеної поведінки. Зрозуміло, що такий підхід загалом відповідає авторитарній формі управління.

Однією із найвідоміших методологій дослідження внутрішнього світу людини і впливу на неї є **методологія психоаналізу**. Вона була започаткована в кінці XIX – на початку XX ст. З. Фройдом і розвинута у працях Е. Фромма, К. Юнга, А. Адлера та інших представників неофройдизму. Основою методології психоаналізу є своєрідна онтологічна теорія, за якою внутрішній світ людини складається із трьох взаємозв’язаних частин – інстинктів, особистої свідомості і надособистісних суспільних приписів (“воно”, “я” та “над-я”), серед яких домінують інстинкти. “Воно” – це найбільша, прихована і найпотужніша частина – позасвідоме, що є сутністю життєвих

імпульсів, інстинктів, серед яких найвпливовішими є статевий потяг (лібідо). “Я” – свідомі частина психології особи, контролер інстинктів і посередник між ними, а “над-я” необхідно розуміти як норми та вимоги соціального життя, моральні табу та муки совісті.

Методологія психоаналізу ґрунтується на виявленні впливів вказаних трьох складових частин на поведінку та діяльність людей, на прагненні розкрити їх внутрішні рушійні сили. Будь-який психологічний прояв людини має бути розкритий у трьох взаємопов’язаних підходах: структурному, енергетичному і динамічному. За З. Фрейдом, інстинкти (сфера позасвідомого) є основними, найбільш впливовими, і саме вони, визначають основні прагнення людей, а їх пригнічення призводить до внутрішньої напруги і неврозів. Витіснені із свідомості інстинкти формують афективний комплекс (окремі фобії та манії), що травмують особу, негативно впливають на її психологічний стан та призводять до хвороби. Психоаналіз формувався і спочатку використовувався як методологія дослідження психічно хворих людей, проте з часом був перенесений на пояснення нормального психічного життя людей. Коротко його суть може бути зведена до необхідності проникнення у позасвідомий і контрольований свідомістю світ інстинктів (афективних комплексів), що визначають душевний стан людини. Окремими методами пізнавального застосування психоаналізу є аналіз сновидінь, аналіз обмовок та інших помилок, метод вільних асоціацій тощо. У принципі можна стверджувати про амбівалентність застосування методології психоаналізу у практиці управління, тобто його можна використовувати як на “добро” (прикладами чого можуть бути своєрідні практики діагностування), так і на “зло” конкретній людині. Методи психоаналізу дають змогу проникнути у підсвідоме, виявити справжні, приховані прагнення та мотиви діяльності осіб, а також манії і фобії окремих політиків і керівників. На врахуванні висновків та методів психоаналізу будуються сучасні технології маніпулювання громадською думкою тощо. До прикладів останнього можна зарахувати методи поширення колективного психозу – зараження та навіювання, що використовують для негативного впливу на людей. Своєрідну констатацію вказаної бівалентності психоаналізу можна спостерігати у ставленні до нього представників неофройдизму, що, з одного боку, прагнули розвинути його вихідні положення, а з іншого – заперечували й змінювали їх. У нашому контексті розгляду необхідно звернути увагу на застереження проти манії влади та теорії садо-мазохістської інтеракції як основ авторитаризму [37], комплексу неповноцінності та колективних архетипів як психічних основ диктатури [38]. Зазначене

свідчить про те, що психоаналіз науково пояснив інстинктивні глибини внутрішнього світу людини, які впродовж віків стихійно використовувалися у практиці поневолення людей, нав'язування їм волі монархів і диктаторів [7]. У принципі, психоаналіз досить близький до природничо-наукової методології, оскільки його засновник З. Фройд розробляв його в межах позитивістських традицій.

Своєрідна природничо-наукова редукція внутрішнього світу людини здійснюється і в **когнітивній психології** (від лат. *cogitare* – думати), що виникла у США у середині ХХ ст. як заперечення бігевіоризму [30, с. 121]. Відповідно до її основних ідей, вирішальну роль у поведінці людини відіграють знання, що розкривають зміст психологічних процесів і структур. Тому головним завданням психології є дослідження процесів здобуття, збереження та застосування людиною знань та форм їх прояву – сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, мова тощо. Із виникненням і розвитком комп'ютерних технологій, когнітивна психологія акцентує увагу на різних процесах оперування інформацією, а людський інтелект зводить до спрощених моделей, зокрема функціонування комп'ютера. Завдяки цьому із поля зору когнітивної психології “випадає” широкий спектр внутрішнього світу людини – її інтереси, цінності, прагнення та емоційна сфера, що виконують важливу функцію спонук людської діяльності. Отже, можна констатувати, що когнітивній психології властива природничо-наукова методологія, що прагне пояснити всі явища і звести їх до універсальності знання.

Течією сучасної психології, що заперечує попередні і прагне розкрити автентичні глибинні властивості людини, її справжні буттєві цінності і ствердити ефективну методологію її пізнання та діяльності, є **гуманістична психологія**. Традиційно вважається, що вона виникла на початку 60-х рр. ХХ ст., проте її витоки знаходяться у поглядах німецького філософа В. Дільтея, що започаткував гуманітарну психологію (*geisteswissenschaftliche*) [9, с. 9]. Згодом вона була розвинута філософськими концепціями феноменології (Е. Гуссерль) та екзистенціалізму (К. Ясперс, Ж.-П. Сартр та інші), тому називається також феноменологічною та екзистенційною. За В. Дільтеєм, є суттєва відмінність між явищами природничого світу та проявами внутрішнього світу людини, яка полягає у тому, що перші змінюються під впливом зовнішніх обставин, а другі – внутрішньо детерміновані (що стверджував вже І. Кант), тому перші вимагають пояснення (визначення через причинно-наслідковий зв'язок), а другі – розкриваються у розумінні, що досягається описом співіснуючих і

взаємозумовляючих чинників. До відомих представників американської гілки гуманістичної психології належать К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл та інші [34, с. 16].

Гуманістична психологія предметом свого дослідження розглядає самодостатню й неповторну особу, що усвідомлює сенс свого буття, самостійно визначає межі власної свободи і постійно працює над своїм вдосконаленням. Вона ґрунтується на вихідній ідеї, що людина перебуває у стані пошуку власної ідентичності, свого індивідуального шляху розвитку через реалізацію творчих можливостей, актуалізацію об'єктивного та суб'єктивного потенціалу задля досягнення життєвого благополуччя. Шлях вільної самореалізації особи трактується у гуманістичній психології досить різноманітно, із констатацією його складності і навіть абсурдності (А. Камю) та цінності “я-центрованості” цього процесу, що відтворюється через низку констатацій, зорієнтованих на суб'єкта проєкцій – саморефлексія, самоаналіз, самоконтроль, саморегуляція, самореалізація тощо. Звідси і виникає основна проблематика досліджень та висновків цієї течії – пошуки сенсу людського буття (В. Франкл), свободи і відповідальності вибору, цілісності людської особистості, свідомої мотивації діяльності (А. Маслоу), поширення “особоцентричного” (клієнтоцентричного) підходу на психотерапію, теорію і практику педагогіки та суспільних відносин (К. Роджерс) [34, с. 59].

Практика застосування ідей і тематики гуманістичної психології сформувала відповідну **методологію пізнання психологічних процесів**, що коротко може бути зафіксована у таких пунктах:

- для глибокого розуміння внутрішнього світу людини важливо знати не лише загальні риси певних типів людей, але й окремі психологічні прояви та конкретні властивості певної особи – індивідуалізуюча методологія стає повноправною із узагальнюючою;
- саморозвиток особи орієнтує на необхідність її перспективного розгляду, тобто не обмежуватися її наявною (теперішньою) даністю, а здійснювати проєкції у майбутнє, брати до уваги наміри, очікування та мотиви учасників соціальних процесів;
- психологічне життя людини є цілісною, я-центрованою системою або “нередукованою тотальністю” (за Ж.-П. Сартром), що в кожному окремому прояві зберігає свої синергетичні властивості і не може бути зведена до однозначних просторово-часових визначень “тут і тепер”.

Відповідно до гуманістичної методології розуміння психологічних процесів, вплив на особу в державному управлінні повинен враховувати

самодостатній, самодетермінуючий стан людини в сучасному цивілізованому світі і орієнтуватися на її свідоме ставлення, що можливо за умови її переконаності у легітимності й оптимальності здійснюваних перетворень. Такий підхід у психотерапевтичній практиці гуманістичної течії стверджується як “клієнт-центрована терапія” (К. Роджерс), яка не лише термінологічно відкидає акцентування уваги на залежному й вразливому стані особи (що фіксується визначенням “пацієнт”), але й змістовно орієнтує її на переосмислення власного ставлення до себе, підвищення своєї відповідальності за вирішення життєвих проблем і зміцнення віри у власні можливості успішної діяльності та творчого розвитку. Методологічні вимоги гуманістичної психології широко використовуються у педагогічній практиці як принципи індивідуального підходу до кожного учня, неповторність його творчих можливостей, ствердження пріоритету духовних цінностей та самостійного навчання. Подібні настанови гуманістичної психології спрямовані також на суспільно-владні відносини, на формування рівноправних (паритетних) відносин у публічному управлінні.

Методологія акумулює досвід діяльності суб’єкта, логіку зміни і розвитку його знання з метою оптимізації його подальших кроків. Сучасна психологічна методологія ґрунтується на розумінні сутності людини, її атрибутивних властивостей і може бути визначена або як **природничо-наукова**, або як **гуманітарна парадигма** [29, с. 81]. Під парадигмою розуміється послідовне здійснення окремого методологічного підходу як цілісної моделі дослідження психологічних явищ. Таке дослідження у межах бігевіоризму, фройдизму, когнітивної та радянської психології належить до природничо-наукової методології, оскільки людина розглядається в них як об’єкт поміж інших об’єктів, а метою дослідження є встановлення загальних залежностей і законів. До основних характеристик застосування природничо-наукової парадигми у психології належать:

- спрямованість на пізнання об’єктивних, поза свідомістю людини існуючих предметів і явищ, що у психологічній конкретиці означає вивчення явищ без встановлення їх сутності;

- визнання за головну мету науки досягнення достовірної (якщо не абсолютної) істини або пізнання об’єктивних законів, у психології – це, насамперед, прояви поведінки людини, окремі її дії та результати діяльності;

- підпорядкувати духовне життя людини причинно-наслідковому зв’язку, пояснити суб’єктивний стан зовнішніми обставинами [29, с. 81].

У контексті сучасного демократичного трансформування державного управління особливої критичної уваги заслуговує **радянська психологія**, основний зміст якої формувався під впливом діалектико-матеріалістичної методології та цілком вписується в канони природничо-наукової парадигми. Вона акцентує увагу на зовнішніх, об'єктивно виявлених проявах людських властивостей, нівелює внутрішній світ людини, зводить його до рефлекторних реакцій як причинно зумовлених відповідей на зміну ситуації. Такий підхід цілком вписується у природничо-наукову методологію, в практиці управління набуває особливих, директивних форм впливу, коли потрібний результат досягається створенням жорсткого детермінуючої ситуації, що позбавляє людину не лише свободи вибору, але й будь-якої можливості залишатися собою та зберегти свою гідність. Радянська репресивна машина орієнтувалася на такі психічні чинники діяльності та поведінки громадян, як страх, інстинкт самозбереження та інші редуковані прояви психіки людини.

На відміну від природничо-наукової, методологія гуманістичної психології (гуманітарна парадигма) акцентує увагу на особистісних цінностях, самодостатності й автономності людини, на неможливості абстрагуватися від суб'єктивного ставлення та розуміння. Тому вона застосовує описовий (а не пояснюючий) підхід до людини, враховує цілісність її внутрішнього світу, єдність знання та переживання. Відповідно, гуманітарна методологія використовує не лише об'єктивні методи дослідження внутрішнього світу людини, що характерне для природничо-наукової методології, але й, з огляду на безпосередню даність суб'єкту власного внутрішнього досвіду, звертається до таких методів, як інтроспекція, самозвіт, включене спостереження, інтуїція, емпатичне слухання, ідентифікація тощо. Широкий арсенал гуманітарної методології дає змогу детальніше вивчити людську суб'єктивність, зрозуміти невичерпну глибину людського "я" [29, с. 10]. Це особливо важливо наголосити тому, що в українській науковій літературі, наслідуючи радянську традицію природничо-наукової методології та пояснюючого підходу, не приділяється належне значення суб'єктивним, описовим методам [24, с. 3 – 40].

До апробованих методик використання гуманітарної методології в управлінському контексті належить **рефлексивна теорія історії Дж. Сороса** [31, с. 40], згідно з якою кожен учасник соціальних (і управлінських) процесів є водночас діяч та спостерігач, і його розуміння й ставлення до процесу (психологічний момент схвалення або заперечення цінності цього процесу) може суттєво вплинути на перебіг

подій. Позитивне значення свідомого ставлення до дійсності доповнюється тут розумінням мотивації як самодетермінації та раціональної складової перевершення існуючого стану діяльністю людини. Звідси формується позитивне значення принципів сучасної гуманістичної психології:

- принцип універсальної талановитості, що стверджує наявність певних здібностей у кожній людині та відтворюється у законі компенсації (можливість компенсувати певні недоліки розвитком інших якостей);

- принцип невичерпності (нередукованої тотальності) – можливість і право людини мати новий шанс на успіх;

- принцип розвитку – можливість вдосконалення людини у відповідних сприятливих умовах;

- принцип пріоритетного значення актуалізації – реалізації творчих потреб, права на самодіяльність.

Ці принципи можна розглядати як вимоги до пізнання та сприйняття кожної людини, проте в контексті дослідження управлінських процесів вони формують правила обов'язкового врахування психологічних особливостей їх учасників.

Таким чином, сучасна **демократична культура управління** неможлива без застосування гуманістичної методології психологічної науки, тобто поєднання глибоких знань про внутрішній світ людини, конкретного розуміння його особистісних проявів та відповідних вмінь практичної взаємодії, а саме:

- глибокого знання внутрішнього стану всіх учасників управлінського процесу;

- усвідомлення вимог не лише об'єктивних тенденцій розвитку конкретних ситуацій, але й суб'єктивних спонукальних чинників людської діяльності;

- розуміння необхідності самостійного вибору оптимального, з огляду на психологічні чинники, шляху вирішення назрілих завдань;

- використання раціональних, вольових та емоційних якостей у процесі організації виконання прийнятого рішення;

- відповідального ставлення до власного здійснення посадових повноважень і відповідного контролю за діяльністю всіх виконавців;

- засвоєння низки технологічних засобів взаємодії із різними представниками соціуму, ствердження демократичних засад сучасного публічного управління;

- розуміння пріоритетності переконань і діалогу, застосування насамперед актуалізуючих, а не маніпулюючих методик;

– звернення до передових методик мислення, використання креативних здібностей окремих виконавців, лідерів, управлінських команд, громадських ініціатив тощо.

Завдяки цьому, у своєму змістовно-практичному спрямуванні гуманістична методологія психології є дієвим чинником соціальних перетворень у напрямку цивілізаційного розвитку. Вона широко застосовується у практиці менеджменту, є теоретико-методологічною основою здійснення сучасної політики демократичного врядування.

Контрольні питання

1. Основні школи в психології та їх методологічні особливості.
2. Природничо-наукова та гуманітарна методології у дослідженні психології людини.
3. Внутрішній світ людини – об'єкт дослідження державного управління.
4. Основні характеристики методології психоаналізу.
5. Переваги та недоліки природничо-наукової методології у дослідженні психології людини.
6. Основні методологічні вимоги гуманістичної психології.
7. Радянська психологія та її методологічний зв'язок із тоталітарною практикою управління.
8. Методологія гуманістичної психології та її демократичне значення.
9. Розуміння сутності людини в гуманістичній психології.
10. Значення методології психологічної науки для дослідження державно-управлінських процесів.

Література

1. Аристотель. О душе / Аристотель ; ред. В. Ф. Асмус ; пер. с древнегр. // Сочинения [Текст] : в 4 т. Т. 1. — М. : Мысль, 1976. — 550 с.
2. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [Текст] / пер. з нім. О. Погорілий. — К. : Основи, 1998. — 534 с.
3. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер [Текст] / М. Вудкок, Д. Френсис. — М. : Дело ЛТД, 1994. — 320 с.
4. Гадамер Г.-Г. Истина і метод [Текст] : у 2 т. Т. 1 : Герменевтика 1: Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. — К. : Юніверс, 2000. — 464 с.
5. Гегель Г. Философия Духа / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук [Текст] : в 3 т. Т. 3. — М. : Мысль, 1977. — 471 с.

6. Гоббс Т. О гражданине / Т. Гоббс // Антология мировой философии [Текст] : в 4 т. Т. 2. — М. : Мысль, 1969. — С. 347—349.
7. Грин Р. 48 законов власти [Текст] / Р. Грин ; пер. с англ. Е. Я. Мигуновой. — М. : РИПОЛ классик, 2005. — 768 с.
8. Дворкін Р. Серйозний погляд на права [Текст] / Р. Дворкін ; пер. з англ. А. Фролкін. — К. : Основи, 2000. — 519 с.
9. Дильтей В. Описательная психология [Текст] / В. Дильтей. — СПб. : Алетейя, 1996. — 160 с.
10. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній практиці [Текст] / Дж. Донеллі ; пер. з англ. Т. Завалія. — Львів : Кальварія, 2004. — 280 с.
11. Зимбардо Ф. Социальное влияние [Текст] / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. — СПб. : Питер, 2000. — 448 с.
12. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації [Текст] / Г. Йонас ; пер. з нім. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
13. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций [Текст] : монография / В. П. Казмиренко. — К. : МЗУУП, 1993. — 384 с.
14. Канюк С. С. Психологія мотивації [Текст] : навч. посіб. / С. С. Канюк. — К. : Лібідь, 2002. — 304 с.
15. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жить [Текст] / Д. Карнеги ; пер. с англ. ; сост. Хасхачих М. И. — М. : Прогресс, 1992. — 707 с.
16. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей [Текст] / Д. Карнегі ; пер. с англ. В. М. Грузина. — К. : Молодь, 1990. — 168 с.
17. Карпов А. В. Психология менеджмента [Текст] : учеб. пособ. / А. В. Карпов. — М. : Гардарики, 1999. — 584 с.
18. Кельзен Г. Чисте правознавство [Текст] / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
19. Кистяковский Б. А. Социальная наука и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права [Текст] / Б. А. Кистяковский. — М. : Издание М. и С. Сабошниковых, 1916. — 704 с.
20. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Текст]. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
21. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала [Текст] / Л. Костенко. — К. : Вид. дім "KM Academia", 1999. — 32 с.
22. Кредисов А. И. История учений менеджмента [Текст] / А. И. Кредисов. — К. : ВИРА-Р, 2000. — 316 с.

23. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець [Текст] / Н. Мак'явеллі ; пер. з іт. А. Перепадя. — К. : Основи, 1998. — 492 с.
24. Мельник Л. П. Психологія управління [Текст] : курс лекц. / Л. П. Мельник. — К. : МАУП, 1999. — 176 с.
25. Мескон М. Основы менеджмента [Текст] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. — М. : Дело, 1992. — 702 с.
26. Рабинович П. М. Основы загальної теорії права та держави [Текст] : навч. посіб. / П. М. Рабинович. — 9-е вид., зі змін. — Львів : Край, 2007. — 192 с.
27. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець. — К. : Вища школа, 1995. — 614 с.
28. Селиванов В. Людський вимір сучасних українських держави і чинного права / В. Селиванов // Юридичний вісник [Текст]. — 2007. — С. 5—14.
29. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности [Текст] / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. — М. : Школа-Пресс, 1995. — 384 с.
30. Советский энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 2-е изд. — М. : Сов. энциклопедия, 1982. — 1600 с.
31. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) [Текст] / Дж. Сорос ; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролін. — К. : Основи, 1999. — 259 с.
32. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень [Текст] / Д. Стоун. — К. : Альтернативи, 2000. — 304 с.
33. Тацій В. Я. Конституційно-правові засади становлення української державності [Текст] / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данільян [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. — Х. : Право, 2003. — 328 с.
34. Трач Р. Гуманістичний напрям у психології: історія і сучасність // Гуманістична психологія. Антологія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 3 т. Т. 1. — К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2001. — 252 с.
35. Уотсон Дж. Бихевиоризм / Дж. Уотсон // Хрестоматія по истории психологи [Текст] / под. ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. — М. : Просвещение, 1980. — 617 с.
36. Франкл В. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.
37. Фром Е. Бегство от свободы [Текст] / Е. Фром ; пер. с англ. — М. : Прогресс, 1989. — 272 с.

38. Хекхаузен Х. Мотив власти / Х. Хекхаузен // Психология и психоанализ власти [Текст] : хрестоматія : в 2 т. Т. 2. — Самара : Изд. дом “Бахрах”, 1999. — 576 с.

39. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика [Текст] : монографія / В. В. Цветков. — К. : Юридична думка, 2007. — 336 с.

40. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство [Текст] / Э. Х. Шейн ; пер. с англ. ; под ред. В. А. Спивака. — СПб. : Питер, 2002. — 336 с.

41. Шостром Э. Человеческий выбор — манипуляция чи актуалізація. Анти-Карнеги [Текст] / Э. Шостром ; пер. с англ. — М. : Смысл, 1994. — 128 с.

42. Thomas W. I. The child in America : Behavior problems and programs [Text] / W. I. Thomas, D. S. Thomas. — N.-Y. : Knopf, 1928. — P. 571—589.

РОЗДІЛ 5

Державно-управлінський формат застосування загальнонаукових методологій

5.1. Проекція діяльнісного підходу на державне управління

Однією із сучасних загальнонаукових методологій вивчення об'єкта дослідження є **діяльнісний підхід**, який можна класифікувати як своєрідне продовження системного аналізу. Зазначений підхід розглядає певний процес як вплив людської діяльності на середовище, розкриває компонентний склад будь-якої сфери діяльності, що дозволяє комплексно дослідити здійснювані перетворення. Атрибутивною характеристикою діяльності є її усвідомленість, тобто вихідним її пунктом є свідомо сформована мета, яка, своєю чергою, детермінується такими ідеальними конструкціями, як мотив, ідеали та цінності. У цьому контексті державне управління є типовим проявом діяльності, оскільки ґрунтується на свідомо прийнятих рішеннях, усвідомлених соціальних цінностях і перспективах розвитку. Визначеність людської діяльності характеризується як **цілепокладання** – свідоме формування і практичне досягнення мети, тобто продукування оновленої дійсності. Цілепокладаюча сутність державного управління проявляється в низці характеристик, що в сукупності демонструють його раціональну обґрунтованість і предметно-матеріальну наповненість. Для прикладу, державне управління містить і формування програм соціально-економічного розвитку регіону, і практичні кроки з її виконання. Основним призначенням управлінської діяльності є трансформація суспільства, його окремих сфер і всієї сукупності людських відносин. Будь-яку діяльність необхідно розуміти як перевершення існуючих станів новими формами, що виникають внаслідок особливого поєднання знань (узагальнених картин дійсності), створених на їх основі технологій та практичної діяльності людини. Необхідною умовою такого перевершення є низка атрибутивних властивостей внутрішнього світу людини – її акумулятивне, критичне, синтетичне та конструктивне мислення; цілеспрямоване воління; пасіонарна сила духу та багато інших якостей. Така ідеальна визначеність діяльності з необхідністю доповнює її матеріальний зміст, а сама діяльність є постійним опосередкуванням матеріального і духовного, є реальним втіленням суперечності між бажаним (належним) і дійсним. Оскільки державне управління пронизане людською дією, на нього

повністю поширюються вимоги діяльнісного підходу, який можна визначити як методологічний принцип, основою якого є предметність діяльності людини (групи людей, соціуму загалом). **Предметність** – це спрямованість дій на конкретний фрагмент дійсності з метою його перетворення в потрібному напрямі. Діяльність можна визначити як форму активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем породжувати якісні зміни дійсності. Діяльність людини необхідно розглядати в загальному значенні цього слова – як динамічну систему взаємодії людини із зовнішнім середовищем, а також у вузькому, конкретному – як специфічну професійну, наукову, навчальну тощо форму активності людини, в якій вона досягає свідомо поставлених цілей, що формуються внаслідок виникнення певних потреб. Щодо державного управління необхідно констатувати, що в ньому діяльність виявляється у концентрованій формі, за цього проявляються всі її сутнісні характеристики та беруть участь всі соціальні суб'єкти. До основних компонентів діяльності належать: суб'єкт – потреба – інтерес – мета – мотив – об'єкт – умови – засоби – процеси дії – результат. Суб'єктом державно-управлінської діяльності виступає держава або вся сукупність органів влади та управління, які свої дії (і дії більшості або й всього суспільства) спрямовують на досягнення запланованих змін. Будь-яка діяльність здійснюється завдяки множині взаємопов'язаних дій – одиниць діяльності, що не розкладаються на простіші, внаслідок якої досягається конкретна мета діяльності. Мета діяльності попри те, що зумовлена певною потребою, є ідеальною і визначається свідомістю суб'єкта. Діяльність можна також визначити як процес трансформації предмета діяльності в продукт діяльності за допомогою засобів, які мають бути суголосні як предмету, так і меті – ідеальному образу майбутнього результату.

Діяльнісний підхід визначається як акцентування уваги на особливостях людського активного ставлення до світу з метою його раціональної зміни та перетворення. Діяльність є суто людською формою ставлення до світу, в якій людина протиставляє світу сукупність власних уявлень, потреб і прагнень, перетворює його або покладає нові предметні форми. Атрибутивною характеристикою діяльності людини є усвідомленість, тобто постійне опосередкування мисленням об'єктивної даності та суб'єктивних уявлень, предметної дії людини та ідеальної мети. Конкретна форма діяльності ґрунтується на суб'єктивно визначеній меті, яка, своєю чергою, відтворює глибинний пласт соціально зумовлених цінностей, ідеалів і мотивів. Діяльнісний підхід формується внаслідок орієнтації методології на розкриття

опосередковуючих ланок процесу розвитку, на взаємовплив і взаємообумовленість ідеальних і матеріальних складових здійснюваних перетворень.

Відповідно до зазначеного вище діяльнісний підхід не можна ототожнювати із поведінковим, що отримав значне поширення завдячуючи концепціям бігевіоризму та організаційної поведінки. На відміну від діяльності, поведінка розглядається за аналогією із умовним рефлексом як сукупність реакцій пристосування до зміни умов середовища і може бути описана формулою “стимул – реакція”. Іншими словами, **бігевіоризм** не бере до уваги внутрішню активність особи, її дії пояснюються як автоматичні однозначні реакції на зовнішні впливи. Відповідно, методами дослідження діяльності людини є спостереження та експеримент, а знання про наявність певних стимулів дає можливість передбачати поведінку людини, контролювати її та впливати на неї. Подібної методології дотримувалася радянська школа психології, яка ґрунтувалася на марксистській моделі зовнішньої матеріальної детермінації внутрішнього світу людини. За цього акцентування уваги на суспільно-історичних детермінантах діяльності як основних причинах формування її ідеального змісту не змінює сутності діяльності, що залишається репродуктивною. Підміна діяльнісного підходу поведінковим використовується у соціально-управлінському форматі для здійснення директивного впливу, що досягається шляхом створення жорстких умов залежності, позбавлення свободи вибору, диктування волі владної особи підлеглий та нав’язування їй однозначно визначеної поведінки. Зрозуміло, що такий підхід можливий лише в системі авторитарного або тоталітарного режиму.

В історії людської думки діяльнісний підхід започаткований Аристотелем, його вченням про діючу причину як актуалізацію можливого, за приклад якої береться творчість скульптора. В останній проявляються єдність чотирьох “начал”: формального, матеріального, діючого та цільового. Їх значення важливо враховувати в будь-якій сучасній сфері діяльності. У німецькій класичній філософії діяльність людини розглядалася як основа розвитку суспільства та всієї культури. Так, у працях І. Канта діяльність розглядається як концентрований прояв всіх суб’єктивних (раціональних і ірраціональних) сил людини. У працях Й. Фіхте людина набуває статусу самодіяльного суб’єкта, який вільно творить світ покладаючись на самого себе і моральний ідеал. Г. Гегель створив об’єктивно-ідеалістичну концепцію діяльності, суб’єктом якої визнається абсолютний дух з його постійною потребою саморозвитку.

Така універсальна концепція дозволила класику більш глибоко розкрити раціоналізуючу властивість людського розуму, проаналізувати взаємозв'язок мети і засобу. Посткласичне розуміння діяльнісного підходу акцентує увагу на ірраціональних джерелах людської життєдіяльності, поряд із раціональними компонентами цілепокладання розглядаються воля, емоційні та психологічні стани.

У радянській час діяльнісний підхід набув особливого значення завдячуючи працям філософів Г. Батищева, В. Шинкарука, В. Іванова, О. Яценка, В. Табачковського та психологів Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва та інших. Своєрідною його концентрацією може бути теорія вчинку В. А. Роменця, яка розглядає свідому дію як своєрідний цикл повернення до зміненої ситуації через здійснення таких кроків, як аналіз (вихідного стану), мотивація (обґрунтування пріоритетів діяльності), дія (активність суб'єкта за допомогою ресурсів) та рефлексія (усвідомлення результатів дії) (див. підрозділ 2.3.). Доцільність застосування теорії вчинку до пояснення специфіки державного управління зумовлена тим, що вчинок можна вважати концентрованим виявом людської діяльності та її загальних властивостей. Вчинок, як і управлінська діяльність, характеризується високим рівнем усвідомлення суб'єком конкретної ситуації, своїх мотивів, засобів досягнення визначених цілей та можливих об'єктивних наслідків. У вчинку проявляється єдність моральних, правових, психологічних та діяльнісно-практичних визначеностей. Вчинок людини втілює її ідеально духовну сутність, є преформативним, тобто наперед визначає й потім стверджує суспільний сенс або соціальну цінність. Через аналогію із вчинком ми досягаємо ще декілька важливих моментів пояснення специфіки державного управління. Насамперед, ми відходимо від досить розповсюдженого тепер підходу, що зводить управління до поведінки як об'єктивного процесу, де усвідомленість є лише випадковим аспектом. По-друге, на цьому зіставленні більш чітко демонструється глибина психологічних властивостей управління. По-третє, управлінська діяльність, як і вчинок, здійснюється на особистісному рівні, але має чітко виявлений суспільний характер.

Згідно з вказаною теорією функціонально-структурний зріз вчинку дозволяє виокремити його чотири основних складових, зокрема це: ситуація, мотивація, дія і рефлексія, які змістовно відповідають основним етапам управлінського циклу. Зрозуміло, що попри свою змістовну близькість до практики державного управління, теорія вчинку не може розкрити всю її глибину, тому у дослідженні цієї

практики використовується спектр інших аспектів діяльнісного підходу. Так, значний розвиток діяльнісного підходу простежується у працях М. Вебера, Е. Фром, Дж. Сороса та ін., які обґрунтували необхідність враховувати разом із внутрішніми для певного виду діяльності чинників, низку інших, доповнюючи або другорядних. До них, зокрема, належать соціально зумовлені ціннісні установки та орієнтації, архетипи, очікування та прагнення. Зокрема, спорідненою діяльнісному підходу є **рефлексивна теорія Дж. Сорос**, згідно з якою “існує двохсторонній зв’язок між уявленням про світ учасників певної ситуації і самою цією ситуацією. З одного боку, їх погляди перетворюються в події, з іншого боку, події формують погляди” [19, с. 112]. Тим самим, суб’єкти діяльності виступають у двох функціях – як діячі і як спостерігачі – і ці функції постійно ними опосередковуються або здійснюється рефлексивність.

Сучасні досягнення діяльнісного підходу дозволяють поставити і теоретично вирішити низку питань, до яких належать:

- відношення цілей діяльності до умов діяльності та існуючих об’єктивних можливостей;
- співмірність цілей і знань, що їх обґрунтовують;
- міра відтворення в меті мотивів і цінностей суб’єкта діяльності;
- відповідність мети та засобів її досягнення;
- ідентичність суб’єктивного плану і об’єктивного процесу діяльності та досягнутих результатів.

Вирішення цих та деяких інших питань становлять основний зміст діяльнісного підходу та забезпечують глибоке усвідомлення як діяльності загалом, так і її державно-управлінського різновиду. Так, перше із вказаних тут відношень дозволяє визначити цілі як реалістичні чи надумані, романтичні тощо. Реалістичність цілей характеризує їх як такі, що випливають із існуючого стану та мають в ньому достатній потенціал своєї реалізації. Протилежною характеристикою цілей (і всієї діяльності) буде суб’єктивізм, сформованість їх лише із врахуванням бажань (мрій тощо) суб’єкта, що зумовлює нездійсненність цілей, а процес діяльності визначає як авантюру.

Друге відношення вказує на те, що цілі свідомо співвідносяться суб’єктом не лише із дійсністю, але й з наявними знаннями, узгоджені з ними або є науково обґрунтованими. Окремим пунктом у цьому контексті є опосередкованість цілей знаннями, що репрезентують попередній досвід діяльності у цій або подібній сфері. Тут крайніми характеристиками цілей будуть обґрунтованість (наявність для них достатніх підстав) або безпідставність.

Третє відношення (цілей і мотивів діяльності) традиційно відтворюється у проблемі поєднання стимулювання і мотивації. Мотивація – це вибір суб'єктом принципово важливих значень із сукупності смислів і цінностей та перетворення їх у внутрішні (інтенційні, духовні) спонуки діяльності. Сформований мотив є початком нового детермінуючого ставлення людини до дійсності, що стверджує її свободу і самовизначення. Саме вільний вибір мотивів є специфічною рисою ставлення людини до дійсності, є процесом реалізації її позачасової сутності. Так, вищою формою мотивації за А. Маслоу є актуалізація або прагнення особи реалізувати свій творчий потенціал, надати йому соціально значиму форму [12]. А зовнішня детермінація діяльності знаходить своє відтворення у стимулюванні – формуванню ситуативних впливів на виконавців управлінських дій, що змушують їх, іноді наперекір власним установкам, виконувати розпорядження керівників. В управлінській практиці співвідношення мотивації та стимулювання переростає у проблему співучасті самодостатніх і маніпульованих учасників, у проблему суб'єкта і об'єкта управлінської дії.

Четверте із названих відношень як відповідність мети та засобів її досягнення отримало найбільше поширення завдячуючи концепції макіавеллізму, яка насамперед відома максимою про те, що мета виправдовує засоби [10]. Таке виправдання несумісних із свободою і справедливістю засобів високою метою є руйнівним щодо будь-яких проявів демократії і використовувалося в історії досить часто для прикриття антигуманної політики. Це характерно як для антинародних режимів (фашизм, нацизм), так і для “народних” режимів – соціалізм, комунізм тощо. В основі застосування макіавеллізму в реальній практиці державного управління лежать прагнення окремих політиків нав'язати історії довільно, суб'єктивно визначений хід розвитку та досягнути нереалістичних цілей. Нищівної критики макіавеллізму завдав І. Кант своїм категоричним імперативом, який стверджує, що людина є вищою ціллю і ні в якому разі не може бути засобом.

Якщо виходити з того, що основною метою розвитку суспільства для демократичного врядування є забезпечення загального блага громадян і вільного розвитку кожної людини, то щодо методів це означає – можна застосовувати лише ті ресурси і методи, які не суперечать людській сутності. Так, Ж. Марітен обґрунтовує думку, що основний обов'язок сучасної держави – “здійснення справедливості” або “гарантування законності і сприяння

вільному розвитку політичного суспільства” має базуватися на засобах “моральної раціоналізації”, тобто свободі і доброчинності [11, с. 59]. “Моральна раціоналізація” протистойть “технічній раціоналізації”, що орієнтується на зовнішні щодо людини, штучні засоби, використання яких призведе до “негайного успіху”. Ілюзорність такого успіху розкривається через його короткочасність, врахування лише матеріальних результатів тощо. Отже, оскільки засоби є не лише способом досягнення мети, а й тимчасовими представниками її здійснення, то вони з необхідністю мають відповідати її змісту, тобто в принципі бути справедливими та гуманними.

Останнє із фіксованих відношень діяльнісного підходу вказує на необхідність дотримання відповідності об’єктивного процесу діяльності (включно з отримуваними результатами) суб’єктивному плану або поставленій меті, що у практиці державного управління може бути фіксоване як первинність прийнятої програми (стратегії, концепції тощо) щодо реального процесу перетворень. Така відповідність визначається також як вимога результативності, тобто змістовна співмірність запрограмованої мети і досягнутого результату.

Значення діяльнісного підходу для науки і практики державного управління важко переоцінити, оскільки його застосування дозволяє:

- структурувати державно-управлінський процес за допомогою чітко визначених категорій, що описують окремий об’єктивний управлінський цикл – вихідний стан (об’єкт дії), суб’єкт, цілепокладаюча дія суб’єкта, засіб, зміна вихідного стану (результат);

- усвідомити суб’єктивну складову вказаного процесу – **потреба, інтерес, мотив**, мета, вибір засобів дії, раціонально-емоційний супровід дії, рефлексія щодо отриманого результату;

- визначити міру відповідності мети – дійсності та можливостям суб’єкта, засобів – меті, мотивів – перспективним тенденціям розвитку сфери управління;

- встановити співмірність всіх використовуваних теоретичних компонентів управлінської діяльності (юридичний закон, концепція, доктрина, стратегія, програма, проект, указ, розпорядження тощо) та її предметно існуючих умов (матеріальна, економічна та технологічна база, рівень професійної майстерності виконавців тощо);

- розкрити державно-управлінську діяльність як управлінський цикл, що постійно змінює вихідну даність і продукує оновлення.

Отже, проекція діяльнісного підходу на державне управління дозволяє акцентувати увагу на можливості вільної детермінації процесу соціальних змін, необхідності узгодження цілей із об'єктивними тенденціями та суб'єктивними визначеннями, а вибір методів і засобів діяльності визначати поставленою метою тощо.

Контрольні питання

1. Розкрийте відмінності діяльнісного і поведінкового підходів. В чому особливості їх застосування в практиці управління?
2. Чому макіавеллізм несумісний із демократичним врядуванням? Надайте приклади макіавеллізму із практики управління.
3. Розкрийте значення ДУ як цілепокладання.
4. Назвіть основні структурні елементи діяльності.
5. У чому полягає цінність методології діяльнісного підходу до державного управління?
6. Основні детермінанти людської діяльності. Що є вищими її спонуками?
7. Теорія вчинку, його основні компоненти та проекція на управлінський цикл.
8. Рефлексивна теорія Дж. Сороса та її значення для аналізу діяльності в галузі державного управління.
9. Основне призначення діяльності в галузі державного управління.
10. Матеріальні та ідеальні чинники державно-управлінської діяльності.

5.2. Парадигма як модель розуміння і здійснення державного управління

Важливість діяльнісного підходу для розуміння і здійснення державного управління пояснюється насамперед тим, що на соціальному рівні діяльність можлива як узгоджена участь окремих суб'єктів в єдиному процесі продукування нового, що досягається засобами управлінського впливу. Забезпечення такої методологічної єдності у діяльності всіх соціальних суб'єктів завжди було складним завданням влади. У контексті постмодерністської методології моделлю досягнення такої єдності стає парадигма, яка, не зважаючи на досить строге визначення концептуальних і методологічних основ діяльності, надає соціальному суб'єкту достатньо простору для інваріантного ставлення до дійсності. **Парадигма** є своєрідною формою поєднання методологічних досягнень посткласичної науки

і філософії, зокрема поєднанням гносеологічного і діяльнісного підходів. Термін “парадигма” має давнє походження, що сягає корінням античності і означає насамперед приклад або зразок для наслідування. Так, у концепції Платона парадигма характеризує взаємозв’язок духовного і матеріального світів, де ідеї є вічними й довершеними прообразами дійсних речей і виконують функцію зразка (парадигми) їх творення деміургом. Поняття “парадигма” вперше розглядається у праці “Тімей” і означає першообраз, у ролі якого виступають ідеї як незмінно сутні, які використовує деміург за зразки творення існуючих речей. Так, Платон стверджує, “якщо деміург будь-якої речі споглядає незмінно сутнє і бере його як першообраз (парадигми) при створенні ідей і властивостей цієї речі, все з необхідністю стане прекрасним” [14, с. 449].

У сучасному прочитуванні під парадигмою доцільно розуміти об’єктивно узгоджену (інтерсуб’єктивно та інституційно визначену) логіку діяльності певної сукупності суб’єктів. Така онтологічно задана ідентичність методологій для Платона і його послідовників протистоїть **синтагмі** (гр. syntagma – поєднане) – особистісній послідовності думок певного суб’єкта, що, попри свою частковість, є виявом конгруентності (змістовній єдності) цього суб’єкта. Доречно додати, що узгодження парадигми і синтагми відбувається у **койнонії** (“спілкування”) як встановлення відповідності “між ідеєю і душею, що пізнає” [9, с. 345]. Зрозуміло, що в сучасних умовах трансформації суспільства і держави досягнення відповідності між єдиною соціально-необхідною методологічною моделлю діяльності (парадигмою) і способом особистісного розуміння змін (синтагмою) є досить актуальним завданням часу, а змісту старогрецького поняття “койнонія” відповідає сучасний дискурс.

Упродовж віків поняття “парадигма” використовувалося у подібному до платонівського значенні, але не набувало важливого, концептуального сенсу. Відродження його відбулося у XX ст. у рамках неопозитивізму, а активне використання розпочалося у 60-х рр. з ініціативи американського філософа науки Т. Куна. Згідно з цією традицією, що була підсилена представниками різних наук і течій філософії, парадигмою вважають загальну для певної наукової спільноти методологічну модель пізнання або, згідно з словами самого Т. Куна, “визнані всіма науковці досягнення, які впродовж певного часу дають науковому товариству модель постановки проблем і їх вирішення” [8, с. 11]. У цьому контексті розвиток науки як все більш глибоке пізнання істини здійснюється за допомогою загальноприйнятої парадигми, тобто

практикованих форм, методів і способів дослідження дійсності. Таким чином, парадигма поєднує в собі теорію і методологію, є теорією, спрямованою на подальший приріст знання та його практичне застосування.

Поняття парадигми набуло широкого використання в теорії природничих наук у силу акцентування уваги на таких важливих аспектах методології, як її підтвердження досвідом, концептуальна визначеність, логічна послідовність і визнання більшістю учасників певного процесу [8, с. 11]. Таке розуміння дозволило розповсюдити парадигму на соціальну і гуманітарну сфери пізнання. Для прикладу, поняття “парадигма” набуло сталого використання у філософії, політології та психології. Воно застосовується для аналізу змін соціальних установок у маркетинзі та менеджменті.

Доречно зазначити, що в багатьох випадках парадигма вживається насамперед в загальнотеоретичному значенні, яке є досить абстрактним і розмитим, тому термін “парадигма” “без шкоди для змісту, цілком можна замінити на інші: “погляд”, “точка зору”, “тенденція”, “напрямок”, “стратегія”, “концепція”, “теорія”, “дискурс” тощо” [17, с. 7]. Така полівалентність терміну “парадигма” значною мірою визначена Т. Куном, який стверджував, що він вживається у двох значеннях: з одного боку, він позначає всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів тощо, яка характерна для членів певного співтовариства; з іншого – він вказує на один вид елемента у цій сукупності – “конкретні рішення головоломок, які, якщо вони використовуються в якості моделей чи прикладів, можуть замінити експліцитні правила як основу для рішення не розгаданих ще головоломок нормальної науки” [8, с. 225]. Для дослідження процесу державного управління розрізнення цих двох значень є досить важливим, оскільки на практиці існує їх використання без будь-якого уточнення. Так, розрізняється розуміння парадигми як концептуально усвідомленої моделі діяльності (від переконань до технічних засобів їх практичного ствердження) і як парадигмальне (зразкове) значення окремих прикладів. Вказане розрізнення якраз дозволяє встановити рівень теоретико-методологічної обґрунтованості управлінської діяльності.

Використання парадигмального підходу до державного управління дозволяє подолати чисто гносеологічний підхід, розкрити значення інтересів і цінностей, виявити рівень методологічної усвідомленості здійснюваних практичних кроків. Парадигма як загальне бачення, що поділяється членами певної спільноти на рівні “глибинної структури” базових цінностей та переконань”, визначає якість основних

суспільних відносин, а їх зміна призводить до суттєвих соціальних трансформацій [4, с. 49]. Поняття парадигми широко використовується для дослідження державно-управлінських процесів як методологічна модель їх пізнання.

У сучасній науковій літературі використовується значна кількість інших визначень парадигми, що прагнуть узгодити її з іншими формами освоєння світу, зокрема такими, як світогляд [2, с. 4], **концепція** [15], а також визначити її конкретний зміст за допомогою окремих характеристик – тоталітарна, соціологічна гуманістична тощо. Змістовно близькими до парадигми є такі визначення, як стиль творчості (у мистецтві) та спосіб управління (у менеджменті). В особистому житті її заміниками є “шлях самореалізації”, “життєва позиція”, “спосіб діяльності й самоствердження” тощо. А на соціальному рівні образними доповненнями є “основне дзеркало соціуму”, “лоція часу”, “дорожня карта розвитку” тощо. Необхідно зазначити, що кожне із згаданих визначень має раціональний момент і може бути корисним для пізнання свого предмета. Для нашого розуміння важливо зафіксувати той незаперечний факт, що за множиною вживань поняття “парадигма” стоїть формально-логічний зміст, який фіксує значення методологічної моделі та такі типові її ознаки, як основоположна ідея чи концепція, мотив, мета та засоби (методи й ресурси) досягнення результату. Власне кожна із вказаних категорій може бути своєрідним індикатором ставлень соціальних суб’єктів до політичних змін, мірою їх інтегрованості у процес спільної діяльності тощо.

Сучасна **посткласична парадигма** дослідження суспільної та гуманітарної сфери формувалася у протиставленні та запереченні об’єктивістської, природничо-наукової методології. Це протистояння зумовлене тим, що хоча остання і мала значні досягнення у дослідженні широкого спектру процесів – від природи до матеріальної складової суспільства, але втрачає свою продуктивну здатність у поясненні суб’єктивно детермінованих суспільно-управлінських процесів. У дещо трансформованій під впливом постмодерну формі, природничо-наукова парадигма зберігає своє значення, її методологічний потенціал широко застосовується і до аналізу суспільно-владних процесів та дає можливість розкрити об’єктивно необхідний зміст суспільного процесу. Проте ця об’єктивна, незалежна від свідомості суб’єкта інваріанта набуває суто формального значення, зберігається у всіх історичних змінах як, наприклад, визначальна роль розвитку продуктивних сил (згідно з К. Марксом). Власне, всі параметри

соціально-економічного розвитку можна звести до кількісних показників, зафіксувати їх об'єктивовані виміри. Але такий підхід нівелює суб'єктивний чинник, всю сукупність внутрішніх спонукальних сил зводить до їх об'єктивованих проявів або технологічних функцій.

Сучасна парадигма – це система знань і цінностей, що визначає пріоритети у виборі цілей та засобів їх досягнень, а також система цілісного осмислення пізнавальної та практичної діяльності. Необхідно зазначити, що, відповідно до усталеного на сьогодні розуміння, парадигмальна модель стосується не лише методології дослідження, але й методології практичного втілення здобутих знань, зокрема методології змін суспільно-владних відносин. Невід'ємною властивістю парадигми як методологічної моделі дослідження певної сфери дійсності є її співмірність цій сфері, можливість адекватно відтворити її сутнісні характеристики. Щодо суспільно-владних відносин, доцільно насамперед зафіксувати їх динамічну, інтерактивну, діяльнісну та цілепокладаючу сутність.

Отже, **парадигма** – це концептуально визначена модель методології діяльності у пізнавальній та практичній сферах. До її структурних елементів належать: концепція, мотив, мета, метод, ресурс, засіб, спосіб дії. Кожен із цих елементів так само, як і їх зв'язок, потребує особливого розширеного дослідження. Проте доцільно зазначити, що структура парадигми – це насамперед, лінія методологічної детермінації (визначення через вказаний категоріальний ряд) процесу пізнання та практичної діяльності. Зрозуміло, що названі елементи лише фіксують необхідну логіку розвитку діяльності і в дійсності можуть набувати значної довільності у впливі на результат. Насамперед, необхідно зауважити, що застосування будь-якої методології здійснюється у чітко визначеній реальній ситуації. Так, ситуація може повністю впливати на учасника подій, змушуючи його адаптуватися до її вимог. Водночас, свідоме, доцільне ставлення суб'єкта змін характеризується опосередкованістю, визначенням своєї участі не заданою ситуацією, а власним “баченням”, що береться за основу подальшої діяльності. Зорієнтованість на діяльність і її результативність виводить парадигму із суто теоретичного ставлення до світу, як практично незацікавленого, та орієнтує на оптимізацію діяльності суб'єкта. Якраз у цьому форматі дає визначення парадигми американський теоретик і практик управління Дж. Манс: “Парадигма – приклад або модель. Узгодженість в способі сприйняття, осмислення, оцінювання та здійснення” [20]. Іншими словами, головний

контекст використання цього терміну – фіксація загальноприйнятого способу державного управління.

Таким чином, парадигмою потрібно вважати типовий прояв або загальноприйняту **методологічну модель**, що поділяється більшістю представників певної сфери діяльності, відтворює основні вимоги до взаємодії із певною предметною сферою та формує норми активності суб'єкта. На сьогодні за допомогою парадигми здійснюються такі функції:

- знання суб'єкта поєднуються із способом вирішення проблеми чи прийняття рішення;
- визначаються ціннісні пріоритети діяльності та шляхи їх досягнення;
- дається цілісна й послідовна відповідь на питання “що?” і “як?” робити для досягнення потрібного результату;
- використовуються апробовані попередньою практикою принципи і способи дії.

Відповідно до сучасного постмодерного стану науки, парадигмальний підхід до практичної діяльності підкреслює необхідність змістовної ідентичності діяльності більшості учасників процесу, а також узгодженість окремої практики на основі прийнятої концепції. Остання, будучи змістовним ядром парадигми, визначає весь методологічний арсенал свідомої діяльності в управлінні. Постмодерність у цьому контексті означає також відносність кожної парадигми, обмежену у часі тривалість її використання та необхідність заміни іншою. Застосування парадигмального підходу до державного управління України означає насамперед послідовне й обґрунтоване визначення концепції стратегічних змін, відповідної їй системи практичних заходів узгодженої діяльності всіх суб'єктів управління. На особистісному рівні парадигмальна визначеність – це послідовно й свідомо проведена єдність думки, слова і діла.

Необхідно зазначити, що **парадигмальний підхід** не можна зводити до його окремих аспектів, а значення нової парадигми державного управління – до окремих цінностей, принципів, методів тощо. Зокрема, згідно з цінностями до усталених підходів належать насамперед етатизм і націоналізм. Водночас закономірно наростає тенденція до парадигмального визначення державного управління, як необхідність розкриття сутнісних рис цієї динамічної сфери.

Сучасний багатоманітний світ формує низку вимог до практики здійснення державного управління, його засобів і методів, напрямків і

змісту діяльності всіх структурних підрозділів. Це особливо важливо на перехідному етапі, коли незавершеність процесу формування інститутів влади, напруженість політичних відносин, неоднозначність тенденцій демократичного розвитку вимагає всебічного аналізу нашої складної трансформаційної дійсності, її джерел, чинників тощо. Важливим є і визначення концептуальних основ державної політики, її стратегічних орієнтирів, а також можливості застосування єдиної методологічної моделі трансформаційних змін. У сучасних умовах постмодерну, коли зникло монопольне право однієї науки на істину, кожне знання може претендувати на певну роль у системі взаємодоповнюючих положень (когнітивних моделей), що розкривають стохастичний суспільний процес і ставлення до нього різних суб'єктів. У цьому контексті виправданим є і розуміння того моменту, що широкий діапазон знання може доповнюватися залученням до державно-управлінського процесу представників різних ментально-психологічних властивостей, що привносять з собою відповідний спектр особистісних ставлень, очікувань тощо. Все це свідчить про необхідність відтворення багатомірності досліджуваного об'єкта та можливість поліваріантного його конструювання у когнітивних і культурно-символічних моделях. Водночас інтегральна сутність державно-управлінських процесів, важливість об'єднуючого впливу владних рішень на всіх суб'єктів соціальної взаємодії зумовлює дотримання узгодженої, спільної у принципових питаннях позиції, що має бути затверджена як стратегія розвитку країни, програма діяльності уряду тощо. Таким чином, дослідження складних суспільно-управлінських процесів, з огляду на практику керованих соціальних трансформацій, вимагає застосування єдиної методологічної моделі, тобто загальнозрозумілих і взаємоузгоджених методів, прийомів та принципів інтерпретацій, загальновизнаною формою чого є парадигма.

На сьогодні можна спостерігати наростаючу тенденцію звернення саме до гуманітарного змісту управління. Так, в аналізі економічної політики держави все більше авторів схиляється до визнання пріоритетності гуманітарних цінностей. Отже, сучасна парадигма демократичного управління за своїм змістом, призначенням та основною тенденцією класифікується як гуманітарна.

Безпосереднє становлення гуманітарної парадигми відбувалося в гуманістичній течії психології, що сформувалася у ХХ ст. під впливом феноменології та екзистенціалізму. Гуманітарна парадигма у психології на відміну від природничо-наукової (як зведення психологічного світу людини до причинно-наслідкового зв'язку),

розглядає цей світ як автономний, цілісний і самодостатній, що здатний вільно детермінувати людську діяльність. Така особистісно-центрована концепція внутрішнього світу суб'єкта знаходить своє логічне втілення у способах актуалізації та пізнається методами інтроспекції, самозвіту, включеним спостереженням, емпатичним слуханням, ідентифікацією тощо. Гуманітарна парадигма ґрунтується на паритетних відносинах учасників соціальної комунікації і тому має значний демократично-цивілізаційний потенціал для управління. Таким чином, необхідно констатувати, що гуманітарні знання та цінності у цивілізаційному полі сучасної культури існують не лише на рівні уможлиднюючих концептів, вони все більш повно входять у безпосередню практику людського спілкування, зокрема у практику управління.

Сформована постмодерною наукою та культурою гуманітарна парадигма використовується для розуміння державно-управлінського процесу, що орієнтується на соціальний розвиток із врахуванням пріоритетної цінності людини та специфіки її активної участі у цьому процесі.

Послідовне застосування у гуманітарній парадигми до дослідження суспільно-управлінського процесу дозволяє глибше розкрити його суб'єктивний аспект, ідеальні та ментально-психологічні виміри. Такий підхід є важливим для встановлення інформаційної основи реального процесу управління, визначення необхідних засад інноваційної діяльності всього суспільства. Адже за допомогою парадигмального аналізу можна класифікувати основні тенденції суспільно-владних відносин, розкрити важливість практичної реалізації гуманітарних сенсів для цивілізаційного розвитку українського суспільства.

Особливістю гуманітарної парадигми як ґносеологічної моделі розуміння суспільно-владних відносин є повторення загальних методологічних вимог парадигми у формі звернення до таких атрибутивних ознак людської діяльності, як обов'язкова присутність ідеальної складової, наявність вільного ставлення до вихідної ситуації та можливість самодетермінації. Тут необхідно зафіксувати, що в гуманітарній парадигмі абстрактне значення методологічної моделі наповнюється конкретним людинознавчим змістом, а такі типові її елементи, як концепція, мотив, мета та засоби (методи й ресурси) набувають чіткого визначення.

Гуманітарна парадигма – це система людиноцентризованих знань і цінностей, що визначає пріоритети у виборі цілей та засобів їх досягнень, система цілісного осмислення пізнавальної та практичної діяльності. Доцільно зазначити, що усталено на сьогодні розуміння

парадигмальна модель стосується не тільки методології дослідження, а й методології практичного втілення здобутих знань, зокрема методології змін суспільно-владних відносин. Невід’ємною властивістю парадигми як методологічної моделі дослідження певної сфери дійсності є її співмірність цій сфері, можливість адекватно відтворити її сутнісні характеристики, а також визначити основні характеристики управлінсько-трансформуючої діяльності. Щодо суспільно-владних відносин необхідно насамперед зафіксувати їх динамічну, інтерактивну, діяльнісну та цілепокладаючу сутність, а гуманітарну парадигму як концептуально визначену модель методології їх трансформації. До її структурних елементів належать концепція, мотив, мета, метод, ресурс, засіб, спосіб дії. Кожен із цих елементів так само, як і їх зв’язок, потребує особливого розгляду та наповнення гуманітарним змістом, тобто врахування його відповідності людським потребам та інтересам. Класичним підтвердженням цього може бути необхідність узгодження мети і засобу та підпорядкування суті концепції всіх використовуваних засобів. Обов’язково потрібно зазначити, що структура парадигми – це, насамперед, лінія методологічної детермінації (визначення через вказаний категоріальний ряд) процесу пізнання та практичної діяльності. Зрозуміло, що названі елементи лише фіксують необхідну логіку розвитку діяльності і в дійсності можуть набувати значної довільності у впливі на результат. Передусім необхідно зауважити, що застосування будь-якої методології здійснюється у чітко визначеній реальній ситуації. Так, ситуація може повністю впливати на учасника подій, змушуючи його адаптуватися до її вимог. Водночас свідоме, доцільне ставлення суб’єкта змін характеризується опосередкованістю, визначенням своєї діяльності не заданою ситуацією, а власним “баченням”, що береться за основу подальшої діяльності. Це стосується як пізнавальної діяльності, так і практики управління.

Сучасний стан українських суспільно-владних відносин характеризується насамперед як трансформаційний, коли здійснюється їх зміна у напрямку відповідності сучасним цивілізаційним вимогам. На практиці це означає, що у соціокультурному просторі нашої пострадянської дійсності зберігаються і продовжують існувати залишки “вчорашніх” світоглядно-методологічних підходів. Відбувається змагання двох світів (вчорашнього і завтрашнього), конкуренція двох систем знань, цінностей і методів їх упровадження. Це змагання пронизує різні сфери життєдіяльності, набуває різних (відкритих і прихованих) форм прояву і є потужним чинником розвитку. Важливою функцією науки є адекватне визначення змісту діючих у нашому

суспільно-політичному просторі парадигм, встановлення індикаторів їх відмінності та пунктів протистояння.

Як правило, сучасна парадигма діяльності чинної української влади визначається як демократична, проте в такому випадку акцент зміщується в напрямку політичної складової соціального розвитку, що не зовсім відповідає основній тенденції сучасних цивілізаційних змін і не повністю характеризує суспільно-владні відносини, а на практиці набуває позірних форм. Тобто відсутність глибинних традицій демократії, неоднозначність індикативних ознак справжньої демократії досить часто проявляється у визнанні її редукованих форм за автентичні, у прийнятті прикритих проявів автократії і тоталітаризму за демократизм. Тому, на нашу думку, важливим є визначення сучасної парадигми зміни суспільно-владних відносин як гуманітарної, з орієнтацією на науково обґрунтоване забезпечення розвитку особи та її творчої діяльності. До характерних рис такої парадигми на державному рівні належать верховенство прав і свобод людини, ринкові та соціальні механізми конкуренції, публічна відкритість влади, громадянське суспільство і соціальний капітал, толерантне і нелінійне мислення тощо. Саме така парадигма властива сучасному цивілізованому суспільству, поділяється більшістю його громадян і є ментально-психологічною основою сталого розвитку. У більш розгорнутому варіанті гуманітарна парадигма містить у собі низку показників людського розвитку в економічній, соціально-політичній, культурній та духовній сферах, що широко використовуються на міжнародному рівні.

Існування двох парадигм у соціокультурному просторі нашої пострадянської дійсності є доконечним фактом, що впливає із самої констатації транзитного стану суспільства. Необхідно також зазначити, що носіями кожної окремої парадигми можуть бути як представники влади, так і прості громадяни. За цієї умови державна політика повинна забезпечувати відносно мирне співіснування двох парадигм і формувати умови поширення гуманітарної парадигми. Але це в ідеалі, а в дійсності політикум досить часто прагне стверджувати попередню практику авторитаризму і закріплення домінування влади над суспільством. Цікавим і вартим уваги з наукової позиції застосування парадигмальних критеріїв до аналізу революційних подій 2004 і 2014 рр., до військового конфлікту та агресії Російської Федерації, які можна класифікувати як відкритий конфлікт двох парадигм. Конкретні показники відмінностей двох парадигм формування суспільно-владних відносин, що представлені у нашому суспільстві на рівні державного управління і масового мислення подано у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Відмінності тоталітарної та демократичної парадигм

№ з/п	Критерії відмінності	Парадигма	
		тоталітарна	демократична (гуманітарна)
1	Пріоритетна цінність	держава	людина
2	Тип влади	монархія (домінування суб'єкт-об'єктних відносин)	полікратія (домінування суб'єкт-суб'єктних відносин)
3	Віддаленість влади від громади	значна дистанція влади	мала дистанція влади
4	Ідентичність громадської думки	тоталізуюча (поглинаюча) єдність	єдність у відмінності
5	Тип державного інтересу	диктатура інтересів (більшості чи олігархів)	консенсус інтересів
6	Тип обґрунтування реформ	політична доцільність	комунікативна раціональність
7	Тип легітимного (домінуючого) права	позитивне право (санкціоноване державою)	приватні права людини
8	Специфіка морально-психологічних відносин	недовіра, страх, цинізм	соціальний капітал – довіра, повага, оптимізм
9	Роль знання у соціальному розвитку	знання – це сила і знання – це влада	знання – це сила порозуміння
10	Статус істини	монізм істини	плюралізм істини
11	Стиль управління	авторитарний	демократичний
12	Домінуючий спосіб спілкування	вертикально структурований	горизонтально структурований (на рівних)
13	Роль особи у владі	персоніфікація влади	деперсоніфікація влади
14	Методи впливу на особу	зараження, навіювання, маніпулювання	ідентифікація, рефлексія, емпатія, переконання
15	Основний критерій “владного” зростання особи	партійність, патримоніальність	професіоналізм

Отже, парадигмальний підхід як постмодерна модель пізнання дає змогу глибше розкрити суспільно-владні відносини з огляду їх

домінуючих цінностей та суб'єктивно-особистісних чинників подальших трансформацій. Досягнення ідентичного розуміння вихідної соціальної реальності на основі парадигми як концептуальної основи спільної діяльності призведе до методологічно послідовної орієнтації всіх структурних підрозділів державного управління та інших суб'єктів на впровадження цивілізаційних норм розвитку. Такі структурні елементи парадигми, як концепція, мотив, мета, метод, ресурс, засіб, спосіб дії дозволяють глибше зрозуміти складний динамічний процес політичного трансформування суспільних відносин, виявити його тенденції та пріоритети розвитку. Розуміння української сучасності як протистояння тоталітарної і демократичної парадигм не вичерпує драматизму ситуації, а призведе до утвердження глибшої й прогресивнішої гуманітарної парадигми, із властивими їй пріоритетною цінністю людини, встановленням довіри між владою і громадськістю, ствердженням принципу служіння влади громадськості тощо.

Контрольні питання

1. Поняття “парадигма” у трактуванні Платона та Т. Куна.
2. Значення парадигми як методологічної моделі.
3. Необхідність застосування парадигмального підходу до державного управління.
4. Основні вимоги парадигмального підходу до дослідження та здійснення державного управління.
5. Особливості посткласичної парадигми дослідження суспільно-владних процесів.
6. Важливість парадигмального підходу до сучасних проблем державного управління України.
7. Функції парадигми як методологічної моделі.
8. Основні відмінності тоталітарної та демократичної моделі управління.
9. Гуманістична парадигма та її зміст.
10. Основні критерії державно-управлінської реалізації гуманітарної парадигми.

5.3. Особливості застосування принципу детермінізму в теорії та практиці державного управління

Одним із фундаментальних принципів побудови світу та його наукового розуміння, ефективним засобом досягнення істинного знання та продуктивного його застосування є принцип детермінізму.

Поняття “**детермінізм**” (від лат. *determino* – визначаю) позначає універсальну взаємообумовленість всіх речей і явищ світу. Його історичним аналогом є причинно-наслідковий зв’язок, що фіксує зумовленість одних речей (наслідків) іншими (причинами), коли останні здатні породжувати, змінювати чи визначати перших. Зв’язок причини і наслідку є необхідним і тому кожне явище має свою причину виникнення, а наявність причини за певних умов з необхідністю призведе до відповідного наслідку. Класичний, лапласівський детермінізм у фізиці встановлював жорстку однозначну залежність між наявним станом об’єкта і його попередніми станами. Сучасний, посткласичний підхід ґрунтується на даних квантової механіки і формує статистичні теорії, які в пояснення необхідних зв’язків предметного світу містять ймовірність, тобто неоднозначність і невизначеність. Якраз на такому підході базуються всі теорії управління, оскільки він дозволяє поєднувати необхідну лінію розвитку подій з можливістю суб’єкта впливати на них, стверджувати власну свободу та змінювати в напрямку досягнення потрібного результату.

Проблема детермінації державно-управлінської діяльності ускладнюється тим, що може йтись як про теоретичну діяльність, так і про практичну. Теоретичний аспект – це шлях від пізнання дійсності (на основі різних видів аналізу тощо) до прийняття рішень (затвердження законів, програм, стратегій, кодексів, концепцій тощо). Його особливістю є формування ідеальних за способом існування моделей, що мають максимально повно відтворювати існуючу дійсність та проектувати (спрямовувати) наступну діяльність державних інституцій та всіх соціальних суб’єктів. Державно-управлінські концепти (форми знання науки державного управління) не мають суто ґносеологічну спрямованість (тобто істинного відтворення дійсності), вони значною мірою детерміновані потребами конкретних суб’єктів і мірою їх розуміння цих потреб. У науковій літературі такий вид детермінації визначається насамперед як обґрунтування управлінських рішень.

Обґрунтування, за цього, передбачає поєднання й узгодження двох ліній співвіднесення або рефлексії – “існуюче – необхідне” та “можливе – бажане”. Власне друга лінія представляє інтенційний процес, що звично називається мотивацією – свідоме визначення ціннісних пріоритетів як внутрішніх для суб’єкта спонук майбутньої діяльності. Складність, неоднозначність та суб’єктна заданість конкретного поєднання вказаних двох ліній рефлексії не дозволяє сформувати алгоритм прийняття управлінських рішень і змушує звертатись до евристичних правил (див. Д. Пейн і М. Браунштейн).

Алгоритмічними можуть бути лише кроки, які необхідно пройти у процесі прийняття рішення, але не їх змістовна й результуюча складові.

Формування і реалізація державної політики передбачають проведення принципу домінування свідомо визначеної концепції щодо всієї сукупності засобів і методів. Концептуальна заданість сучасного демократичного врядування зумовлює відповідну систему здійснюваних впливів на всіх учасників управлінського процесу. Тому для дослідження конкретних функцій і можливостей здійснюваної політики необхідно розглядати формування політики як первинний процес, результати якого визначають кінцевий результат щодо реалізації. Це особливо важливо із врахуванням відомої аксіоми політики – наміри (мотиви) відіграють визначальну роль, хоча самі по собі не забезпечують досягнення бажаного результату. З огляду методології, важливо визначити категоріальне значення сформованих концептів для подальшого їх упровадження, оскільки в літературі відсутнє узгоджене трактування цього взаємозв'язку, а саме від нього залежить розгортання практичної політичної діяльності. Важливість вказаного визначення впливає також із того, що в теорії існує декілька варіантів відповіді на ставлення суб'єкта до проблеми обґрунтування своїх дій, і найбільш відомими серед них є такі концепції:

- фаталістична, що проходить через низку історичних трансформацій (наприклад, натурфілософія, телеологізм, конформізм) і на сьогодні доповнює відому тезу про “свободу як пізнану необхідність” революційною доцільністю, тобто завдання суб'єкта зводяться до утвердження об'єктивно заданої, безальтернативної лінії розвитку;

- ситуативна, що, на відміну від попередньої, базується не на універсальності у різних її трактуваннях, а на необхідності безпосередньої реакції на зміну обставин. У психології це поведінковий (бігевіористський) підхід із його залежністю суб'єкта від конкретної ситуації та домінуючих потреб, у державному управлінні такий підхід проявляється у політиці навздогінного реагування на існуючий стан речей без формування будь-якої стратегії тощо;

- догматично-доктринальна, коли вся практика управління зводиться до впровадження наперед визначеної доктрини, без будь-яких критичних ставлень до неї та однозначного підпорядкування їй засобів (макіавелізм);

- інстинктивно-психологічна (фрейдизм, волонтаризм), із наданням внутрішнім, ірраціональним чинникам (інстинктам, волі, емоціям) домінуючого значення у детермінації загальнолюдської, й політичної зокрема, діяльності;

– наукова, що за основу детермінації бере сукупність істинних знань про реальний світ і людину, про її свободу й самореалізацію. Такий гуманітарний підхід утвердився в процесі становлення посткласичної парадигми трактування людини, є практичним застосуванням інтегрованої теорії її життєдіяльності.

Зрозуміло, що лише остання концепція розуміння складних процесів детермінації може забезпечити реалістичне ставлення до управлінських процесів, унеможливити сповзання до часткових (обмежених) управлінських підходів і сприяти ефективності державного управління.

Вибір суб'єктом суспільно-управлінської дії тієї чи іншої позиції ставлення до своєї життєдіяльності і до здійснюваних соціальних перетворень залежить від багатьох чинників, що мають як особистісне, так і загально соціальне спрямування. Традиційно втілення практичними засобами теоретично визначеної концепції управління державою пов'язане із класичною проблемою відповідності мети і засобів. Якщо принципова відповідь на питання основної мети розвитку дається парадигмою демократичного врядування досить чітко – це забезпечення загального блага громадян так, щоб кожна людина мала можливості для свого вільного розвитку, то стосовно засобів виникає низка труднощів. Загальновідомою істиною є те, що оскільки засоби є не лише способом досягнення мети, а й тимчасовими представниками її здійснення, то вони з необхідністю мають відповідати її змісту. З огляду на демократію це означає, що можна застосовувати лише ті ресурси і методи, які не суперечать людській сутності. Так, Ж. Марітен обґрунтовує думку, що основний обов'язок сучасної держави – “здійснення справедливості” або “гарантування законності і сприяння вільному розвитку політичного суспільства” має базуватися на засобах “моральної раціоналізації”, тобто свободі і доброчинності [11, с. 59]. “Моральна раціоналізація” протистоїть “технічній раціоналізації”, що орієнтується на зовнішні щодо людини, штучні засоби, використання яких призведе до “негайного успіху”. Ілюзорність такого успіху розкривається через його короткочасність, врахування лише матеріальних результатів тощо.

Макіавелізм як виправдання застосування несумісних зі свободою і справедливістю засобів високою загальною метою призводить до руйнування не лише демократії, а й будь-яких елементів гуманізму. У реальній практиці державного управління співмірним людській сутності засобам протистоїть прагнення окремих політиків нав'язати історії довільно, суб'єктивно визначений хід розвитку та

досягнути неадекватних цілей. Така суб'єктивістська доцільність закономірно доповнюється методами насильства, залякування тощо.

Необхідно зазначити, що свідоме визначення структури державного управління – це насамперед лінія детермінації (визначена через розгорнутий категоріальний ряд) процесу пізнання та практичної діяльності. Зрозуміло, що перелічені елементи лише фіксують необхідну логіку розвитку діяльності і в реальності можуть набувати значної довільності у впливові на результат. Насамперед, необхідно зауважити, що застосування будь-якої методології здійснюється в однозначно заданій реальній ситуації. Так, ситуація може повністю впливати на учасника подій, змушуючи його адаптуватися до її вимог. Водночас, свідоме доцільне ставлення суб'єкта змін характеризується опосередкованістю, визначенням своєї діяльності не заданою ситуацією, а власним “баченням”, яке береться за основу подальшої діяльності. Ситуативна сукупність обставин традиційно визначається як **основа** – об'єктивна, незалежна від суб'єкта умова його діяльності. Категорія “основа” включає містить у своєму змісті також причину (чи їх сукупність) і фіксує всю багатоманітність передумов певної діяльності. Її розуміння є початком самовизначення суб'єкта, формування власних концептуальних засад, що виконують функцію змістовної канви та суб'єктивної спонуки його активності. Самовизначення суб'єкта суспільно-владних відносин здійснюється через співставлення й узгодження різних проєкцій, що може бути зафіксоване як поєднання дійсного і бажаного, необхідного і належного, або ж як надмірна абсолютизація окремих характеристик. А результатом буде специфічний концепт – більш-менш усвідомлене розуміння способу реагування на конкретику вимог ситуації, що в імпліцитній формі містить відповідь на запитання “що робити?” і “як робити?”. Важливим за цього є перехід від основи до засади, що є визначенням “власного” для суб'єкта “відправного пункту” діяльності. Така “концептна” визначеність свідомої діяльності фіксується у сучасній літературі як обов'язкова умова політичної практики і її врахування необхідне для когнітивної реконструкції соціальної трансформації [7, с. 87].

Теоретична модель обґрунтування управлінської діяльності розглядає сформовані концепти як теоретико-методологічні основи їх подальшого впровадження. Суттєвою ознакою основи є її об'єктивність, або, що стосується, зокрема теоретичної основи, – розуміння змісту діяльності має відповідати сукупності вихідних умов. У випадку, коли суб'єкт не зважає на концептуально визначену основу, а у своїй діяльності

відштовхується від довільно встановленої чи суб'єктивно зміненої основи, низка його особистісної детермінації набуває іншого значення, роль основи виконує засада. Поняття “засада”, на відміну від схожого за змістом “основа”, розкриває змістовну роль визначених суб'єктом вихідних ідей його власної діяльності як її ідеальних спонук. “Засада” відрізняється також від інших понять, що покликані розкрити складний процес переходу об'єктивної детермінації у суб'єктивну. Йдеться насамперед про причину і мотив. Засада фіксує особливий вид детермінації, коли покладений в основу концепт не повністю визначає зміст наступної практики, а лише є вихідним пунктом для самовизначення суб'єкта, порівняння досягнутих результатів із належним стандартом тощо. На відміну від дії причини, що через перенесення власних властивостей на наслідок породжує його, засада більш-менш свідомо формується суб'єктом, є продуктом його вільного вибору і самовизначення. У політиці роль засад виконують бачення, наміри, мотиви, цілі, програми, що у цьому контексті відрізняються від основи лише мірою обґрунтованості, але стосовно подальшої практики впровадження можуть виконувати спільну функцію вихідного пункту чи умоглядної основи змін. Свідоме покладання суб'єктом цілей і мотивів своєї діяльності знаходиться в площині його вільного ставлення та можливостей переформатувань. Тому важко погодитися із твердженням, згідно з яким “політика, що підлягає впровадженню, опирається на незаперечну теорію причини й наслідку” [5, с. 281]. Це передусім стосується раніше реалізованої чи об'єктивованої політики, яку можна пояснити за допомогою причинно-наслідкового категоріального ряду. Щодо “політики, яка підлягає впровадженню”, необхідно зауважити, що вона опирається на певну політичну доктрину як свою теоретичну основу, яку впроваджує конкретний суб'єкт. А доктрина, якою б реалістичною вона не була, не може вважатися причиною досягнутого в майбутньому стану, оскільки вона не може однозначно втілювати у дійсність свої властивості. Її роль необхідно визначати як основу – “вихідний пункт”, на якому базується суб'єкт свідомого **цілепокладання**, враховує його у своїх діях. Ідеальна за своїм буттям доктрина включається у процес матеріальної детермінації лише як момент раціонального опосередкування двох предметних станів – вихідної ситуації управління і його результативного завершення. Дієвим чинником здійснюваного перетворення є діяльність соціального суб'єкта, який у форматі детермінізму можна визначати як рушійну силу (основним детермінантом) змін, але не їх причиною.

Указане розуміння детермінації державно-управлінської діяльності виходить на проблематику мотивації, яка широко використовується в менеджменті та розкриває суб'єктивні, мотиваційні

ресурси управління. У контексті демократичного врядування акцент ставиться на можливості стимулюючого та мотиваційного впливу на особу та громадськість, а також важливість залучення індивідів до загальної справи на основі особистісних свідомих спонук, що відповідають потребам їх власного розвитку. Саме така відповідність дозволяє розкрити мотиваційний потенціал окремих людей, надати спільно-необхідній справі мотив самореалізації або, меншою мірою, подолати їх апатію, внутрішні бар'єри чи супротив.

Психологічні методи впливу поділяються на нейролінгвістичні, маніпулятивні та актуалізуючі. Державне управління переважно застосовує останні, що пов'язані насамперед із свідомим залученням учасників до управлінського процесу або традиційно визначаються як дія на основі переконання. Проте не доцільно повністю відкидати інші комунікативні явища, що мають місце в управлінні і можуть діяти як чинники впливу на діяльність і поведінку певних осіб. У загально-управлінському значенні є чотири способи комунікативного впливу на соціальні групи і через них на особу – зараження, навіювання, наслідування та переконання.

Зараження – це неусвідомлювана, мимовільна схильність індивіда до певних станів, загострення почуттів та пристрастей, що здійснюється через передачу психічно-емоційного настрою. Зараження є одним із найдавніших способів інтеграції групової (масової) діяльності, його вияви є різноманітними – від спортивного азарту до політичного психозу. Механізм зараження переважно зводиться до багаторазового взаємного підсилення емоційного впливу партнерів по спілкуванню. Ефект зараження найбільш властивий великому скупченню людей, коли відбувається взаємна ескалація емоційного стану. За цієї умови сила зростання пристрастей прямо пропорційна величині аудиторії й мірі емоційної напруги суб'єкта впливу. Крайнім виявом зараження є стан екстазу або паніки. Зрозуміло, що ефект зараження, як правило, не відповідає внутрішньому стану особи, не є формою її актуалізації і тому не належить до методів демократичного врядування. Але здійснення останнього досить часто зіштовхується із необхідністю подолання цього стану, що є непростим управлінським завданням, виконання якого можливе свідомо-раціональними засобами, індивідуальними формами комунікації тощо.

Навіювання – це процес одностороннього, активного впливу на людину чи групу людей при послабленому свідомому контролі з боку останніх, некритичній оцінці змісту повідомлень. Попри те, що

навіювання переважно відбувається у вербальній формі, зміст його впливу спрямований не до логіки особистості, її здатності мислити та аналізувати, а до її готовності виконувати розпорядження, діяти за інструкцією. Навіювання або сугестія розглядаються у соціальній психології у двох аспектах: як стихійний компонент повсякденного спілкування та як спеціально організований різновид комунікативного впливу (використовується у ЗМІ, рекламі тощо). Сугестія базується на абсолютній довірі з боку реципієнта до того змісту який передає комунікатор. Навіяна інформація набуває значення установок поведінки, важко піддається переосмисленню та корекції. Контрсугестія пов'язана з протилежним механізмом – недовірою до повідомлення. Вона зумовлює психологічну незалежність людини, критичне ставлення до повідомлень, розвиток її самостійності та індивідуальності, що сприяє формуванню власної думки чи соціально-політичної позиції.

Ще одним механізмом управлінського впливу є **наслідування** – відтворення індивідом певних зовнішніх рис і зразків поведінки, манер, дій, вчинків якоїсь конкретної людини або групи людей, а також відповідних їм цінностей та точок зору. Наслідування є своєрідним відображенням тиску групи на індивіда і тому тісно пов'язане із явищем конформізму та авторитарності. Зараження, навіювання та наслідування у своєму прямому значенні репрезентують методи підпорядкування особи впливові загалу чи влади, нівелюють її автономію та відчужують від притаманної людині самоактуалізації. Завдання демократичного врядування у цьому контексті вбачається в обмеженні їх негативного впливу на особу, збереженні самодостатності кожної особи. Це стає можливим за умови залучення виконавця до управлінських дій на основі його власного переконання – самостійного й свідомого висновку про доцільність (раціональну й моральну виправданість) саме такої участі в управлінському процесі. Необхідно зазначити, що **переконання** – це результат складних міркувань, що опосередковують знання та цінності у різних часових і соціальних площинах, проєктують їх на особистісні виміри тощо.

Застосування методики переконання, окрім суто психологічних методів, передбачає звернення до практикованих на сьогодні комунікаційних технологій порозуміння – політичного дискурсу, за допомогою якого здійснюється процес прояснення, узгодження та врахування позицій всіх сторін управління. Гуманітарною основою відкритого дискурсу є загальнолюдські цінності, такі як повага, довіра, гідність, свобода тощо. Упровадження таких цінностей здійснюється засобами соціально-політичної комунікації через розширення її

суб'єктів, посилення горизонтальних векторів комунікації (врахування думки громадян як рівноцінної) та все більше наповнення змісту інформації людиноцентризмом.

Державно-управлінський вплив на особу ґрунтується на використанні різних типів міжособового спілкування, а саме: **імперативне, маніпулятивне, діалогічне та актуалізуюче**. Імперативне спілкування – це авторитарна, директивна форма впливу на партнера із спілкування з метою досягнення контролю над його поведінкою і внутрішніми установками, примус до визначених дій або рішень. Партнер по спілкуванню розглядається як об'єкт впливу, він є пасивним. Особливість імперативу полягає в тому, що примус партнера не завуальований. Імперативний вплив реалізується у формі наказу, вказівки, вимоги тощо. Зрозуміло, що представники державно-управлінських інституцій мають значний запас адміністративних ресурсів впливу на особу, але цей спосіб ділового спілкування призводить до формально-офіційних відносин, позбавляє їх людяності. Маніпуляція – це вплив на партнера із спілкування з метою досягнення своїх прихованих намірів. Як і імперативний вплив, маніпуляція має на меті добитись контролю над поведінкою та думками іншої людини. Принципова відмінність маніпуляції полягає в тому, що справжні наміри спілкування або приховуються або підміняються іншими. Маніпулятивне ставлення до інших людей призводить до руйнування довірливих і взаємовигідних стосунків. Реальною альтернативою імперативному та маніпулятивному спілкуванню виступає **діалогічне спілкування**. Воно дозволяє перейти від егоцентричної, “замкнутої на себе установки” до врахування психологічних особливостей партнера із спілкування. Справжнє діалогічне спілкування можливе за умови дотримання таких правил, як врахування актуального стану партнера, неупереджене сприйняття його особи, паритетність у ставленні, апіорна повага до його намірів і планів тощо.

Державне управління взаємодіє не лише з окремою особою, його активними співучасниками є також об'єднання громадян, соціальні групи і страти, а також все суспільство. Тому, необхідною умовою розвитку суспільства є загальне розуміння його мети і стратегії, сприйняття спільної парадигми змін, тобто здійснюваних форм, методів і способів взаємодії влади й громади, держави й суспільства, що свідомо реалізується політикою правлячої еліти й підтримується у певній формі суспільством.

Таким чином, державне управління як впливовий чинник розвитку суспільства базується на цілісній системі соціальних

детермінант, включає об'єктивні й суб'єктивні ресурси в практичний процес управління, зокрема широко використовує людський потенціал розвитку, що пов'язаний із внутрішніми спонукками до вдосконалення.

Контрольні питання

1. Чим відрізняються причинно-наслідковий зв'язок і сучасний принцип детермінізму?
2. Принцип детермінізму в посткласичній методології.
3. Детермінізм і свобода в управлінській діяльності.
4. Концепції детермінації діяльності та їх значення для державного управління.
5. Поняття “основа”, “причина”, “засада” та “чинник” як основні складові процесу детермінації.
6. Особливості мотивації як виду детермінації діяльності.
7. Відмінності детермінації теорії та практики державного управління.
8. Державно-управлінський вплив як вид детермінації.
9. Основні види державно-управлінського впливу на особу та суспільство.
10. Специфіка застосування принципу детермінізму в умовах демократичного врядування.

5.4. Культурологічний аспект дослідження державного управління

Завдання поширення демократичних і гуманітарних принципів на всі сфери суспільства та управління декларуються різними гілками влади і на всіх її рівнях, їх впровадження у соціальну практику проголошено більшістю політичних партій та є основою діяльності багатьох громадських організацій. Проте реалії сьогодення демонструють протилежні властивості, виявляють неприйнятність і навіть супротив втіленню демократичних цінностей і норм. За цих умов нагальною є проблема впровадження цивілізаційних норм взаємозв'язку в управлінський процес, підпорядкування адміністративних відносин вимогам демократизму та людяності. Проблеми ускладнюються тим, що процес теоретико-методологічного осмислення особливостей сучасного стану культури управління українського зразка перебуває на початковому етапі, коли трансформаційні труднощі доповнюються концептуальною невизначеністю, відбувається суперечливе наповнення традиційних форм влади модернізаційним змістом. Практика управління часто демонструє застосування спрощених методологічних підходів,

прагнення обмежити вирішення складних проблем використання методик запозичених з інших сфер і країн чи застосувати лише їх окремі фрагменти. Це, безсумнівно, краще, аніж бездумне наслідування “вчорашніх” стереотипів командно-адміністративного стилю управління, та все ж треба пам’ятати, що відсутність загальноприйнятого, теоретично обґрунтованого розуміння сутності публічного врядування та відповідної культури його впровадження негативно впливає на суспільний процес, зменшує трансформаційний потенціал державного управління та місцевого самоврядування.

Тому останнім часом значення одного із видів загальнонаукової методології набув **культурологічний підхід**, який завдячуючи широкій палітрі поняття культура та пізнавальним можливостям культурології (вивченню культури як цілісного соціального феномена та культури окремих галузей діяльності) дає можливість дослідити безліч об’єктів на предмет їх відповідності модерним культурним досягненням. Вихідним положенням культурологічного підходу є розгляд свого предмета з точки зору рівня його опосередкування раціональними та духовними надбаннями, зосередженими у потенціалі наук, що вивчають культуру та прагнуть розкрити її соціально продуктивне значення. Дослідницький потенціал культурологічного підходу загалом, і щодо державно-управлінського процесу зокрема, полягає у виконанні таких завдань:

- а) найбільш повно й адекватно розкрити специфіку культури соціального об’єкта дослідження;
- б) розглянути процеси та явища як феномени культури;
- в) застосувати істотні ознаки культури, її субстанціональні елементи, аксіологічні та функціональні можливості;
- г) використати теоретичні досягнень культурології та її методологічний потенціал;
- д) установити відповідність останнім досягненням культури використовуваних для досягнення поставленої мети чи прийнятих рішень засобів і способів дії;

Культурологічне пізнання і перетворення процесів та явищ зумовлене об’єктивним поділом культури на матеріальну і духовну, тісним зв’язком з нею особистості та суспільства. Людина не лише розвивається на основі освоєння нею культури, а й поповнює її новими елементами. З огляду на це, засвоєння культурних цінностей є розвитком самої людини і становленням її як творчої особистості. Універсальність культурологічної методології зумовлена тим, що всі суспільні процеси, зокрема і державно-управлінський, трактуються

через призму опосередкування роботою людського духу або визначаються мірою використання досягнутих практик перетворення дійсності.

Застосування культурологічного підходу для дослідження державно-управлінських процесів опирається на розуміння культури власне практики управління.

Питання культури управління висвітлювалися відомими зарубіжними авторами (М. Вебер, К. Поппер, Ж. Марітен, Ф. А. Гаєк, Р. Д. Патнем, К.-О. Апель, Ю. Габермас, Р. Дарендорф та інші), вони наявні у нормативно-правових документах українського державотворення та набувають все більшого висвітлення у вітчизняній науковій та публіцистичній літературі. Усвідомлення важливої закономірності, що вирішення сучасних завдань реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування можливе на шляху впровадження нової культури – культури публічного адміністрування – стає примітною ознакою нашого сьогодення [6; 16; 21].

Доцільно зауважити, що завдання формування адміністративної культури демократичного зразка та запровадження відповідних методологічних підходів дослідження практики управління ставилося й раніше, проте його виконання унеможливлювалося дією низки причин, серед яких необхідно звернути увагу на недостатність її теоретичного осмислення. Базовим положенням для виокремлення цінності культурологічного підходу до аналізу практики управління є послідовно проведена М. Вебером думка про залежність культури управління від загальної культури суспільства, його визначення легітимності як відповідності діяльності “штабу управління” рівню бачень і очікувань громадян та легальності як характеристики публічного врядування, що “існує завдяки встановленим правилам” [1, с. 157, 158].

Застосування культурологічного підходу є своєрідним, теоретико-методологічним продовженням концепції **демократичного врядування (good governance)**, що акцентує увагу на реалізації “владних повноважень державними органами і органами місцевого самоврядування (далі – органами публічної влади) в органічному взаємозв’язку і за безпосередньої участі громадян, їх організацій у виробленні та реалізації публічної політики” [13, с. 49].

З точки зору методології важливо врахувати, що культура демократичного врядування досить часто визначається через організаційну культуру (і вже тому певною мірою ототожнюється з

нею), що, на нашу думку, не може бути повністю виправданим, з огляду на специфічні властивості першої. Водночас організаційна культура розроблена на сьогодні значно краще, вона є досить структурованою, і тому екстраполяція певних її положень на адміністративну культуру може бути одним із можливих методів дослідження останньої. У контексті нашого розгляду доцільно зафіксувати, що організаційна культура визначається насамперед як “матриця колективних базових уявлень” [19, с. 31], яку поділяють члени організації та відтворюють уможлядне спрямування її існування – існування на надособистому або інтерсуб’єктивному рівні. Ця характеристика закономірно може бути поширена на адміністративну культуру з незначним уточненням, що остання формується інституційно, у своїх основних рисах задається чинним політичним режимом країни. Отже, принципово відмінністю адміністративної культури від організаційної є її інституційна заданість або чітка нормативно-правова регламентованість діяльності всіх її суб’єктів.

Також необхідно зазначити, що адміністративна культура сучасного врядування принципово відрізняється від попередніх форм культури управління, що мали ознаки номенклатурної чи тоталітарної. Вона орієнтується на виконання суспільних функцій та утвердження соціальної справедливості.

Дослідження державного управління на основі культурологічного підходу передбачає звернення до культури загалом як системи відтворення і продукування за допомогою інтелекту соціально-значимого досвіду та нових технологій людської життєдіяльності. **Культура** відповідно до визначення протистоїть стихійній активності, неопосередкованій діяльності людського розуму та є осмисленням уроків минулого, специфіки сучасного стану тощо. Тому запереченням будь-якої культури, і адміністративної зокрема, є стихійність, спонтанність, або, іншими словами, небажання й невміння працювати над духовно-практичним збагаченням. Своїм духовним змістом культура як така має багато спільного із концептуальною лінією реалізації державного управління, оскільки і в першому, і в другому випадку спостерігається свідоме опосередкування, пошук перспективних ціннісних орієнтирів.

Стан адміністративної культури певною мірою визначається національними традиціями та ментальністю, що відтворюються у досвіді роботи з управлінськими кадрами, механізмами їх призначення на посади, способами організації праці та стимулюванням до підвищення рівня компетентності. “Культурне” продукування нових соціальних

станів здійснюється насамперед через конкретні форми управління, що є постійним умоглядним опосередкуванням дійсного і належного за допомогою відкриття нових можливостей і ресурсів прогресивних змін. **Культура управління** – це передусім, вміння вирішувати певні питання на основі досягнутого досвіду, засвоєних уроків чи тих надбань, що не щезли у вирі минулого, а залишились у пам'яті людства як спосіб дії, як методика раціонального ставлення до визначених ситуацій та вирішення відповідних проблем тощо. Таким чином, культура має методологічний потенціал, є рівнем духовно-практичного освоєння дійсності загалом чи певної її частини. Адміністративна культура – це вид культури управління, що стосується діяльності державних установ та організацій самоврядування (public administration) і відтворює на необхідному рівні цю сферу управління. На відміну від організаційної (корпоративної) культури, яка своєю принциповою метою обирає досягнення максимальної ефективності, адміністративна культура – це мистецтво забезпечення гармонійного існування всіх сфер суспільства з метою розвитку кожної особи. Важливим є і те, що для бізнесової установи оточення є протидіючим чинником, який треба подолати і через це подолання утвердити свою мету (у випадку продукування нових товарів і послуг, попри видимість врахування інтересів споживача, модифікуються його звички тощо). **Адміністративна культура** – це рівень осмисленої діяльності публічної установи, що мету свого функціонування вбачає у розвитку соціального середовища, змінює дійсність і суспільні відносини через залучення потенціалу громадської активності. З огляду на це, адміністративна культура у порівнянні із організаційною ґрунтується на значно ширшому масиві рефлексивно-раціонального опосередкування управлінських дій, що надає їй концептуального значення, робить її умоглядним утворенням загально соціального рівня. А це означає також і те, що її зміст формально не постулюється (він лише частково фіксується посадовими інструкціями, регламентами тощо), а існує як набір знакових, смислотворчих ідей, символів, дій, вчинків чи прикладів. Останні підтримуються і заохочуються (часто у формі заперечення і засудження протилежних) керівництвом та поділяються більшістю службовців державної установи.

Адміністративна культура – це своєрідне колективне мислення із відносно усталеною системою цінностей і базових мотивацій, що орієнтує працівника адміністративної установи на виконання (невиконання) певних функцій, визначає міру ставлення до соціального середовища тощо.

У форматі нашого дослідження потрібно зосередити увагу на інтерсуб'єктивній, надособистісній суті адміністративної культури, що виявляється у системі таких віртуально-символічних форм, як інституційна пам'ять, бренд, логотип, і, навіть, інтер'єр і екстер'єр установи. Інтерсуб'єктивні виміри адміністративної культури існують як спільне бачення або уможлядно-символічний концепт діяльності, що досить часто втілюється у формулюванні місії певної адміністративної установи. Інтерсуб'єктивну суть культури важливо доповнювати особистісними характеристиками її представників, серед яких у контексті демократичних трансформацій особливу роль мають пасіонарність, толерантність, високі організаційні якості, гостре відчуття соціальної справедливості тощо. Сформована адміністративна культура виконує низку допоміжних управлінських функцій, до яких, зокрема, належать функція збереження досягнутого рівня управління, закріплення його кращих практичних форм як певних концептів, правил, вимог тощо. Своєрідна консервативна роль адміністративної культури доповнюється формуванням певних умов для власного вдосконалення, тобто заперечення та заміни більш інноваційними формами. Детальніше це означає, що культура є і певним рівнем можливостей власного розвитку, що може бути визначений як рівень терпимості до модифікацій, пропонованих, як правило, на індивідуальному рівні. Отже, гуманітарно-демократична культура виконує не лише консервативну, а й конструктивну функцію, встановлюючи обов'язкові для всіх "правила гри", визначає загальні межі діяльності та її індивідуальні можливості. Іншими словами адміністративна культура демократичного врядування демонструє соціальне та гуманітарне спрямування, формує зразки належного ставлення до громадськості та кожної особи, високий рівень пошани до професійних і людських якостей.

На рівні конкретної управлінської установи адміністративна культура кристалізується у своєрідний психологічний клімат, проявами якого є усталений діловий та інформаційний обмін, практикований стиль управління та поширений (домінуючий) спосіб спілкування. Демократична спрямованість психологічного клімату державної установи проявляється у морально-психологічній підтримці ділової і творчої атмосфери, у сприянні самореалізації кожної особи. Способом виявлення цивілізаційного змісту адміністративної культури є постійне переосмислення чинних практик управління, пошук нових форм і методів трансформування організації відповідно до сучасних вимог суспільства та розвитку людської особистості. На особистому рівні

адміністративна культура не вичерпується поділом на такі ментально-психологічні елементи, як знання, розуміння, вміння та прагнення відповідного комунікативно-управлінського змісту. Вона може структуруватися за об'єктом спрямування у всіх його можливих конфігураціях – від теперішнього стану окремої дрібної галузі до стратегічних перспектив всього соціально-управлінського комплексу, а також за ставленням до основних управлінських функцій – інформаційно-аналітичної, прийняття управлінських рішень, організаційної, спонукально-мотиваційної, контрольної тощо. Демократичний аспект адміністративної культури публічного менеджера простежується на рівні ставлення до громадян, реагування на їх потреби, а також у відносинах із колегами, керівниками і підлеглими своєї установи. Пріоритетними якостями тут будуть справедливість, виваженість, толерантність тощо.

Ще однією важливою рисою адміністративної культури є її інтерактивне спрямування, тобто відсутність одновекторного впливу активної сторони (суб'єкта) управління на інших учасників (об'єктів) цього процесу. Відповідно до відомого закону менеджменту відгук на певний управлінський вплив не повністю визначається змістом і потужністю здійснюваного впливу, він значною мірою залежить від ставлення співсуб'єкта до впливу та до суб'єкта його здійснення. Іншими словами об'єкт управлінського впливу сам є суб'єктом із властивими йому інтересами, мотивами, цілями і всією гамою людських почуттів, що опосередковують управлінський вплив керівника і визначають тип реакції на нього. За умови спільної адміністративної культури специфіка ставлення керівника проектується, підсилюється і, відповідно, відображається у діях підлеглих. Так, **авторитарний стиль керівника** буде доповнюватися патерналістськими ставленнями підлеглих, тобто формально-функціональною активністю, що не виходить за рамки виконання посадових обов'язків, ґрунтується на емоції страху та доповнюється загальною відчуженістю від справи. Протилежно іншу тенденцію, як правило, має **демократичний (колегіальний) стиль управління**, що через залучення виконавців до процесу прийняття управлінських рішень робить їх учасниками реального процесу, формує їх активне й зацікавлене ставлення до спільних управлінських справ.

Культурологічний підхід до державного управління передбачає розгляд різних стадій розвитку адміністративної культури – від формування до усталеності та періоду нової якісної зміни. Усталена (сформована й усвідомлена більшістю учасників управлінського

процесу) модель адміністративної культури за існуючою методологічною традицією може бути класифікована як парадигма, тобто цілісна система теоретичних поглядів і відповідних їм методологічних практик. Традиційно сучасна парадигма адміністративної культури визначається як демократична і характеризується низкою взаємодоповнюючих властивостей, що можуть бути класифіковані за різними ознаками. Отже, попри те, що парадигма адміністративної культури є досить розмитою, оскільки постійно перебуває в процесі становлення і розвитку, вона має свої індикативні показники. До них насамперед належить пріоритетна цінність розвитку, що як смислотворчий концепт формує відповідні методологічні засоби свого ствердження. Тому дослідження адміністративної культури передбачає застосування аксіологічного підходу, тобто визначення пріоритетних для державної системи управління цінностей, що впливають на формування стратегічних цілей, конкретику урядових програм та засобів і ресурсів їх досягнення. Попри велику різноманітність соціальних цінностей, вони можуть бути зведені до таких, як влада, власність, держава, суспільство, людина. У форматі реального здійснення державного управління ці цінності можуть функціонувати паралельно, доповнюючи одна одну, а також можуть утворювати ієрархічну систему пріоритетів. Виокремлення тих чи інших цінностей, їх відрив від інших призведе до невиправданої абсолютизації та фетишизації окремих аспектів суспільного розвитку з відповідними практиками людських взаємовідносин. Для прикладу, виокремлення й абсолютизація спільних для суспільства цінностей призведе до тоталітаризму, власності чи часткових (егоїстичних) інтересів окремих суб'єктів влади – до корупції, влади – до бюрократизму, а держави – до етатизму чи авторитаризму тощо. Водночас доцільно зазначити, що дійсною пріоритетною цінністю сучасного демократичного суспільства є людина у повноті її вільних проявів, і досвід демократично розвинутих країн підтверджує основний принцип публічного управління – служіння кожному окремому громадянину. Особливістю ствердження цього гуманітарного принципу у сфері державного управління є його застосування як щодо всіх громадян суспільства у процесі надання адміністративних послуг, так і щодо кожного працівника конкретної установи. Формою його здійснення можуть бути такі методи, як індивідуальний підхід, справедлива винагорода, створення умов для самоактуалізації особи, емпатія тощо. **Демократичну адміністративну культуру** відрізняє також прозорість функціонування кожного інституту влади, інформаційна їх відкритість,

доступність керівництва для громадян, дієвість принципів змагальності і професійності у вирішенні кадрових питань, наявність постійного діалогу між владою й громадою тощо.

Потрібно також зауважити, що досить часто справжні цінності приховуються, а замість них декларуються псевдодемократичні цілі. Так, попри проголошення людини пріоритетною метою (“все на благо людини”), радянська влада вищою цінністю стверджувала ідею комунізму (ідеократія), що на практиці підмінювалося домінуванням держави та партійної номенклатури.

Сучасна українська практика управління демонструє низку загрозливих перекосів у бік визначення власності (земля, нерухомість тощо) як пріоритетного напрямку. Загалом, головна проблема адміністративної культури України – це труднощі трансформаційного періоду, коли відбувається зміна командно-адміністративного типу управління радянського зразка на демократичну культуру управління. Цей процес трансформації має як труднощі загально-соціального плану, так і внутрішньо-адміністративні, що зумовлені насамперед традиціями, стереотипами й архетипами вчорашньої практики тоталітаризму. Для останнього характерними були директивний стиль керівництва із такими закономірними його доповненнями з боку громадськості, як патерналізм, пасивність, відчуженість від влади, а також конформізм та лояльність. Ці риси соціальної психології і досі є поширеними та становлять суттєву перешкоду процесу демократизації державного управління. До внутрішньо-адміністративних труднощів становлення демократичної культури управління належать:

- засилля вертикальних, ієрархізованих відносин із надмірною дистанцією влади;
- панівна орієнтація на справу (ефективність) із нехтуванням потреб та інтересів людини;
- підміна критерію професіоналізму суб’єктивним ставленням до службовців, їх відбору та кар’єрного росту (фаворитизм, кумівство тощо);
- відсутність послідовності у відокремленні тимчасової політичної доцільності від раціональної вираженості державної служби;
- домінування волюнтаристських, а не раціональних підходів до постановки та вирішення соціальних та управлінських проблем;
- низький рівень майстерності демократичного (“на рівних”) спілкування працівників публічного врядування.

Демократичну культуру управління можна визначити як систему людиноцентризованих цінностей, що закріпилася у відповідних

формах взаємовідносин у рамках державного і місцевого управління. Як система вона містить різні структурні елементи, які можна класифікувати за різними критеріями – рівень інтегрованості в неї працівників, сфера поширеності тощо. Важливим є виявленість цінності людини або усвідомленість соціального призначення установи публічного управління на загальносоціальному, організаційному та індивідуальному рівнях. У конкретиці діяльності публічної установи адміністративна культура може бути зведена до таких рубрик, як ставлення до людини-громадянина, споживача управлінських послуг та практикований рівень поваги до працівника установи.

Можна констатувати, що в процесі історичного вдосконалення практики управління адміністративна культура набувала все більше демократичності. Типовим прикладом цього є поширення впливу **школи людських відносин**, яка довела, що ефективність праці значною мірою визначається ставленням особи до своєї праці – відчуттям справедливості в оцінці праці, задоволенням потреби у спілкуванні й належній пошані з боку колег і керівників, наявними можливостями самореалізації тощо. Школа людських відносин поклала початок глибшому усвідомленню сутності людини, що коротко може бути зафіксована як суб'єктна природа працівника, який вважався раніше лише об'єктом управлінського впливу. Тим самим суб'єкт-об'єктний вплив як класична схема управлінських відносин замінюється на **суб'єкт-суб'єктну взаємодію**, тобто підлеглий стає співсуб'єктом, його місце в управлінському процесі не другорядне, а співмірно важливе ролі керівника. Змінюється і якість причетності працівника до вирішуваних завдань – із засобу досягнення зовнішньо визначених цілей, співробітник стає самодостатнім, бере участь в управлінні. Щодо адміністративної культури це означає, що в ній підтверджується незаперечна і смислоутворююча істина – людина є основною цінністю держави і окремої її установи, а також – невичерпним джерелом виникнення продуктивних ідей. Послідовне проведення цієї істини на концептуальному й методологічному рівні, поширення її на всю царину державного управління є вимогою часу.

Отже, адміністративна культура є важливою складовою державного управління та місцевого самоврядування, вона визначається як сукупність усталених цінностей, традицій, норм, звичок, переконань тощо. Її сутність відтворює головне призначення (місію) врядування, що задається політичним режимом і, своєю чергою, формує специфічний стиль управління. У сучасній культурі адміністрування особливого звучання набуває гуманітарна складова,

тобто людинознавство стає визначальним або смислотворчим чинником діяльності інститутів управління, становить суть відповідної парадигми – методологічної моделі системної управлінської діяльності, що поєднує концептуальні та технологічні аспекти практичного втілення. Правомірність цього положення підтверджується демократичними трансформаціями державного управління, зростанням ролі місцевого самоврядування та незалежних інститутів громадянського суспільства. Сучасна адміністративна культура з належною гуманітарною складовою покликана демонструвати цивілізаційні зразки ставлення до людини, бути прикладом вирішення індивідуальних проблем, забезпечення прав і свобод кожного громадянина та самореалізації працівників установ публічного адміністрування. Наповнення адміністративної культури гуманітарним змістом позитивно впливатиме на підвищення професійного рівня працівників публічного врядування, їх мотивації до виконання своїх обов'язків і, зрештою, сприятиме становленню відповідних відносин між владою і громадськістю, поширенню гуманітарних цінностей у суспільстві.

Таким чином, дослідження державно-управлінського процесу з точки зору культурологічного підходу – це необхідний аспект розкриття стану цього процесу або окремих його компонентів шляхом встановлення комплексу його властивостей, а саме:

- дослідження державно-управлінської діяльності як самодостатньої й особливої сфери культури, що в сучасних умовах демократії визначається як адміністративна культура з властивими їй сутнісними відмінностями від інших видів діяльності та галузей управління;

- фіксація універсальної сутності державного управління, тієї загальності, що набуває статусу принципів і поширюється на всі конкретні його прояви;

- встановлення співмірності (міри відповідності) окремого виду діяльності в галузі державного управління загальним культурним досягненням (опосередкованість розумом та останніми досягненнями культури). Прикладом може бути дослідження відповідності практики державного управління та її окремих проявів теоретичним досягненням науки, зокрема окремим сучасним концепціям;

- опосередкування кожного управлінського рішення та практичного кроку високими цивілізаційними цінностями, зокрема цінностями людського буття, насамперед, наповнення процесу управління такими його вимірами, як права, свободи, гідність тощо;

– врахування передового досвіду конкретної управлінської сфери діяльності, що в сучасних умовах українського розвитку орієнтує на адаптацію європейського та світового досвіду демократичного врядування;

– упровадження інноваційних (опосередкованих критично-конструктивним розумом) підходів у практику суспільно-владних відносин і загальної відкритості до нових викликів і змін, тобто постійна оптимізація та модернізація як влади, так і суспільства.

Можна констатувати, що дотримання вказаних настанов культурологічного підходу в дослідженні державно-управлінських процесів, а також у практиці управління сприятиме поглибленню розуміння сутності всіх трансформаційних змін.

Контрольні питання

1. Особливості культурологічного аспекту дослідження державного управління.
2. Основні завдання дослідження державного управління з позицій культурології.
3. Специфіка культури демократичного врядування.
4. Спільне й відмінне в адміністративній та організаційній (корпоративній) культурі.
5. Взаємозв'язок культури управління та загальної культури суспільства.
6. Характерні риси сучасної адміністративної культури.
7. Ціннісний вимір адміністративної культури.
8. Керівник і демократична культура управління.
9. Становлення адміністративної культури управлінської установи.
10. Особливості сучасного розвитку культури управління в Україні.

Література

1. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [Текст] / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілий. — К. : Основи, 1998. — 534 с.
2. Гаджиев К. С. Политическая философия [Текст] / К. С. Гаджиев. — М. : ОАО “Экономика”, 1999. — 606 с.
3. Гегель Г. Философия Духа / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук [Текст] : в 3 т. Т. 3. — М. : Мысль, 1977. — 471 с.
4. Говлет М. Дослідження політики: цикли та підсистеми політики [Текст] / М. Говлет, М. Рамеш ; пер. з англ. О. Рябова. — Львів : Кальварія, 2004. — 264 с.

5. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу [Текст] / Б. Гогвуд, Л. Ган ; пер. с англ. А. Олійник ; наук. ред. пер. В. Тертичка. — К. : Вид-во імені Соломії Павличко “Основи”, 2004. — 396 с.
6. Гречкосій І. Загальні типи організаційної культури державної служби України: проблеми та перспективи / І. Гречкосій // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 4 (24). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. — С. 180—186.
7. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації [Текст] / Г. Йонас ; пер. з нім. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
8. Кун Т. Структура научных революций [Текст] / Т. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова. — М. : Прогресс, 1975. — 278 с.
9. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура [Текст] / А. Ф. Лосев. — М. : Политиздат, 1991. — 525 с.
10. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець [Текст] / Н. Мак'явеллі ; пер. з іт. А. Перепадя. — К. : Основи, 1998. — 492 с.
11. Маритен Ж. Человек и государство [Текст] / Ж. Маритен ; пер. с англ. Т. Лифинцевой. — М. : Идея-Пресс, 2000. — 196 с.
12. Маслоу А. Г. Мотивация и личность [Текст] / А. Г. Маслоу ; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой ; вступ. ст. Н. Н. Акулиной. — СПб. : Евразия, 1999. — 478 с.
13. Надолішній П. І. Концепція демократичного урядування: сутність і проблеми формування та реалії / П. І. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 2 (30). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. — С. 46—55.
14. Платон. Тимей [Текст] / Платон // Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий [Текст] / Платон ; пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса. — М. : Мысль, 1999. — 656 с.
15. Пшеворский А. Переходы к демократии [Текст] / А. Пшеворский // Філософія політики [Текст] : хрестоматія : в 4 т. Т. 3 / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко (кер.) [та ін.]. — К. : Знання України, 2003. — 407 с.
16. Ребкало В. Культура владних відносин / В. Ребкало, В. Шахов // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 3(27). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. — С. 25—35.
17. Севастьянова М. В. Аксиологический анализ парадигмальной науки или о роли ценностей в науке [Текст] : монография / М. В. Севастьянова. — К. : ПАРАПАН, 2009. — 260 с.
18. Дж. Сорос. Советская система: к открытому обществу [Текст] / Дж. Сорос. — М. : Политиздат, 1991. — 222 с.

19. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство [Текст] / Э. Х. Шейн ; под ред. В. А. Спивака ; пер. с англ. — СПб. : Питер, 2002. — 336 с.

20. Muns J. N. Governance Improvement: A Paradigm Shift [Electronic resource] / N. J. Muns. — Access mode : http://usmayors.org/destpractices/bp_volume_2/plano.htm.

21. Zhiyong Lan. A paradigmatic view of contemporary public administration research: An Empirical Test / Zhiyong Lan, Kathleen K. Anders // Administration & Society [Text]. — 2000. — May. — № 2. — Vol. 32. — P. 138—165.

РОЗДІЛ 6

Державно-управлінське знання в контексті модернізаційних викликів сьогодення

6.1. Особливості знання галузі “Державне управління”

У нашому контексті дослідження місця і ролі наукового знання в державному управлінні необхідно обмежитися двома найактуальнішими підходами – розкрити його рівні існування та історичну зміну призначення або пріоритетів формування й застосування. Так, усвідомлення специфіки державно-управлінського знання неможливе без розуміння його трьох взаємозв’язаних рівнів – емпіричного, теоретичного та метатеоретичного. Виокремлення вказаних рівнів знання дозволяє детальніше розглянути процес дослідження та досягнення сутнісного відтворення реального стану державного управління.

Емпіричний рівень науки необхідно розуміти як безпосереднє знайомство з первинною даністю, що, окрім споглядання й сприйняття органами відчуття, трактується в сучасній методології пізнання значно ширше – як розпредмечування внутрішнього змісту соціокультурних об’єктів, які, з огляду на втілену в них попередню людську діяльність, є соціокодами або текстами [5, с. 7]. До множини останніх доцільно зарахувати всі чинні нормативно-правові акти, статистичні дані, прийняті рішення, конкретні дії, друковані та вербальні звернення і мовлення тощо. Треба зауважити, що завдання дослідника і управлінця полягає в тому, щоб розкрити справжній зміст соціокоду, вписати його в систему концептуальних координат, тобто сприйняти як факт – теоретично трактовану емпіричну даність. Існуюча складність може бути виправдана тим, що в системі існуючих політичних координат, коли “одне думається, друге говорить, а третє робиться”, встановлення факту є досить непростю справою. Іншими словами, факт набуває належної цінності лише в контексті загального теоретичного підходу або цілісної політичної позиції. Як зазначає Дж. Сорос: “**Факти** у цій сфері залежать від висновків, які формулюються стосовно них” [24, с. 59]. У контексті сказаного важко погодитися з точкою зору, згідно з якою “сучасна наука державного управління є емпіричною наукою, яка досліджує суб’єкт-об’єктні суспільні процеси, що виникають і розвиваються в історично сформованих державно-управлінських системах” [18, с.13]. Адже

“вивчення фактів, як стверджує Б. Гурне, – невіддільне від зусиль правильно їх витлумачити, – ось командна функція, від якої залежить ефективність усіх інших адміністративних функцій” [8, с. 66].

Доречно додати, що до вказаних інших функцій урядування належить, насамперед прогноз, який “буде ненадійним, якщо він не ґрунтується на вичерпному знанні того, що діється тепер; він залишиться чисто умоглядною спекуляцією, якщо не відіб’ється конкретними заходами у програмах дій і рішень, розроблених на його підставі” [8, с. 65, 66]. Надійність прогнозу може забезпечити **теоретичний рівень** державно-управлінського знання, що органічно поєднуючи факти і висновки, відтворює дійсність на необхідному рівні, охоплює її суперечливу сутність як потенціал розгортання подальшого розвитку. Зрозуміло, що відповідно до сучасного посткласичного підходу, розвиток трактується інваріантно, з урахуванням нелінійного поєднання різних чинників соціально-управлінських процесів, але визначення базової матриці впливів і тенденцій є важливим завданням теорії державного управління.

Метатеоретичний рівень знання покликаний відтворити не лише об’єкт дослідження в узагальненій та необхідній формі, але й специфіку цього знання, його часову визначеність, зв’язок із певним політичним суб’єктом (суб’єктність), методологічно задану значимість тощо. Така полісеміолова визначеність державно-управлінського знання, його епістемно-герменевтичний зміст формується в силу неоднозначного ставлення різних суб’єктів до однієї й тієї ж ситуації, а досить часто і невизначеності (амбівалентності) одного й того ж суб’єкта. Визнаною формою метатеоретичного рівня знання в галузі державного управління є концепція, що доповнює теоретичне узагальнення певної сфери дійсності баченням її необхідної і можливої зміни. Це означає, що знання в системі державного управління є водночас і методологічним проектом (стратегія, програма, дорожня карта) із визначенням ресурсів, засобів, методів досягнення потрібного результату. Необхідно зазначити, що цілісність трьох вказаних рівнів знання забезпечується відповідним способом мислення, що може бути названий державницьким. Сутність його полягає в постійному опосередкуванні всієї сукупності знань з метою формування стратегії і тактики подальшого вдосконалення існуючої дійсності.

Здійснювані в процесі державного управління метатеоретичні узагальнення виходять на **філософський рівень**, стосуються сутнісних чи категоріальних визначень цього процесу. Як приклад може бути розкриття змісту поняття “суб’єкт державного управління”. Якщо

відповідно до ст. 5 Конституції України “єдиним джерелом влади в Україні є народ”, який “здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування” [14], то некоректно говорити про громадськість взагалі та окремі об’єднання громадян як про об’єкт державного управління. Об’єктом демократичного врядування має бути реальний (недосконалий) стан суспільства та його конкретних сфер (зокрема і окремі властивості громадян), а громада, громадські об’єднання та окремі особи є суб’єктами чи співсуб’єктами управління. І це не просто термінологічна тонкість, це принциповий момент знання про природу врядування, його сучасну **комунікативну сутність**, від якого залежить якість проголошуваних та здійснюваних демократичних реформ, визначення пріоритетів розвитку та засобів досягнення успіху. У цій площині лежать і завдання формування принципово нових відносин між владою і суспільством, розбудови інститутів громадянського суспільства, забезпечення не лише прозорості, але й доступності влади та її підзвітності громаді.

Наявність трьох рівнів державно-управлінського знання зумовлює його бачення з огляду на динаміку становлення, переходу з одного рівня на інший, що традиційно розглядалося як здатність мислення опосередковувати (враховувати, зберігати й збагачувати) різні предмети думки. Така рефлексивна природа мислення людини доповнюється в сучасній філософсько-теоретичній думці розумінням його комунікативних (інтерсуб’єктивних) проявів, тобто судження, діалогу та дискурсу. Розкриваючи методологію гуманітарних наук, М. Бахтін зазначав, що специфічною рисою розуміння є також “усвідомлення своєї відмінності від свого власного змісту” [1, с. 361], тобто виокремлення суб’єктом себе із площини знання через внутрішній діалог і відповідне вивищення свого “я” як активне начало наступних практичних дій. Таким чином, знання обов’язково містить функцію усвідомлення інтенційно спрямованих (власних для суб’єкта) властивостей, що поділяються на низку спонук (потреби, інтереси, наміри, мотиви тощо), і досягнутого рівня здатностей (компетентність – знання, досвід, вміння) до практичної діяльності.

Для глибокого розуміння практичної спрямованості **державно-управлінського знання** необхідно звернутися до трьох принципових підходів щодо соціальної ролі знання, що історично сформувалися в теоретичній думці і вказують на методологію його використання [25]. Насамперед йдеться про максиму Ф. Бекона “**знання – це сила**”, яка визначає роль знання як засобу технологічного впливу на природу в

системі продуктивно-практичної діяльності. За цього повністю стверджується ідея Г. Гегеля про хитрість розуму як людську здатність протиставляти сили природи самій природі і отримувати від цього потрібний результат. У цьому контексті соціально цінним буде природничо-наукове знання, що забезпечує науково-технічну могутність суспільства. Сучасні умови ринкової економіки, приватної власності та приватизації державного майна все повніше відсувають природничі і економічні знання на периферію державного управління, постіндустріальне суспільство акцентує увагу на соціальній та особистісній сфері людських стосунків. Можна додати, що актуальне на сьогодні екологічне знання є саме прикладом не суто об'єктивної заданості, а цінності його в проекції на параметри людського існування. Відповідно актуалізується твердження, що **“знання – це влада”** – максима, що вказує на цінність знання у соціальних відносинах, коли вплив на маси досягається розумінням і експлуатацією їх потреб, інтересів. Знання за цього розглядається як засіб владно-маніпулятивного впливу на широкі кола громадськості та окремих осіб. Тим самим відбувається підсилення ролі соціального знання, хоча спосіб його застосування зберігається попередній – суб'єкт дії та управління стоїть окремо, поза об'єктом впливу. Як стверджує відомий теоретик В. Парсонс “зростання влади на основі знання у формі експертів і технократів стало ключовою особливістю аналізу вироблення політики у повоєнну еру... Знання стає владою, а професіонали виступають як людський зв'язок між цими двома категоріями” [19, с.147].

Найбільш сучасна максима стверджує, що **“знання – це засіб порозуміння”** (Ю. Габермас) і акцентує увагу на соціально-гуманному призначенні знання у сучасному демократичному суспільстві. Стосовно державного управління це означає, що знання переростає в розуміння – вищу форму умоглядного опосередкування суб'єктом управління всіх компонентів цього процесу. До специфічних рис розуміння сфери державного управління можна віднести відмову від монологічного шляху досягнення істини, усвідомлення діалогічності та полілогічності як способів представлення дійсності, визнання за всіма учасниками управлінського процесу права бути його суб'єктом чи співсуб'єктом, тобто не об'єктом змін, а повноцінним учасником суспільно-владного дискурсу. **Управлінський дискурс** як вид загального практичного дискурсу значною мірою співпадає з юридичним дискурсом, проте він зумовлений ширшою системою детермінант. Так, якщо юридичний дискурс парадигмально задається

системою законів переважно зводиться до їх послідовної інтерпретації, де аргументація лише частково доповнює її зверненням до окремих унікальних умов застосування закону [22, с. 173], то управлінський дискурс (багатосуб'єктний процес осмислення й перевершення вихідної ситуації управління) ґрунтується на ще, меншою мірою, двох системах аксіом – політичній та соціально-психологічній. Так, на відміну від юридичної догматики, політичні аксіоми можуть характеризуватися як доктринальність – дотримання вимог легітимної на цей час політичної доктрини, з її стратегією і тактикою досягнення задекларованих цілей. Політична аксіоматика відрізняється від юридичної значно ширшим діапазоном інваріантних ставлень, вибору засобів і ресурсів діяльності тощо. Те ж саме стосується соціально-психологічної основи, яка вибирається суб'єктом управління з існуючих практик суспільної взаємодії. Таким чином, важливою рисою **державно-управлінської рефлексії** є полісистемність аксіом і відповідно значно вищий рівень свободи (і відповідальності) суб'єкта у формуванні судження, що “виявляє всі свої відомі значення: мати думку, оцінювати, вважати істинним чи справедливим і, зрештою, приймати рішення” [22, с. 184]. Метою раціонального дискурсу є встановлення справедливості в певному окремому випадку (результат застосування юридичного судження) і соціального миру в суспільстві загалом, що досягається застосуванням схеми кооперації [22, с. 188, 189] або соціального консенсусу. Доречно зазначити, що полісистемність існуючих знань в контексті вирішення практичних завдань державним управлінням має згорнутися до логічно узгодженої системи прийняття рішень, набути парадигмального значення моделі подальшої діяльності.

Державно-управлінське знання репрезентує сферу раціонального і тому протистоїть різного типу **ірраціональним тенденціям**, що базуються на інстинктах, емоціях, воліннях тощо. Його критична функція може бути представлена як заперечення й боротьба проти сакралізації, міфологізації та романтизації соціально-управлінських процесів, що прагнуть їх втаємничити, звести до окремих символів, ідей тощо. Раціональність наукового знання протистоїть також політичній доцільності (революційна є її крайнім проявом), яка інтереси часткового суб'єкта поширює на все суспільство, а свою суб'єктивну мету розглядає як соціально необхідну. Доцільність (цілеспрямованість) реального процесу державного управління має дещо іншу, відмінну від ірраціональності природу, її джерелом породження і здійснення є раціональна воля та інші суб'єктивні спонуки людської діяльності – інстинкти, амбіції тощо. Тому необхідно додати, що знання не

обмежується осмисленням фактичної даності, воно є основою проекту майбутнього і тому “вплітається у канву” практичного відношення і формує його універсальне значення. Доречно також розрізнити знання та наукове знання, що особливо важливо для державного управління періоду кардинальних суспільних змін (адже, як стверджує М. Фуко, кожна мовна формація має специфічний зв’язок між наукою та знанням і досить часто проблемою є те “як наука вписується у стихію знання та функціонує в ній” [26, с. 286].

Сучасний український соціально-управлінський процес демонструє **“стихію знання”**, що мало наповнена рівнем теоретичного і метатеоретичного усвідомлення проблем розвитку. І в цьому можна було б бачити переваги, пов’язані з близькістю до широких кіл громадськості, народну простоту, але це швидше демонструє недостатню наукову обґрунтованість, відсутність концептуальної і стратегічної визначеності перспектив розвитку, що, безсумнівно, є недоліком.

Розгляд знання в системі державного управління як концептуального розуміння завдань із розвитку суспільства та основи прийняття конкретних рішень зумовлює визнання його індивідуалізуючої, а не узагальнюючої чи тоталізуючої специфіки. Знання як конкретна основа певного управлінського рішення розкриває вихідну ситуацію як неповторне поєднання різних об’єктів і суб’єктів, їх інтересів, тенденцій, можливостей тощо, але не є визначальним чинником вибору певного рішення. Таким чинником є позиція суб’єкта, за яким залишається право певного типу реагування на представлену знаннями ситуацію і тому **знання – це інваріантна основа управлінської діяльності**. Що стосується категоріального розуміння знання як основи управлінської діяльності, то доцільно пам’ятати, що воно не обов’язково використовується суб’єктом для обґрунтування своїх дій. Наукове знання є об’єктивною передумовою діяльності суб’єкта, який, для ствердження себе в цій якості, має визнати його за основу власної діяльності. Проте практика управління демонструє масу прикладів коли вихідним пунктом діяльності служать не знання, а стереотипи, часткові бачення, суб’єктивні прагнення тощо. Наприклад, відомо, що в певній галузі державного управління є корупція. Зрозуміло, що адекватним демократичному стилю врядування способом реагування на неї буде прагнення її викоринити. Але практика, на жаль, демонструє, що багато хто з посадовців стає не на шлях боротьби з корупцією, а на шлях використання пов’язаних із нею можливостей у власних меркантильних цілях. Окрім цих крайніх форм реагування на встановлений факт, може бути ще низка

проміжних, менш виявлених становлень. І тому необхідно додати, що знання основи (певної об'єктивної даності) має бути перетворене у **концепцію** – системний погляд на певну ситуацію із чітким визначенням ставлення суб'єкта управління до цієї основи. Таке концептуальне визначення перетворює основу (дану у раціонально препарованій формі) на суб'єктивну засаду – вихідний пункт рішення і дії. Завдяки цьому синтезоване у певні концепції та відповідні методологічні та технологічні засоби досягнення певного результату, знання переростає у засаду – вихідну теоретичну спонуку активної управлінської діяльності. Державно-управлінське знання набуває свого конкретного методологічного змісту через структурування в концепцію та відповідні їй засоби, методи і способи діяльності. Як було обґрунтовано вище саме така методологічна цілісність у постмодерній теорії називається **парадигмою**.

Таким чином, державно-управлінського знання за своїми сутнісними ознаками є міждисциплінарним та має прикладне спрямування й індивідуалізуючу спрямованість, що дає можливість відтворювати унікальну управлінську ситуацію як конкретне поєднання об'єктивних можливостей і суб'єктивних прагнень у концептуальному розумінні, що синтезує пізнавальний, аксіологічний, прагматичний та методологічний підходи. Засобом продукування такого розуміння є **державницьке мислення** (специфічний вид рефлексії), що здатне опосередковувати й синтезувати знання з різних джерел для виявлення скритих можливостей розвитку. Класифікація державно-управлінського знання проводиться відповідно до його рівня відтворення дійсності та за критерієм спрямованості на той чи інший предмет перетворення. Сказане забезпечує глибше розуміння потенціалу знання з державного управління та розкриває його функцію необхідної теоретико-методологічної основи практики державного врядування. Виокремлення та аналіз метатеоретичного рівня знання як відтворення можливої множини ставлень суб'єкта до вихідної ситуації орієнтує на підняття статусу знань про людину. Зрозуміло, що розкриті характеристики державно-управлінського знання не вичерпують його властивостей і функцій, проте дозволяють розглядати проблематику державного управління на рівні закономірностей, розкрити здійснення його інформаційно-аналітичної функції як забезпечення істинним знанням увесь процес урядування, що досягається також його відкритістю для громадськості, залученням незалежних експертів, розгорнутим дискурсом різних поглядів тощо.

Контрольні питання

1. Міждисциплінарне спрямування державно-управлінського знання.
2. Практична спрямованість державно-управлінського знання.
3. Державно-управлінське знання та політична доктрина: єдність і відмінність.
4. Основні характеристики державно-управлінського знання.
5. Емпіричний, теоретичний та метатеоретичний рівні державно-управлінського знання.
6. Посткласична методологія розуміння знання.
7. Відмінність максим: “знання – це влада” та “знання – це засіб порозуміння”.
8. Раціонально-рефлексивна природа державно-управлінського знання.
9. Знання – інваріантна основа державного управління.
10. Методологічна складова державно-управлінського знання.

6.2. Науковий дискурс як чинник модернізації державного управління та його методологічне значення

Демократична практика управління ґрунтується на постійній мовній комунікації з обговорення наявних проблем та визначення перспектив і шляхів розвитку суспільства й держави. Такий комунікативний процес узгодження позицій різних суб'єктів прийнято називати дискурсом. **Державно-управлінський аспект дискурсу** – це багатогранний процес обговорення перспектив розвитку науки й практики державного управління. Наукова складова дискурсу полягає у визначенні понятійно-категоріального апарату науки, розробці методологічного інструментарію вирішення теоретичних та практичних проблем. Саме широкий процес наукового обговорення перспектив розвитку суспільства, відповідних моделей успішного публічного управління сприяє становленню демократії та громадянського суспільства. Водночас необхідно констатувати, що рівень впливу теоретико-методологічних розробок на практику державного управління досить низький, що, значною мірою, зумовлено відповідною якістю артикуляції проблематики державного управління в інформаційно-медійному просторі країни. Тому все більш актуальним стає звернення до форм поширення теоретико-методологічної проблематики державного управління, зокрема використання теорії дискурсу. На нашу думку, саме теорія дискурсу та методологія дискурс-аналізу дозволяє уважніше подивитися на вказану ситуацію, глибше

зрозуміти її проблемність та визначити модернізаційний потенціал науки державного управління.

Теорія дискурсу та **методологія дискурс-аналізу** сформувалися впродовж останнього століття та мають низку джерел, до яких, насамперед, можуть належати філософсько-методологічні концепції структуралізму і постструктуралізму, комунікативної раціональності, герменевтики (М. Фуко, Ю. Габермас та інші). Змістовному наповненню сучасного розуміння дискурсу сприяли представники структуралістичної лінгвістики (Ф. де Соссюр) та теорії розвитку інформаційно-комунікативного суспільства (Дж. Дарем Пітерс). Дискурсивна практика є органічною складовою концепцій демократичного врядування, деліберативної публічної політики тощо. У сучасній західній літературі з проблематики державного управління до теорії та методу дискурсу звертаються також як до засобу подолання класичної парадигми державного управління та способу формування сучасної постмодерної парадигми державного управління з її орієнтацією на залучення всіх соціальних суб'єктів для забезпечення розвитку суспільства.

Необхідно констатувати, що **поняття дискурсу** широко використовується в різних сферах мовної практики для позначення діалогу в широкому розумінні слова. До основних визначень дискурсу належать:

- сучасний стан суспільної комунікації;
- соціальний контекст мовлення;
- раціональне обговорення наявних суспільних проблем;
- критичний аналіз понять (змісту мови) з метою їх уточнення (зміни) та об'єктивації в соціальну практику;
- засіб особистісної ідентифікації та соціального порозуміння;
- єдність мови та мовлення;
- окремий прояв мовлення та спільна соціальна практика мовлення.

Усі вказані визначення доповнюють одне одного і в єдності формують конкретний зміст поняття “дискурс”. Основними формами його практичного втілення є “інтерв'ю, репортажі, наукові теорії, соціальні події, конференції, бесіди з приятелями тощо” [26, с. 87].

У контексті українського державотворення дискурс можна визначити як спосіб раціонального обговорення наявних суспільних проблем для формування соціальної ідентичності в їх розуміння та шляхів вирішення. У більш широкому значенні державно-управлінський дискурс – це:

- процес рефлексії різних концепцій, доктрин, ідей тощо для визначення актуальних світоглядних орієнтирів і принципів державотворення;

- спосіб опосередкування теорії та практики, зокрема прагнень українського народу та їх відповідності реальному стану;

- засіб формування концептуальної визначеності та методологічної послідовності у здійсненні трансформаційних змін;

- шлях пошуку й реалізації ефективної моделі державного управління;

- чинник оптимізації соціальної взаємодії всіх суб'єктів суспільного розвитку.

Отже, **значення дискурсу** для українського державотворення полягає в тому, що він є дієвим засобом обґрунтування розвитку суспільства й держави. Демократичні основи здійснення широких соціальних трансформацій передбачають їх наукове обґрунтування через звернення до ідейних засад і позитивного досвіду попередників, врахування особливостей соціально-економічного стану та інтересів всіх представників суспільства.

Особливо важливо зафіксувати, що перехід від соціалістичної системи господарювання та суспільних відносин до сучасного цивілізаційного стану потребує значних інтелектуальних зусиль, визначення світоглядно-ціннісних орієнтирів тощо. Водночас, з огляду на особливості сучасного визначення змісту української держави, закономірно виокремити такі його властивості, як:

- недостатнє критичне переосмислення і відповідне незначне дистанціювання від принципів і практик тоталітарної системи радянського штибу (патерналізм, етатизм, егалітаризм (рівність у бідності) тощо);

- неусвідомленість важливості раціональних, концептуальних засад державотворення (“скажіть, що будувати і ми будемо будувати” – класика періоду початку розбудови української держави);

- спроби зовнішнього запозичення моделі державного управління, перенесення на український ґрунт успішних практик інших країн (Франції, Швеції та інших);

- прагнення обійтися ірраціональними заміниками, домінування емоційно-психологічної складової (міфів, образів, емоцій, стереотипів тощо);

- надмірна експлуатація історичних паралелей, актуалізація окремих поверхневих зразків минулого, архетипів тощо (прикладом може бути номінування перших кроків державотворення “відродженням”);

- звуження концептуальних основ державотворення до окремих аспектів сучасного цивілізаційного розвитку, зокрема ринкових реформ чи підприємництва;

- обмеження теорії держави її окремими фрагментами, акцентування уваги на політологічній чи юридичній складовій, які не можуть вичерпати всю глибину державницької проблематики;

- редукція ідейних засад державотворення до питань вузько політичних (утвердження інтересів окремих політичних партій) або підміна загальнодержавної проблематики до окремих локальних проблем тощо.

Водночас низька якість дискурсу з концептуального обґрунтування українського державотворення породжує відповідну **“багатопарадигмальну” практику управління**, мінімізує окремі досягнення. Закономірними є і такі соціальні наслідки, як поляризація суспільства, домінування олігархічного капіталу та спотворені уявлення більшості людей про завдання та зміст здійснюваних і пропонованих реформ. Адже, згідно з визначенням відомого теоретика М. Фуко “влада утворює дискурс, знання, людей і реальності”, відповідно концептуально невизначена влада продукує непритомне суспільство та соціальні колізії. Уважне ставлення до цієї цитати з необхідністю фіксує продуктивний вплив влади на реальність знання та дієвість людей за допомогою дискурсу. Отже, якраз дискурс закономірно займає у вказаному ланцюгу першочергове місце, оскільки він формує знання та ставлення до них конкретних людей. Саме у цьому проявляється його значення способу різностороннього обговорення наявних суспільних проблем із метою обґрунтування шляхів їх вирішення та формування на цій основі соціальної ідентичності щодо їх розуміння.

М. Фуко, окрім філософського, розрізняє такі види наукового дискурсу, як медичний, психіатричний та соціологічний [26, с. 74]. Зрозуміло, що широкий спектр конкретно наукових практик дискурсу зумовлює формування спільних характерних рис, що відрізняють **науковий дискурс** як такий від ненаукового та псевдонаукового різновиду. До визначальних особливостей загально-наукового дискурсу належать:

- емпірична та теоретична обґрунтованість положень і висновків;

- домінування теоретичного за формою та істинного за змістом знання (судження, положення, теорія тощо);

- передбачення майбутніх змін на основі розкриття необхідних тенденцій розвитку предмета дослідження;

- у контексті постнекласичної методології – залучення у знання оцінки та інтерпретацій;
- визнання рівного статусу учасників дискурсу;
- поширення знань, досвіду тощо.

Указані властивості повною мірою поширюються на дискурс науки державного управління. **Дежавно-управлінський науковий дискурс** – це змістовна комунікація в соціально-інформаційному просторі з метою оптимізації взаємодії всіх учасників суспільних процесів. До його основних ознак належать:

- інституційна заданість, що принципово відрізняється від політичної орієнтацією на нормативно-правову зумовленість;
- чітко окреслене предметне поле дослідження, трактування та застосування;
- орієнтація на встановлення необхідної лінії розвитку та її основних трендів;
- практична спрямованість та націленість на технологізацію та оптимізацію існуючого стану.

Детальніше специфіку дискурсу науки державного управління можна продемонструвати через три складові дискурс-аналізу як такого – **семантику** (відношення понять до дійсності), **синтаксис** (узгодження значень понять між собою) та **прагматику** (визначення ставлення суб'єкта знань до визначеної мовою практики) [9, с. 52]. Так, з огляду на семантику, здійснюється об'єктивне, неупереджене відтворення певного зрізу дійсності – стану, процесу, діяльності тощо. З точки зору семіотики (синтаксису) – вимога дотримуватися єдності мови й мовлення та визначеного набору правил мовлення. А з точки зору прагматики – концептуально визначена послідовність практичного ставлення суб'єкта до дійсності.

Ці три складові звично прослідковуються в науці державного управління як: 1) фіксація існуючого стану як змісту попередніх досягнень (зокрема і як критика діяльності попередників); 2) виокремлення предмету дослідження (окремого аспекту) із ширшого за змістом об'єкту (сукупної практики державного управління); 3) виявлення автором можливостей активної зміни предмету шляхом використання потенційних ресурсів.

Іншими словами семантичний аспект державно-управлінського дискурсу формує об'єктивну істинність знань, забезпечує адекватність сформованої картини дійсності самій дійсності. У цьому контексті синтаксис забезпечує логічну послідовність знань шляхом встановлення зв'язку “сутність-явище” або теоретично узагальнене

знання стає розумінням цілісності предмета. Рівень прагматики за необхідністю містить опосередкування (рефлексію) суб'єктом управління власних аспектів, врахування ієрархії власних усвідомлених потреб і мотивів, співставлення їх із попередньо досягнутим розумінням і формування на цій основі управлінських рішень, концепцій, стратегій, програм, кодексів тощо. Якраз у цьому контексті Ю. Габермас розкриває **зміст дискурсу** за допомогою трьох взаємодоповнюючих характеристик – істинність, розумність та значущість [3, с. 101].

На сьогодні прийнято розрізняти дискурс як процес інтенційного (внутрішньо суб'єктного) мислення-мовлення та об'єктивований в словах процес мислення багатьох суб'єктів. У цьому контексті важливою проблемою є визначення дискурсу як процесу узгодження діяльності різних суб'єктів через субординацію та координацію знання. Моделлю субординації знання є парадигма, а моделлю координації – синтагма (див. підрозділ 4.2). За цього **парадигма** – це досягнута шляхом консенсусу відносна єдність, узгодженість думок і справ одного учасника подій і всіх як спільного соціального суб'єкта. Важливими умовами такого стану мають бути: конгруентність на індивідуальному рівні та світоглядно-методологічна ідентичність – на соціальному. Парадигмальна субординація знання досягається лінійним дискурсом або формуванням взаємно підпорядкованих положень, одні з яких є базовими щодо інших, а їх зв'язок можна характеризувати як моністично зумовлений. Для прикладу можна посперитися на такі детермінуючі ряди, як “конституція – закон – підзаконний акт”, “концепція – програма – план”.

Методологічним відтворенням практичного поліфонізму думок і ставлень у сучасному комунікаційному світі є **синтагма**, методологічна модель стохастичності посткласичного інформаційного простору. Синтагма орієнтує на врахування багатоголосся суспільно-політичних думок і їх координацію у процесі прийняття державно-управлінських рішень. Поєднання **субординації та координації думок** відтворює демократичну природу сучасного державного управління, коли знання є основним ресурсом влади (Е. Тоффлер) і якраз воно забезпечує успішні управлінські практики. Йдеться не про “універсальну теорію організації та управління”, а про дискурсивно-теоретичне знання [3, с. 34], що пройшло апробацію аргументованим обговоренням та здатне втілитися у практику порозуміння, співробітництва, партнерства та конкуренції.

З огляду на особистісну участь, дискурс формує компетентність, в якій домінує понятійно визначена загальність. Якраз вона детермінує

зміст виконання – окремі дієві кроки, що втілюють компетентність (контент розуміння) у реальні події. Необхідно зазначити, що практичне виконання не є лінійним продовженням дискурсивно встановленої загальності (інтенційно існуючої компетентності окремого суб'єкта), воно змінює її в силу специфіки предмету змін, дії інших чинників тощо. Отже можна констатувати, що дискурс є раціонально-комунікаційним процесом і як такий може безпосередньо впливати на зміну теоретичної сфери аж до компетентності (знань і ставлень) окремих учасників. А вказана зміна залежить від готовності суб'єкта прислухатися до дискурсивно напрацьованих рекомендацій, докласти зусиль для подолання власних стереотипів тощо. Проте зміна реального суспільного процесу залежить від змісту і результатів державно-управлінського дискурсу лише опосередковано, значна сукупність об'єктивних умов існує й формується поза свідомо дискурсивним впливом. Така “стихія” спричиняє значний спротив виконанню прийнятих рішень, створює об'єктивні бар'єри їх втіленню в життя. За цього доречно навести думку Ю. Габермаса про те, що “Дискурси владної сили не мають. Вони виробляють комунікативну могутність, яка адміністративної не замінює, а може тільки впливати. Цей вплив обмежується наданням та відкликанням повноважень” [3, с. 37].

У сучасних умовах українського державотворення для наукового дискурсу з державного управління існує також низка внутрішніх загроз і ризиків, зокрема:

- звуження простору до окремих локальних проблем чи тематики інших наук;
- підміна раціонального змісту ірраціональними заміниками (домінування міфів, образів, емоцій);
- відсутність реакції на гострі управлінські проблеми, їх замовчування тощо;
- надмірна експлуатація емоційно-психологічної складової (актуалізація архетипів, стереотипів тощо);
- заміна державно-управлінського підходу вузькополітичним (лобіювання інтересів окремих політичних партій тощо);
- низька демократична культура (засилля авторитарних підходів, невміння прислухатися до думки опонентів);
- використання окремих технологій псевдо реагування – інформаційне заміщення, маніпулювання, популістська риторика тощо.

Відповідно крайніми формами заперечення наукового дискурсу з проблем державного управління є застосування **інформаційно-комунікативної практики тоталітарної влади**, з такими її типовими

характеристиками, як претензії на абсолютну істину, символізм або героїзація дійсності, нерівність або ієрархія відносин учасників процесу мовлення аж до позбавлення права голосу простих громадян тощо.

На думку сучасного дослідника Н. Хомського, навіть за демократичної форми правління зберігаються основні методи маніпулювання громадською думкою. До них належать зокрема такі технологічні прийоми масової комунікації: звертатись до громадян і всього суспільства як до дітей, породжувати емоції і перешкоджати поширенню думок, тримати людей в незнанні і культивувати сірість, захоплюватися посередністю та орієнтувати практику на задоволення її потреб, підсилювати відчуття людини власної провини та меншовартості тощо [29].

Необхідно зазначити, що важливою особливістю наукового дискурсу загалом і державно-управлінського зокрема, є його **раціональний зміст**, який зумовлює і відповідне свідоме ставлення до соціально-управлінських процесів з боку всіх учасників та використання методу переконання у впливові на них.

Для розкриття впливу державно-управлінського наукового дискурсу на соціальну практику доцільно звернутися до обґрунтованого Ю. Габермасом положення, що практичні дискурси тотожні за своєю суттю нормативним дискурсам (орієнтованим на встановлення моральних норм), внаслідок яких здійснюється керівництво “дією, вірою та емоціями”. Іншими словами, “досягається обопільне переконання” сприймати норму за обов’язкову чи створювати спільний настрій [3, с. 31]. Такий морально-психологічний характер повсякденного дискурсу дає підстави досліднику стверджувати, що для нього не існує теоретичного обґрунтування [3, с. 59]. Відповідно значення державно-управлінського наукового дискурсу полягає в тому, що він “розкриває теми загальносуспільної актуальності, інтерпритує цінності, подає пропозиції як вирішити проблеми, висуває сприятливі чи відкидає несприятливі обґрунтування” [3, с. 37].

Вплив наукового дискурсу на практичний процес життєдіяльності суспільства є не безпосереднім, а опосередкованим. Його теоретичні положення та висновки безпосередньо впливають лише на розуміння та ставлення суб’єктів державного управління всіх рівнів його здійснення. Такий інтенційний результат дискурсу, своєю чергою, формує сукупність нормативно-правових документів, що в об’єктивній формі опосередковують дискурс, імплементують його в результативні форми. Вказана сукупність прийнятих документів

виконує функцію нормативної основи – вихідного пункту подальшої управлінської діяльності. Розуміння та ставлення суб'єктів супроводжують всю управлінську діяльність і впливають на рівень її адекватності ухваленим рішенням, прийнятим програмам тощо. Тим самим досягнуті практичні результати втілюють досягнення дискурсу, опосередковано відповідають його змісту. Зрозуміло, що на кожному етапі простежуваного тут опосередкування можливі невідповідності, своєрідні прояви **розщеплення (спотворення) управлінської інформації**, що зумовлюється різними чинниками, зокрема рівнем готовності суб'єктів до виконання поставлених завдань. Саме тому дискурсивна практика у вигляді обговорення поточних проблем має постійно супроводжувати управлінський процес, корегувати його відповідно до теоретично визначених положень.

За наявності вказаних умов і тенденцій, перед державно-управлінським науковим дискурсом за необхідності виникають такі завдання, які потрібно сприймати і як методологічні настанови дослідження проблем публічного управління:

- дистанціюватися від партійно-політичної кон'юнктури, особливо від поширення тоталітарних ідей і практик;
- чіткіше окреслити власне предметне поле дослідження та глибше осмислити власний (а не запозичений) категоріально-понятійний апарат;
- сприяти інтерсуб'єктивному розумінню істини (на противагу монологічному та монопольному);
- відійти від строгого причинного пояснення кожної соціальної події/дії – вона зумовлена не так інституційно визначеними структурами, як особистісною мотивацією учасників;
- розширити коло суб'єктів державно-управлінського дискурсу (за допомогою навчання, залучення активних громадян тощо);
- сприяти засвоєнню важливого принципу сучасної методології, згідно з яким кожне твердження – це теорема, яку необхідно теоретично обґрунтовувати і підтверджувати відповідними діями.

Необхідно констатувати, що перед українською наукою державного управління існує важливе завдання – увійти в загальнонаціональний контекст дискурсу, глибше розкривати існуючі проблеми державотворення, стати широко артикульованим контентом соціальної комунікації та здійснювати модернізаційний вплив на управління та суспільство.

Відповідно, посилення автономії й практичної значимості галузі знань “Державне управління” шляхом дискурсивної комунікації,

зумовлює більш широке застосування вимог і настанов методології дискурс-аналізу.

Контрольні питання

1. Загальне значення дискурсу, його зміст і форми прояву.
2. Особливості наукового дискурсу.
3. Методологія дискурс-аналізу та її значення для державного управління.
4. Характерні риси сучасного державно-управлінського дискурсу.
5. Три основні складові дискурс-аналізу (семантика, семіотика і прагматика).
6. Парадигма і синтагма як моделі субординації та координації державно-управлінського знання.
7. Особливості впливу наукового дискурсу на практику публічного управління.
8. Загрози і ризики для державно-управлінського наукового дискурсу.
9. Роль дискурсу у формуванні компетентності державних управлінців.
10. Методологічне значення наукового дискурсу для дослідження проблем державного управління.

6.3. Формування та інституціоналізація наукового знання галузі “Державне управління”

Особливістю державно-управлінського знання є поєднання гносеологічного та праксеологічного підходів, іншими словами відтворення в ньому об’єктивної даності та спрямованої на практичний результат діяльності. Традиційно **гносеологічний формат знання** структурується у таких формах, як факт, теорія, закон. У державно-управлінському знанні ці традиційні форми знання набувають особливого значення, вимагають уточнення та конкретизації. Як правило, державно-управлінське знання кристалізується у формах закону, принципу, теорії, теореми, тренду, ідеї тощо. Всі ці форми виконують функцію **теоретичної основи** подальшого трансформування знання у нормативні документи, що регламентують і скеровують реальний процес управління. До інституціональних форм детермінації публічного управління належать концепція, стратегія, юридичний закон, кодекс, програма, доктрина, стандарт, указ, наказ, розпорядження та деякі інші. Якраз ці форми тією чи іншою мірою репрезентують реальну

картину дійсності, що науково досліджена і зрозуміла для суб'єктів управління.

У науці особлива роль належить закону, оскільки в ньому фіксується необхідна лінія розвитку певних процесів, а також внутрішня логіка існування цих процесів. Саме тому, **пізнаний закон** – це обов'язкова умова прогнозування майбутнього, прийняття реалістичного управлінського рішення та досягнення його практичного втілення. Закон визначається як сутнісний, невід'ємний і повторюваний зв'язок явищ, предметів і їх властивостей.

У суспільно-управлінських процесах закони визначають основну лінію розвитку, що прокладає собі шлях через множини випадковостей. Для методології наукового дослідження важливо констатувати, що будь-який закон розкриває властивості певної цілісності як об'єкта дослідження, взаємозв'язок і взаємообумовленість його елементів. Тому виокремлення законів системи може бути виправданим лише в рамках реалізації системного підходу та його формально-логічних обмежень [10, с. 166, 167]. Кожна існуюча система (суспільство, країна, державне управління, окрема його галузь тощо) мають свої закономірності існування та розвитку, що зумовлює необхідність її наукового дослідження і встановлення власних законів. Оригінальним вирішенням “системного підходу” до трактування управлінських законів є закони Паркінсона – фіксація парадоксальних залежностей між окремими характеристиками управлінської структури [10, с. 166]. Важливим підтекстом вказаних законів є те, що сфера управління складним чином поєднує об'єктивні і суб'єктивні чинники, без врахування яких будь-який менеджмент зазнає поразки (скорочення штату призводить до його розширення, гарний виконавець не обов'язково стає успішним керівником тощо). Тому в **методології постмодернізму** сформувалося розуміння закону як тенденції, що прокладає собі шлях через діяльність конкретних суб'єктів і реалізується внаслідок адекватного розуміння ними домінуючої лінії розвитку і всебічного сприяння їй.

Така специфіка управлінських законів полягає у відсутності однозначності зв'язку між певними подіями та станами, що зумовлено умовною (багатомірною) лінією детермінації.

Типовим зразком закону, його специфічного прояву в державному управлінні може бути **закон невизначеності відгуку** [2, с. 118], що розкриває опосередкований характер управлінського впливу. Формально цей закон констатує неможливість визначити (передбачити) реакцію (відгук) підлеглого на конкретний управлінський вплив на

основі врахування лише змісту цього впливу. Змістовно закон невизначеності відгуку потрібно описати так:

– по-перше, взаємодію (інтерацію) учасників управлінського процесу необхідно характеризувати як суб’єкт-суб’єктне (а не суб’єкт-об’єктне) відношення, оскільки виконавці обов’язково проявляють себе як активні, привносять у цей процес своє бачення, оцінки тощо, а отже, теж є його суб’єктами або, із врахуванням їх другорядної ролі стосовно основних, є співсуб’єктами управління;

– по-друге, дії суб’єкта і співсуб’єкта у вказаній інтеракції характеризуються, відповідно, як вплив і відгук, що дає можливість вельми чітко зафіксувати специфіку дії кожного із учасників та міру її відтворення у отриманому результаті. Вплив у цьому контексті потрібно розуміти як розпорядження, наказ тощо, а відгук – це виконання цього розпорядження із врахуванням позитивного або негативного ставлення працівника до його змісту;

– по-третє, закон невизначеності відгуку фіксує загальну закономірність, що якість відгуку не завжди залежить від змісту впливу, він значною мірою визначається особливостями виконавця, його вмінням і прагненням виконати отримане завдання. Іншими словами, якість відгуку, водночас із змістом впливу, визначається суб’єктивними (фізичними, професійними, моральними, психологічними тощо) рисами співсуб’єктів управлінського процесу, і тому відгук буде тим більше визначений, чим більш зрозумілим є стан виконавців;

– по-четверте, вплив суб’єкта управління на виконавців опосередковується домінуючими у громадській думці стереотипами, і тому, у разі змістовної єдності впливу і стереотипів, буде спостерігатися адекватність відгуку. Коли ж вплив репрезентує інноваційну справу, що не відповідає і навіть суперечить загальноприйнятим стереотипам, опосередковуюча роль останніх буде зводиться до нівелювання інноваційної суті впливу. Опосередкованість управлінського впливу означає його дієвість у відповідному за змістом соціальному просторі. Найбільш важливим елементом опосередкування є громадська думка – загальноприйняті точки зору, що функціонують у певному соціальному середовищі, інтегрують його і забезпечують достатній рівень згоди. Громадська думка формує та закріплює стереотипи – прекоцепти, що суттєво впливають на сприйняття людиною світу і, як правило, виконують стабілізуючу функцію. Необхідно також пам’ятати, що **громадська думка**, окрім формування стереотипів, здійснює ідентифікацію абстрактної ідеї з наочним, спрощеним образом соціальної цінності, вона є

“моралізовано і кодифікована версія фактіві” [16, с. 463]. А це, своєю чергою, стверджує конформізм – нормативно-впорядковуючий вплив більшості на меншість, нівелювання особистістю власної позиції заради згоди із більшістю [11, с. 71]. Тому реформування соціальної сфери управлінськими засобами є досить складною справою, повинне враховувати інерційність особистісної та соціальної сфер, а також необхідність додаткових засобів для її подолання.

Отже, закон невизначеності відгуку вимагає постійного врахування автономної, самодостатньої природи учасників управлінського процесу, опосередкованості впливу особистісними та загальносоціальними властивостями виконавців, що можуть суттєво вплинути на результат. Це особливо важливо в силу актуалізації демократичного способу управління та цінності свідомо-раціонального залучення виконавців управлінського рішення як співсуб’єктів до здійснення змін.

Окрім визначення закономірностей, що фіксуються в науковому законі, дослідження може бути спрямоване на встановлення **тенденцій розвитку**. Для прикладу, основним трендом сучасної модернізації публічного управління визначається необхідність забезпечення прав і свобод людини в Україні, що вказує на європейський та загальноцивілізаційний контекст цього вектору діяльності державних інституцій та громадянського суспільства. **Категорія “тренд”**, помимо фіксації первинного значення тенденції розвитку, вказує також на проблемність реалізації цього напрямку, відсутність гарантованості його здійснення чи безумовне досягнення результату. Тому тренд модернізації публічного управління – це теорема, яку необхідно постійно і наполегливо теоретично обґрунтовувати, а також доводити і стверджувати конкретними практичними справами. Суб’єктами такого “забезпечення-доведення” того чи іншого тренду мають бути представники всіх гілок влади, теоретики державного управління та суспільно-політичних наук, громадські об’єднання та всі активні громадян. Лише їх домінуюча позиція щодо представників інших напрямів може ствердити прогресивну тенденцію розвитку, гарантувати його необхідність.

Таким чином, констатується необхідність залучення в процес управління впливового чинника змін – людської суб’єктивності, що формується та існує, насамперед, на особистісному рівні, а також набуває значно ширших рівнів соціальної ідентичності (громада, нація тощо).

У психології **суб’єктивна заданість особи** фіксується, зокрема, виокремленням диспозиційних ставлень, що, на відміну від позиційних

(зумовлених вимогами середовища, офіційною посадою особи тощо), виявляють свободу вибору суб'єкта, його здатність визначатися самостійно. Суб'єктивна самовизначеність особи щодо конкретної життєвої чи управлінської ситуації може бути як реалістична (адекватна змісту ситуації), так і чисто уявна (неадекватна). “Якщо ситуація визначається як реальна, то вона реальна за своїми наслідками” – стверджується у широко відомій теоремі Томаса [32, с. 571, 572]. Іншими словами, якщо особа вельми уявну ситуацію сприймає як реальну (тобто варту відповідного їй реагування), то її дії працюють на підтвердження (практичну реалізацію) уявної картини та ведуть до її здійснення. **Теорема Томаса** має декілька методологічно важливих аспектів, а саме:

- розкриває психологічну здатність людини вибирати напрям подальших змін і, користуючись їх ідеальним змістом, організовувати спільну для певного соціуму справу, що є вихідним пунктом управлінської діяльності, родової можливості людини бути суб'єктом суспільно-організованої й усвідомленої діяльності та реальних перетворень;

- доводить можливість практичного втілення хибних уявлень, якщо вони стають преконцептами вольових зусиль, дієвими спонукками активності особи та соціальних об'єднань;

- не випадковою у цьому контексті є назва “теорема”, що, як відомо, фіксує послідовність певних значень і необхідність обґрунтування (доведення) їх зв'язків.

Практична спрямованість державно-управлінського знання формується і виявляється у концепції, стратегії, принципах, юридичному законі, програмі, плані, проекті, конкретному управлінському рішенні тощо. Кожна із вказаних форм інституціалізації державно-управлінської науки має свої особливості, різний рівень впливу на практику управління, але всіх їх об'єднує імпліцитна присутність знання, певний формат проникнення у складні переплетіння дійсного й можливого, необхідного й бажаного, об'єктивного й суб'єктивного. І рівень результативності втілення будь-якого нормативного документу прямо пропорційно залежить від глибини знання, відтворення в ньому реального потенціалу розвитку та відповідного розуміння всіх суб'єктів суспільно-управлінського процесу.

Методологічно виправданою послідовністю застосування **інституціональних форм державно-управлінського знання** буде така: концепція – стратегія – принцип – юридичний закон – програма – план (проект) – конкретне управлінське рішення. Ця послідовність зумовлена низкою обставин, а саме:

- управління як доцільний (цілепокладаючий) процес діяльності базується на свідомо визначених теоретичних засадах;
- теоретичні засади державного управління визначають стан вихідної ситуації та можливості її трансформації, а також готовність суб'єктів до здійснення необхідної модернізації;
- вказані форми інституціоналізації знання можуть бути взаємозамінними, як наприклад, концепція та стратегія, але змістовно кожна з них виконує функцію засади або необхідної передумови практики управління;
- кожна наступна форма зафіксованого ряду визначається попередньою, є її логічним продовженням і конкретизацією.

Концепція (лат. *conceptio* – розуміння) – це система поглядів, задум або спрямована на практику теорія. Тому концепція має багато спільного з теорією, зокрема вона так само є узагальненням певного масиву знань і прагне пояснити предмет дослідження шляхом встановлення закономірностей. Водночас, концепція відрізняється від теорії, зокрема:

- як спрощена форма теорії, концепція не обов'язково виявляє свою доказовість – підтвердження сукупністю фактів;
- оскільки концепція спрямована в майбутнє, її зміст лише частково обґрунтований і є незавершеним або відкритим;
- окрім розкриття необхідності, вона містить елементи можливого та бажаного.

Така неоднозначна єдність з теорією, зумовлює те, що на основі одного теоретичного пояснення даності може виникати декілька концепцій, що відтворюють різне ставлення суб'єкта. Для прикладу, загальна оцінка реального стану в гуманітарній сфері може призвести як до формування концепції розвитку цієї сфери, так і до намірів замовчування даних. Гносеологічний варіант концепції – це сукупність теоретичних положень, що визначають напрям наукового дослідження, його основну мету, принципи проведення та можливі результати.

Інституційно прийнята концепція державного управління може стосуватися як всієї його системи, так і окремих галузей. Вона має містити характеристики викликів, цілей, ресурсів реалізації, суб'єктів виконання, критерії визначення досягнень тощо. У концепції органічно поєднуються відповіді на питання “що є?” і “що робити?”, знання про умови управління доповнюються технологією оперування ресурсами та засобами.

Окремим варіантом концепції є **доктрина** (лат. *doctrina* – вчення) – систематизоване знання, що відрізняється строгою

кодифікацією та регламентацією. На відміну від концепції, доктрина більш чітко структурована та алгоритмізована. Термін “доктрина” широко вживався для позначення ідеологізованого вчення, що в контексті тоталітарного режиму символізувало його незмінність і абсолютність. Звідси термін “доктринер” як характеристика захисника окремої часткової ідеології.

За умов демократичного правління доктриною цілком закономірно позначається сутність оборонної політики держави та інших подібних сфер, де необхідна однозначна чіткість виконання приписів і настанов, де строга ієрархічність організації доповнюється домінуванням управлінських алгоритмів.

Ще однією формою інституціоналізації знання є **стратегія** (гр. – наука і мистецтво ведення війни) – концентроване розуміння перспектив розвитку і головного напрямку діяльності соціального суб’єкта. Стратегія як інституційно закріплена форма управлінського знання містить дві частини – концептуальну, що має відтворювати знання, цінності й цілі концепції, та скеровуючу, де визначаються головні ресурси та засоби досягнення перспективних цілей. Перша частина є детермінованою концепцією, а друга, своєю чергою, детермінує подальші форми конкретизації управлінського процесу [10, с. 592]. Головна мета стратегії полягає в уточненні системи базових ідей, які зафіксовані в основоположних документах держави, зокрема в Конституції та концепціях. Загальнонаціональна Стратегія розвитку доповнюється окремими стратегіями, що відтворюють перспективи оновлення окремих областей, районів і міст, або ж галузей господарювання і діяльності. Стратегія формується за допомогою відповідного (стратегічного) мислення, що синтезує низку понять (виклик, необхідність, проблема, мета, засіб, спосіб тощо) у цілісний концепт розвитку країни чи окремої галузі.

Концептуально визначені та стратегічно передбачені перспективи здійснення державного управління закріплюються **юридичними законами** як основними формами встановлення суспільних відносин. Особливістю законів є те, що вони репрезентують апробований досвід впорядкування суспільства, імпліцитно містять значний масив знань про соціум і можливості оптимізації відносин між його членами. Раціональним змістом юридичні закони подібні до законів об’єктивного світу, оскільки встановлюють чітку необхідну залежність між окремими явищами. Проте їх здійснення реалізується у діяльності й поведінці конкретних людей, є опосередкованим, і тому, значною мірою, вони відтворюють всі властивості соціально-

управлінських законів. Іншими словами, реалізація юридичних законів залежить від рівня готовності громадян виконувати їх приписи.

Щодо дослідження державно-управлінської проблематики, необхідно зазначити, що вказані юридичні закони є необхідною основою державного управління і виконують роль аксіом для конкретних управлінських кроків. Тому їх розкриття і врахування в процесі дослідження є обов'язковим.

Необхідно звернути увагу на важливість дотримання логічного ряду здійснення державного управління, тобто послідовне визначення і процедурне прийняття концепції, стратегії та доповнюючих їх програм, планів, проектів тощо. У цьому контексті можна звернутися до повчального досвіду актуального реформування вищої освіти України шляхом прийняття нового закону й стратегії розвитку цієї галузі. Так, Закон України “Про вищу освіту” був прийнятий 1 липня 2014 р., потім почалося обговорення проекту “Стратегії реформування вищої освіти в Україні”, а також закону й стратегії розвитку середньої школи. Фактично тут частковість передувала висвітленню загальних засадничих положень, що ускладнює реальний процес модернізації, робить його хаотичним і суперечливим. Змістовна й процедурна неузгодженість виявляється також у недостатній визначеності концептуальних основ, що призводить до внутрішніх суперечливих формулювань. Зокрема це проявилось в частковості проведення принципу автономії вищих навчальних закладів, непослідовності у запровадженні ринкових механізмів надання освітніх послуг тощо.

Концепція, Стратегія, Закон та програми мають проводити єдину, логічно узгоджену політику розвитку, коли цінності, принципи та основні цілі змістовно співпадають. Методологічно правильно було б дотримуватися такої послідовності в модернізації вищої школи:

- формування та прийняття Концепції розвитку системи національної освіти;

- прийняття Закону України “Про освіту”;
- затвердження Концепції вищої освіти;
- формування Стратегії розвитку вищої школи;
- прийняття Закону України “Про вищу освіту”;
- затвердження профільних програм трансформації вищої школи.

За сучасних обставин формування та прийняття Стратегії реформування вищої освіти в Україні має ґрунтуватися на чинному Законі України “Про вищу освіту” та пропонувати обґрунтовані кроки виходу за його нормативні приписи. Безсумнівно, такий шлях ускладнює процес модернізації вищої освіти.

Необхідно зробити висновок, що дотримання методологічно визначеної послідовності інституціоналізації форм знання, що здійснюється за принципом від загального до часткового, від концептуальних засад до окремих рішень, буде сприяти цілісності, логічній послідовності, законодавчому забезпеченню та соціальній легітимності публічного управління.

Контрольні питання

1. Основні гносеологічні форми знання.
2. Інституціоналізоване знання та його форми.
3. Взаємозв'язок гносеологічних та інституціоналізованих форм знання.
4. Особливість закону як основної форми знання.
5. Закони державного управління як тенденції.
6. Закон невизначеності відгуку та його методологічне значення.
7. Державно-управлінське знання як теорема.
8. Логіка взаємозв'язку інституціоналізованих форм знання.
9. Концепція як інституціоналізована форма знання та її значення.
10. Юридичні закони – особлива форма інституціоналізованого знання.

6.4. Методологічна культура дослідника та практика публічного управління

Глибина й динамізм сучасних українських трансформацій ставлять перед державними управліннями відповідні завдання, орієнтують на високу професійну майстерність. Демократизація суспільства й влади відбувається шляхом децентралізації владних повноважень і зміцнення місцевого самоврядування. Центральні органи влади й виконавча її вертикаль втрачають свій домінуючий вплив і все більше залежать від громадянського суспільства та його інституцій. Формується новий колегіальний тип відповідальності за результати управлінських рішень, соціальні наслідки здійснюваної політики, державне управління все більше набуває ознак **публічного управління**. За цих умов розвитку демократії посилюється роль експертного середовища, якісно зростає значення наукового супроводу управлінської практики. Власне на вітчизняному рівні стверджується цивілізаційний досвід країн розвинутої демократії про те, що достатньою умовою сучасного ефективного публічного управління має бути поєднання:

- ініціатив і прагнень громадянського суспільства;
- інституційного досвіду управлінських структур;
- висновків експертів-фахівців конкретної галузі управління;
- аналізу, узагальнень і рекомендацій науковців.

Зрозуміло, що кожен із названих чинників привносить у процес прийняття управлінських рішень свій компонент, власне бачення здійснюваних змін і тільки органічне їх поєднання може забезпечити досягнення необхідного результату. Нехтування хоча б одним із них продукує неповноту визначення результату й втрату важливих елементів, і, в кінцевому варіанті, отримання небажаних наслідків.

Публічність як важлива тенденція розвитку державного управління передбачає методологічну визначеність, що містить легально прийняту концепцію, усталений підхід до трактування понять і термінів, нормативне забезпечення і спільність дій всіх учасників. Обов'язковим елементом такої визначеності має бути свідоме подолання рудиментних форм радянського командно-адміністративного стилю управління, що стихійно проникають у сучасні суспільно-владні взаємовідносини та надають їм антидемократичного забарвлення. Засвоєння нової демократичної культури управління можливе на шляху теоретико-методологічного осмислення передового досвіду та постійного інноваційного пошуку.

Власне вищою майстерністю публічного врядування є вміння провести потрібну реформу з дотриманням демократичних процедур – урахуванням усіх вказаних чинників. У контексті розгляду методологічної культури публічного управління доцільно акцентувати увагу на її безпосередній зв'язок із загальною компетентністю посадовця.

Загальна культура публічного керівника – це сукупність низки особистісних характеристик, які виявляють його готовність і вміння служити справі громади й соціуму. До таких властивостей належать пасіонарність, толерантність, високі організаційні якості, відкритість до комунікацій і критики, гостре відчуття соціальної справедливості. Демократичний аспект адміністративної культури публічного менеджера простежується на рівні ставлення до громадян, реагування на їх потреби, а також у відносинах із колегами, керівниками і підлеглими своєї установи. Пріоритетними рисами, за цього, будуть справедливість, виваженість, толерантність тощо.

Необхідно зазначити, що **методологічна культура управління** є продовженням і доповненням адміністративної культури (див. підрозділ 5.4) на особистісному рівні. Тому тут проявляються її основні функції, зокрема збереження досягнутого рівня управління, закріплення його кращих практичних форм як певних концептів, правил, вимог тощо. Як і адміністративна культура загалом, методологічна її складова відкрита і орієнтована на подальший розвиток [13, с. 16].

Відповідно, відсутність методологічної культури як невідмінна адекватно відповідати на виклики часу проявляється у різних функціях здійснення управління – від хибного сприйняття реальної управлінської ситуації до суб'єктивної оцінки досягнутого результату. Особливо це характерно для сфери кадрової політики, де об'єктивні дані є умовними, а врахування справжньої компетентності працівника легко підмінюється ознаками лояльності, особистісних контактів тощо.

Отже, актуальною для українського державотворення залишається проблема, яка може бути сформульована як необхідність усвідомлення і впровадження у практику управління узгодженого розуміння викликів сьогодення і відповідних їм **ментально-психологічних рис працівника** сфери публічного управління, їх професійної культури. Для належного аналізу цих якостей необхідно уважніше вивчати специфіку суспільно-політичних змін і їх вимоги до особистісних рис управлінців, розуміти сукупність ментально-психологічних рис публічного менеджера як інтелектуальний ресурс успішної діяльності та засіб ствердження демократії та розвитку.

У цьому контексті до основних чинників зовнішнього та внутрішнього спрямування, які визначають основні зміни сучасного українського суспільства та його можливості цивілізаційного розвитку, належать:

- перехід суспільства від авторитарного до громадянського, з властивими останньому самоорганізації громад, активність та ініціативність її представників у відстоюванні власних прав і свобод;
- формування демократичних відносин між суспільством і владою, необхідність реформ врядування, зокрема розширення повноважень місцевого самоврядування;
- впровадження у соціальну практику нових цінностей, насамперед високого статусу особи, її прав і свобод, соціального капіталу тощо;
- підсилення соціального значення людського потенціалу, зокрема професійної майстерності;
- ринкові трансформації, з розширенням ролі власності, духу змагальності та підприємництва;

– перехід до постіндустріального суспільства, з його орієнтацією на інтелектуальний ресурс і забезпечення не так розвитку виробництва, як сфери розвитку людини – охорони здоров'я, освіти, дозвілля;

– наростання глобалізаційних (нівелюючих) впливів у формі експансії політики, економіки й культури супердержав.

Зрозуміло, що врахування вказаних чинників у процесі наукового дослідження проектується на конкретну управлінську ситуацію, відповідно з необхідністю поєднує загальні тенденції й часткові прояви, вимагає із всієї безмежної сукупності **наукового інструментарію** вибрати ті підходи і методи, які є найефективнішими саме у контексті цього пошуку. Такий вибір дозволить сформувати істинні форми узагальнення, визначить реалістичний зміст інституційно схвалених рішень, що, своєю чергою, забезпечать успішність результатів управління.

Методологічна культура дослідження суспільно-управлінських процесів притаманна публічному менеджеру на рівні особистісних ставлень і вмінь, у ній фокусується досвід власного наукового розвитку та рівень засвоєння досягнень всіх попередніх успішних практик. Її результативною формою є **державницьке мислення**, що характеризується низкою ознак, а саме:

– верховенство загальних (національних, регіональних чи локальних) інтересів і потреб соціума;

– розвинута рефлексія – вміння співставляти й узгоджувати різні аспекти, тенденції тощо задля досягнення потрібного консенсусу та єдності;

– адекватність відтворення складного процесу суспільних відносин всупереч суб'єктивним прагненням;

– концептуальність – наявність розуміння єдності реального стану, його домінуючих тенденцій розвитку та практичних завдань суб'єктів діяльності;

– стратегічність – бачення перспектив розвитку, зокрема можливих позитивних і негативних наслідків пропонованих змін;

– оперативність – вміння концентрувати зусилля на актуальних проблемах управління і швидко їх вирішувати;

– креативність – здатність сприймати й продукувати нові ідеї, що виявляють скриті ресурси розвитку й сприяють досягненню позитивного результату.

Змістовне наповнення методологічної культури дослідження не вичерпується вказаними вище рисами, має значно ширшу гаму проявів і ознак, та реалізується у практиці управління. До індикативних

показників методологічної культури також належить пріоритетна цінність розвитку, що як смислотворчий концепт формує відповідні методологічні засоби свого ствердження. Дійсно, формування нормативних документів суспільного розвитку передбачає застосування **аксіологічного підходу**, тобто визначення тих цінностей, що впливають на формування стратегічних цілей, конкретику урядових програм та засобів і ресурсів їх досягнення. Попри велику різноманітність соціальних цінностей, вони можуть бути зведені до таких, як влада, власність, держава, суспільство, людина. У форматі реального здійснення державного управління ці цінності функціонують паралельно, утворюють ієрархічну систему пріоритетів. Виокремлення тих чи інших цінностей, їх відрив від інших призведе до невинновданой абсолютизації та фетишизації окремих аспектів суспільного розвитку з відповідними сурогатними практиками людських взаємовідносин. Для прикладу, виокремлення й абсолютизація спільних для суспільства цінностей призведе до тоталітаризму, власності чи часткових (егоїстичних) інтересів окремих суб'єктів влади – до корупції, влади – до бюрократизму, а держави – до етатизму чи авторитаризму тощо. Водночас доцільно зазначити, що дійсною пріоритетною цінністю сучасного демократичного суспільства є людина у повноті її вільних проявів.

Загалом **культура публічного управління** може бути визначена за допомогою багатьох різних підходів, оскільки, як і будь-яка інша культура діяльності, є тотожною високій професійній майстерності та відрізняється від останньої своїм динамізмом і спрямованістю на вдосконалення. У досліджуваній сфері таку майстерність прийнято класифікувати як **компетентність** – відповідність особистісних рис працівника інституційним вимогам до його посади (компетенція). У загальному вимірі компетентність сучасних публічних управлінців містить:

- світоглядно-методологічну визначеність, тобто принципове усвідомлення засадничих положень та ідей, що формують соціально зрілу особистість, самодостатнього суб'єкта прогресивних змін ХХІ ст.;

- юридичну складову, що поєднує знання й глибоке розуміння чинної нормативно-правової бази із вмінням розробляти пропозиції щодо її удосконалення відповідно до вимог часу;

- економічний напрям, що репрезентує знання основних закономірностей розвитку ринкових умов та підприємництва, яке допомагає вибирати ефективні інструменти економічного

регулювання, сприяє впровадженню економічно обґрунтованих інновацій та розвитку вітчизняної економіки загалом;

- соціально-психологічну обізнаність, що дозволяє відчувати соціальні настрої й очікування громадськості, передбачати можливі реакції на складні управлінські рішення, враховувати їх у процесі виконання власних посадових обов’язків;

- практичну вольову цілеспрямованість, тобто постійну націленість на результат, уміння підпорядковувати поточні справи стратегічним перспективам розвитку тощо;

- публічність (відкритість) діяльності як демократичної основи державного управління, що доповнюється вмінням організовувати громадську підтримку управлінських рішень шляхом донесення їх змісту до широкого загалу, участі у прес-конференціях, брифінгах, слуханнях тощо;

- адміністративну або менеджерську складову, що проявляється у вмінні організовувати дієздатний колектив, скеровувати його на виконання інституційно визначених завдань, формувати в ньому належний морально-психологічний клімат та реалізовувати власний успішний стиль керівництва;

- інформаційно-комунікаційний сегмент, який містить в собі володіння значною кількістю інформації, вміння використовувати її раціонально, спілкуватися хоча би однією з іноземних мовою та володіти навичками публічної комунікації тощо;

- формально-ділові вміння, що допомагають працювати відповідно до правил діловодства, належним чином оформляти управлінські рішення, вести звітність тощо;

- креативно-інноваційну складову, що, окрім продуктивного мислення, полягає в орієнтації на запозичення передового досвіду, пошук нових ресурсів і шляхів досягнення потрібного результату.

Можна констатувати, що компетентність публічних менеджерів охоплює широкий спектр поєднання теоретичних знань, концептуального розуміння і практичного вміння, що в сукупності дозволяє ефективно працювати в умовах швидких змін зовнішнього і внутрішнього середовища, політичного тиску та зростаючого контролю за діяльністю державних установ з боку ЗМІ та громадськості. Такі фахівці уособлюють собою сучасну модель публічно-управлінської діяльності, володіють її інструментами та інноваційними методами, здатні самостійно й колективно приймати успішні рішення, реалізовувати експертно-аналітичні, організаторські, прогностичні контрольні та інші функції.

Необхідно зазначити, що вказана класифікація складових компетентності державних управлінців є цілком виправданою з точки зору системного підходу, який передбачає повноту розгляду предмета дослідження. Якщо ж виходити із вимог пріоритетності тієї чи іншої складової, що актуалізується потребами сучасного стану загострення соціально-економічної та політичної ситуації в країні, то на перше місце необхідно поставити світоглядну та методологічну визначеність поглядів публічно-управлінських кадрів. Як аргумент можна фіксувати те, що, попри тоталітарну однозначність власних ментальних орієнтирів, російський агресор прагне спекулювати на різних гранях сучасного світобачення, зокрема на плюралістичних (взаємодоповнюючих) поглядах. Звідси сучасну війну прийнято характеризувати ознакою “гібридна”, що, в контексті методології постмодернізму, набуває значення “різони” (фр. Rhizome – кореневище) – образу складно переплетеного коріння дерева. Якраз цей образ відповідає реальному і суперечливому переплетенню воєнних і мирних відносин, хибних інформаційних повідомлень і справжніх подій, скритих намірів і проголошуваних слів тощо.

За цих обставин потрібно чітко розрізнати різні аспекти ставлення до трагічних подій і напрями консолідації зусиль для протистояння тероризму та військовій агресії. Це особливо важливо в контексті розуміння важливої соціальної функції кожного публічного управлінця, що, зокрема, трансформується у демонстрацію належної світоглядно-методологічної культури. Тому, необхідною передумовою вирішення сучасного конфлікту і подальшого розвитку України має стати сутнісне розуміння основних напрямів протистояння двох світоглядно-методологічних парадигм, які можна відтворити за допомогою табл. 6.1.

Зрозуміло, що визначені основні напрями протистояння двох світоглядно-методологічних підходів не вичерпують весь спектр відмінностей, але дозволяють зафіксувати принципові суперечності та відповідні практики втілення. Саме **демократична (гуманітарна) парадигма** репрезентує основні пріоритети сучасної методологічної культури дослідження й здійснення публічного управління. Процесуально вони реалізуються шляхом послідовного й системного утвердження всіма прогресивними силами суспільства, за умови усвідомлення основного принципу парадигми – єдність думки, слова і діла. Якраз така парадигмальна єдність має характеризувати діяльність публічних менеджерів і становить невід’ємну рису їх управлінської культури.

Таблиця 6.1

**Основні напрями протистояння двох
світоглядно-методологічних парадигм**

№ з/п	Критерії відмінностей двох парадигм	Парадигма	
		пострадянська тоталітарно- імперська	демократична (гуманітарна)
1	Орієнтація на певний тип економічного розвитку	екстенсивний розвиток і державна монополія	інтенсивний розвиток і вільна конкуренція
2	Домінуючий тип власності	державно-олігархічна	приватна та інші
3	Суспільно-політичний режим	тоталітаризм	демократія
4	Нормативно-правове верховенство принципу	законності	прав людини
5	Основні цінності суспільства й держави	держава, силові структури, порядок	людина та її розвиток
6	Ставлення громадян до держави	патерналістське, лояльне	громадянська причетність і відповідальність
7	Соціально-психологічні настрої	образи, люмпенська нетерпимість	оптимізм, довіра, толерантність
8	Технології залучення громадян до соціальних процесів	примусові та маніпулятивні	переконання, актуалізація
9	Соціально-статусна організація суспільства	рівність у бідності (егалітаризм)	справедлива мобільність
10	Інформаційно-ментальна орієнтація суспільства	на ірраціональні чинники (міфи, ідеологеми)	на істину та розуміння

Таким чином зрозуміла і сформована методологічна культура дослідника та практика публічного управління стає важливим чинником істинного пізнання різнопланової дійсності – передумови прийняття реалістичних управлінських рішень. Їх інституціонально затвердженими формами є прийняті концепції, стратегії, закони, програми та проекти –

теоретичні та нормативні основи цивілізаційного розвитку суспільно-владних відносин.

Контрольні питання

1. Демократична культура управління – ознаки та засоби втілення.
2. Специфіка загальної культури керівника.
3. Методологічна культура дослідника управлінських процесів.
4. Основні чинники розвитку українського суспільства та їх пізнання.
5. Ключові ознаки методологічної культури дослідження публічного управління.
6. Аксіологічний аспект методологічної культури.
7. Державницьке мислення та його сутнісні ознаки.
8. Методологічна культура в контексті компетентностей публічного менеджера.
9. Знання, розуміння та вміння – структурні елементи методологічної культури.
10. Основні пункти протистояння двох методологічних парадигм – тоталітарної та демократичної.

Література

1. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества [Текст]. — М. : Искусство, 1979. — 424 с.
2. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер [Текст] / М. Вудкок, Д. Френсис. — М. : Дело ЛТД, 1994. — 320 с.
3. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії [Текст] / Ю. Габермас ; пер. з нім. Андрій Дахній ; наук. ред. Борис Поляруш. — Львів : Астролябія, 2006. — 416 с.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство [Текст] / Ю. Габермас ; пер. з нім. Анатолій Онишко. — Львів : Літопис, 2000. — 318 с.
5. Гадамер Г.-Г. Істина і метод [Текст] : у 2 т. Т. 1: Герменевтика 1: Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. — К. : Юніверс, 2000. — 464 с.
6. Галузь науки “Державне управління” в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] : нац. наук. доп. / редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Вашенко, Ю. П. Сурмін. — К. : НАДУ, 2012. — 184 с.

7. Гапон Н. Гендер в гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз [Текст] / Н. Гапон. — Львів : Літопис, 2002. — 310 с.
8. Гурне Б. Державне управління [Текст] / Б. Гурне ; пер. з франц. В. Шовкуна. — К. : Основи, 1993. — 165 с.
9. Дискурс // Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики [Текст] / І. Б. Штерн. — К. : [б. в.], 1998. — С. 87.
10. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 2: Методологія державного управління. — К. : НАДУ, 2011. — 692 с.
11. Зимбардо Ф. Социальное влияние [Текст] / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. — СПб. : Питер, 2000. — 448 с.
12. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні [Текст] : спец. доп. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова. — К. : Інтертехнологія, 2003. — 189 с.
13. Кезин А. В. Менеджмент: методологическая культура [Текст] / А. В. Кезин. — М. : Гардарики, 2001. — 269 с.
14. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.portal.rada.kiev.ua.
15. Кретов П. В. Комунікація та дискурс: символічна онтологізація самості [Текст] / П. В. Кретов. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum>.
16. Ліппман У. Громадська думка / У. Ліппман // Почепцов Г. Паблік рилейшнз [Текст] : навч. посіб. / Г. Почепцов. — К. : Т-во “Знання” ; КОО, 2000. — 506 с.
17. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури [Текст] / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. — К. : ВІПОЛ, 2000. — 304 с.
18. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія) [Текст] : монографія / В. М. Мартиненко. — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2003. — 220 с.
19. Парсонс Т. О понятіи “политическая власть” / Т. Парсонс // Філософія політики [Текст] : хрестоматія : у 4 т. Т. 3. — К. : Знання України, 2003. — С. 317—324.
20. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації [Текст] / Пітерс Джон Дарем ; пер. з англ. А. Іщенко. — К. : Вид. дім. “КМ Академії”, 2004. — 302 с.
21. Попович М. Бути Людиною [Текст] / М. Попович. — К. : Наукова думка, 2012. — 198 с.

22. Рікер П. Право і справедливість [Текст] / П. Рікер ; пер. із фр. — К. : Дух і літера, 2002. — 216 с.

23. Руденко О. М. Формування сучасної парадигми державного управління: історико-типологічний аспект / О. М. Руденко // Аналітика і влада [Текст] : журн. експерт.-аналіт. матер. і наук. — К. : НАДУ, 2012. — № 6. — С. 79—89.

24. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою [Текст] / Дж. Сорос ; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. — К. : Основи, 1999. — 259 с.

25. Филиппс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод [Текст] / Л. Филиппс, М. В. Йоргенсен ; пер. с англ. — Х. : Гуманитарный центр, 2004. — 336 с.

26. Фуко М. Археология знаний [Текст] / М. Фуко ; пер. з фр. В. Шовкун. — К. : Вид-во імені Соломії Павличко “Основи”, 2003. — 326 с.

27. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знаний, власти и сексуальности. Работы разных лет [Текст] / М. Фуко ; пер. с фр. — М. : Касталь, 1996. — 448 с.

28. Фуко М. Интеллектуалы и власть [Текст] / М. Фуко ; пер. с фр. В. Шевчук. — К. : Праксин, 2002. — 384 с.

29. Хомский Н. 10 способов манипулировать с помощью СМИ [Электронный ресурс] / Н. Хомский. — Режим доступа : <http://newsland.com/news/detail/id/791829>.

30. Lynn L. The Myth of the Bureacratic Paradigm: What Traditional Public Administration Really Stood For / Laurence E. Lynn // Administration & Society [Text]. — 1985. — № 3. — Vol. 17. — P. 307—330.

31. Miller H. Postmodern Public Policy [Text] / Hugh T. Miller. — N.-Y. : State University of New York Press, 2002. — 132 p.

32. Thomas W. I. The child in America: Behavior problems and programs [Text] / W. I. Thomas, D. S. Thomas. — N.-Y. : Knopf, 1928. — P. 571—589.

ВИСНОВКИ

Розвиток методології дослідження галузі державного управління здійснюється в загальному руслі розвитку постмодерної методології науки, що демонструє багатоманітність підходів, моделей і окремих варіантів вирішення завдань наукового пошуку та вирішення складних проблем сьогодення. Формування науки публічного управління ґрунтувалося на досягненні різних наук, висновках і уроках практичного управління. Міждисциплінарність науки і методології цієї галузі пізнання зумовлює використання інваріантних методів дослідження, широкого діапазону напрацювань суміжних наук тощо. Посткласична сутність методології проявляється у відсутності єдиної, універсальної моделі організації та здійснення дослідження так само, як і можливих форм застосування отриманого знання. Багатовекторність наукового дослідження і неоднозначність практичного упровадження його результатів зумовлюється значною кількістю вихідних даних, динамічністю процесу управління, дієвістю різних чинників, а також значною мірою свободи людського суб'єктивного ставлення.

Завдання наукової методології дослідження стохастичного процесу публічного управління полягає в обґрунтуванні необхідної лінії його розвитку, виявленні існуючих ресурсів прогресивних змін й ефективних інституційних трансформацій. Істинне знання й раціональна практика управління обмежуються впливом негативних тенденцій, загрозливих прагнень певної частини соціуму тощо. Тому наукова методологія закономірно вимагає виявлення й врахування несприятливих і загрозливих чинників. Саме визначення чинників суспільно-управлінського процесу, як позитивних так і негативних, сприяє диференційованому ставленню до них суб'єктів управління, тобто унеможливорює чи мінімізує небажані тенденції й впливи та підтримує й стимулює сприятливий напрям розвитку.

Якісна методологія дослідження публічного управління соціальними процесами покликана сформувати істинне знання, що здійснює науковий супровід усіх функцій цього управління та визначає успішність здійснюваних трансформацій. Дослідження вказаних процесів ускладнюється тією обставиною, що в них реалізуються конкретні теоретичні концепції, ідеї й прагнення великої кількості соціальних суб'єктів, тісно переплітаються матеріальні та ідеальні чинники, накладаються позитивні й негативні тенденції. Перед дослідником виникають непрості завдання проникнути у складну мережу подій, явищ і процесів, знайти можливості оптимізувати їх спонтанний розвиток і реалізувати прогресивну тенденцію змін. Тому від методологічної культури суб'єктів публічного управління, їх розуміння та вміння адекватно відповідати вимогам часу залежить успішність здійснюваних соціальних трансформацій.

— для нотаток —

— для нотаток —

Навчальне видання

Петровський Петро Михайлович

**МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
В ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Навчальний посібник

Відповідальна за випуск
Редактори

Н. З. Онисько

Н. Б. Кічула

Н. З. Онисько

І. І. Стецик

Комп'ютерна верстка
Друк

Н. О. Свідерська

І. Б. Тарай

Формат 60х84 1/16. Ум. друк. арк. 13,95. Наклад 100 прим.
Замовлення № 14/15. Обл.-вид. арк. 13,52

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1819 від 27.05.2004 р.

Україна, 79491, Львів-Брюховичі, вул. Сухомлинського, 16
Тел. (032) 244-81-19

Електронна пошта: editor@academy.lviv.ua

Веб-адреса: www.lvivacademy.com